

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ:
ΙΣΤΟΡΙΑ, ΤΟΠΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ: ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ

Κωνσταντίνα Χ. Τολούδη

**Αρχαιολογία, Τοπική Ιστορία και Σχολείο:
Ένας Εκπαιδευτικός Φάκελος για τον Προϊστορικό
Οικισμό του Αρμενοχωρίου στην Πρωτοβάθμια
Εκπαίδευση**

Διπλωματική Εργασία

Επόπτης Καθηγητής: Κωνσταντίνος Κασβίκης

Επιβλέποντες Καθηγητές: Ανδρέας Ανδρέου & Ιωάννης Μπέτσας

ΦΛΩΡΙΝΑ

2019

Στη μνήμη του πατέρα μου
Χρήστου Κ. Τολούδη

Πίνακας Περιεχομένων

Περίληψη.....	1
Abstract.....	2
Πρόλογος.....	3
Εισαγωγή.....	5
1.Αρχαιολογία – Εκπαίδευση – Διαχείριση Πολιτισμικής Κληρονομιάς.....	8
1.1Αρχαιολογία.....	9
1.1.1 Η Αρχαιολογία ως επιστήμη.....	9
1.1.2 Η Αρχαιολογία στην Ελλάδα.....	14
1.1.3 Δημόσια αρχαιολογία.....	19
1.1.4 Η Δημόσια Αρχαιολογία στην Ελλάδα.....	24
1.1.5 Κοινοτική Αρχαιολογία.....	25
1.2 Τοπική Ιστορία.....	30
1.3 Αρχαιολογία και Εκπαίδευση.....	33
1.4 Εκπαιδευτικά Προγράμματα.....	38
1.5 Εκπαιδευτικά Προγράμματα στην Ελλάδα.....	43
1.6 Εκπαιδευτικά Πακέτα – Εκπαιδευτικοί Φάκελοι.....	47
1.7 Διαχείριση Πολιτισμικής κληρονομιάς.....	50
2. Ιστορικό και αρχαιολογικό πλαίσιο του εκπαιδευτικού φακέλου.....	57
2.1 Η προϊστορική περίοδος.....	58
2.2 Οι προϊστορικές Τούμπες.....	62
2.3 Προϊστορική Μακεδονία.....	63
2.3.1 Οι έρευνες στην προϊστορική Μακεδονία.....	63
2.3.2 Το τοπίο της προϊστορικής Μακεδονίας.....	64
2.3.3 Η ανθρώπινη παρουσία στην Προϊστορική Μακεδονία.....	65
2.4 Η περιοχή της Φλώρινας.....	67
2.4.1 Σύντομη ιστορική αναδρομή.....	67
2.4.2 Οι ανασκαφικές έρευνες	69
2.4.3 Η γεωμορφολογία του νομού Φλώρινας.....	71
2.4.4 Η χλωρίδα κατά την προϊστορική περίοδο.....	72
2.4.5 Η πανίδα κατά την προϊστορική περίοδο.....	73

2.4.6 Η κατοίκηση κατά την προϊστορική εποχή.....	74
2.5 Το αρχαιολογικό Μουσείο Φλώρινας	77
2.5.1 Η αίθουσα Α του αρχαιολογικού Μουσείου.....	78
2.6 Η Τούμπα του Αρμενοχωρίου.....	81
2.6.1 Τα ευρήματα της έρευνας: Οι κατοικίες.....	83
2.6.2 Τα ευρήματα της έρευνας: Η οικονομία.....	86
2.6.2.α Τροφοπαραγωγικές δραστηριότητες.....	86
2.6.2.β Οικοτεχνία.....	87
2.7 Η Τούμπα στο Αρμενοχώρι: Το πρόβλημα της διαχείρισης του αρχαιολογικού χώρου.....	91
3. Παιδαγωγικό Πλαίσιο του Εκπαιδευτικού Φακέλου.....	94
3.1 Μουσειοπαιδαγωγική τεκμηρίωση.....	95
3.2 Σκοπός και Στόχοι.....	98
3.3 Η επιλογή της Σχολικής Τάξης.....	100
3.4 Μεθοδολογία του Εκπαιδευτικού Φακέλου.....	101
3.5 Χρονική Διάρκεια.....	104
3.6 Προτάσεις αξιολόγησης του εκπαιδευτικού φακέλου.....	105
4. Εκπαιδευτικός Φάκελος: «Ο προϊστορικός οικισμός του Αρμενοχωρίου», Εκπαιδευτικό πρόγραμμα για μαθητές Έ & ΣΤ΄ δημοτικού.....	109
Εισαγωγή.....	110
4.1 Πρώτη ενότητα: Προετοιμασία στο σχολείο.....	112
4.1.1 Οι έννοιες της Προϊστορίας.....	112
4.1.2 Ο προϊστορικός οικισμός του Αρμενοχωρίου.....	116
4.2 Δεύτερη ενότητα: Επίσκεψη στο μουσείο και στον αρχαιολογικό χώρο.....	122
4.2.1 Επίσκεψη στο μουσείο Φλώρινας.....	122
4.2.2 Επίσκεψη στον αρχαιολογικό χώρο.....	127
4.3 Τρίτη Ενότητα: Συνέντευξη από κατοίκους του χωριού.....	130
4.4 Τέταρτη Ενότητα: Δραστηριότητες μετεπεξεργασίας.....	133
Επίλογος.....	137
Βιβλιογραφία.....	138
Διαδικτυακοί τόποι.....	153

Πηγές εικόνων.....	155
Παράρτημα.....	158
Φύλλα εργασίας Πρώτης Ενότητας: Προετοιμασία στη σχολική τάξη.....	159-172
Φύλλα εργασίας Δεύτερης Ενότητας: Επίσκεψη στο μουσείο και στον αρχαιολογικό χώρο.....	173-186
Πρόσθετο βοηθητικό υλικό για τον εκπαιδευτικό.....	187-191

Περίληψη

Αντικείμενο της παρούσας μεταπτυχιακής εργασίας, αποτελεί η δημιουργία ενός εκπαιδευτικού φακέλου για τον αρχαιολογικό χώρο του Αρμενοχωρίου στη Φλώρινα, ο οποίος απευθύνεται στους εκπαιδευτικούς της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Ο συγκεκριμένος εκπαιδευτικός φάκελος, επιδιώκει να ενδυναμώσει τον εκπαιδευτικό ρόλο της αρχαιολογίας και να αναδείξει την παιδαγωγική της αξία μέσα από μία εναλλακτική και διεπιστημονική προσέγγιση της διδασκαλίας της τοπικής ιστορίας. Παράλληλα, στοχεύει στη γνωριμία των μαθητών του χωριού με τον δικό τους αρχαιολογικό χώρο, έτσι ώστε να αντιληφθούν την ιδιαιτερότητα του χώρου μέσα από μια διαφορετική προσέγγιση και να διερευνήσουν οι ίδιοι την πολιτισμική του αξία. Το θεωρητικό υπόβαθρο της συγκεκριμένης μελέτης βασίζεται στη σύγχρονη συζήτηση για την αρχαιολογία, τη δημόσια και κοινοτική αρχαιολογία, την τοπική ιστορία, την εκπαίδευση στα μουσεία και τους αρχαιολογικούς χώρους (με έμφαση στα εκπαιδευτικά προγράμματα και στους εκπαιδευτικούς φακέλους), όπως επίσης, και στη διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς. Ακολουθεί το ιστορικό και το αρχαιολογικό πλαίσιο του θέματος που πραγματεύεται ο εκπαιδευτικός φάκελος που αφορά στην προϊστορία και τις προϊστορικές τούμπες, την προϊστορική Μακεδονία και τις έρευνες σε αυτήν· καθώς επίσης, γίνεται μια σύντομη ιστορική ανασκόπηση της περιοχής της Φλώρινας και δίνονται πληροφορίες για το προϊστορικό περιβάλλον της περιοχής, το αρχαιολογικό μουσείο, τα αποτελέσματα των ανασκαφικών ερευνών στην προϊστορική τούμπα του Αρμενοχωρίου, ενώ ειδική σημασία δίνεται στο πρόβλημα της διαχείρισης του συγκεκριμένου αρχαιολογικού χώρου. Στη συνέχεια, περιγράφεται το παιδαγωγικό πλαίσιο βάση του οποίου οργανώθηκε το εκπαιδευτικό πρόγραμμα που προτείνει ο συγκεκριμένος εκπαιδευτικός φάκελος. Στο τέλος, παρουσιάζεται αναλυτικά το εκπαιδευτικό πρόγραμμα που προτείνεται.

Λέξεις Κλειδιά: Αρχαιολογία, Δημόσια Αρχαιολογία, Κοινοτική Αρχαιολογία, Τοπική Ιστορία, εκπαιδευτικοί φάκελοι, προϊστορική τούμπα Αρμενοχωρίου.

Abstract

The subject of this master thesis is the creation of a teacher's pack for the archaeological site of Armenochori in Florina, which is addressed to the primary education teachers. This teacher's pack seeks to strengthen the educational role of archaeology and to highlight its pedagogical value, through an alternative teaching approach of local history with the help of different feeds of expertise. At the same time, the students of the village get acquainted with the archaeological site, so that they can perceive the specificity of the space through a different approach and explore their own cultural value. The theoretical background of this study is based on the contemporary debate on archaeology, public and community archaeology, local history, museum and archaeological education (with emphasis on educational programs and teacher's pack) as well as on management of cultural heritage. To the next chapter there are information about the historical and the archaeological context of the teacher's pack referring to prehistory and prehistoric tells and the researches of the prehistoric Macedonia. Also, there is a brief historical review of the area of Florina and information on its prehistoric environment, the archaeological museum, the results of the excavations in the prehistoric tell of Armenochori. In a prominent position we analyze the problem of the archaeological site. Then follows the description of the pedagogical framework, according to which the educational program was organized, as suggested in the teacher's pack. Finally, is presented the proposed an educational program to support the teachers of preliminary school.

Keywords: Archaeology, Public Archaeology, Community Archaeology, Local History, teacher's pack, Prehistoric tell of Armenochori.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Αφορμή για την ενασχόληση μου με το θέμα της παρούσας εργασίας αποτέλεσε το ενδιαφέρον και οι προβληματισμοί μου για τον κοινωνικό και εκπαιδευτικό ρόλο της αρχαιολογίας. Η επαγγελματική μου δραστηριότητα τα τελευταία χρόνια ως αρχαιολόγος σε ανασκαφές της ευρύτερης περιοχής της Φλώρινας με βοήθησε να ανακαλύψω την πλούσια αρχαιολογική ιστορία της περιοχής. Παράλληλα, το ενδιαφέρον μου για την εκπαίδευση με οδήγησε να αναλογιστώ τη διαλεκτική σχέση που οφείλει να υπάρχει ανάμεσα στην αρχαιολογία και στην εκπαίδευση, ώστε να δημιουργηθούν εκείνες οι προϋποθέσεις που θα μεταβάλλουν σταδιακά τη νοοτροπία και τη στάση της ελληνικής κοινωνίας για τον υλικό πολιτισμό.

Η εργασία αυτή ευελπιστώ να προσφέρει στους εκπαιδευτικούς της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης όλες εκείνες τις πληροφορίες που χρειάζονται για να δημιουργήσουν ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα, που θα βασίζεται στην τοπική ιστορία της περιοχής μέσα από τα κατάλοιπα ή μη του προϊστορικού οικισμού του Αρμενοχωρίου. Πρόκειται για μια προσπάθεια ανάδειξης της παιδαγωγικής αξίας και συμβολής της αρχαιολογίας στην εκπαίδευση μέσα από το μάθημα της ιστορίας. Παράλληλα, επιδιώκεται οι μαθητές να καταστούν ικανοί να αναγνωρίσουν τη σημασία της πολιτισμικής κληρονομιάς του χωριού τους και μέσα από τις δράσεις που θα πραγματοποιήσουν να συμβάλλουν με τη σειρά τους στην προβολή του.

Θα ήθελα και από τη θέση αυτή να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στους καθηγητές μου στο Μεταπτυχιακό πρόγραμμα Σπουδών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, Σ. Ηλιάδου- Τάχου, Στ. Κασίδου, Π. Κιμουρτζή, Γ. Κόκκινο, Ευθ. Κωνσταντινίδου, Γ. Μαλανδράκη, Δ. Μαυροσκούφη, Κ. Μπονίδη, Γ. Παλαιογεωργίου, Κ. Φωτιάδη, γιατί με βοήθησαν να εμβαθύνω σε ζητήματα διδακτικής μεθοδολογίας της Ιστορίας και σχολικής παιδαγωγικής. Η μαθητεία μου κοντά τους ήταν η αιτία που με ενέπνευσε να ξεκινήσω αυτήν την προσπάθειά μου. Στους επιβλέποντες της εργασίας μου, καθηγητές κ. Αν. Ανδρέου και κ. Ι. Μπέτσα οφείλω ευχαριστίες, διότι αφιέρωσαν χρόνο και διάβασαν την εργασία μου συνδράμοντας με τα σχόλια και τις παρατηρήσεις τους. Βέβαια, δε θα ήταν συνετό να ξεχάσω και να μην ευχαριστήσω τον κ. Πανίκο Χρυσοστόμου, προϊστάμενο του τμήματος προϊστορικών και κλασικών αρχαιοτήτων και μουσείων της ΕΦΑ

Φλώρινας, ο οποίος μου εμπιστεύτηκε υλικό, από το προσωπικό του αρχείο, για την ανασκαφή της προϊστορικής τούμπας του Αρμενοχωρίου.

Τις μεγαλύτερες ευχαριστίες μου οφείλω στον επόπτη καθηγητή της διπλωματικής μου εργασίας κ. Κ. Κασβίκη, καθώς με μεγάλη υπομονή και τεράστια κατανόηση καθοδήγησε τα βήματά μου σε αυτό το μακρύ ταξίδι της έρευνας και της συγγραφής. Τον ευχαριστώ επίσης, για την υποστήριξη και την ενθάρρυνσή του καθ' όλη τη διάρκεια της μαθητείας μου.

Εισαγωγή

Η εικόνα ενός παιδιού μπροστά σε μια αίθουσα μουσείου είτε μπροστά σε έναν αχανή αρχαιολογικό χώρο, που κοιτά κατάπληκτο, αμήχανο, με απορία γι' αυτό που βλέπει, χωρίς να γνωρίζει τι ακριβώς είναι και τι πρέπει να κάνει, πόσο οικεία μπορεί να είναι στους περισσότερους. Μια επίσκεψή μας, σε κάποιον χώρο αρχαιολογικού ενδιαφέροντος μέσα στα πλαίσια σχολικής εκδρομής ή μιας εκδρομής με την οικογένειά μας, δε μας έχει φέρει αντιμέτωπους με μια τέτοια εικόνα; Βέβαια, έχουν γίνει και συνεχίζουν να γίνονται προσπάθειες για να αλλάξει αυτή η κατάσταση, τόσο από τα ίδια τα μουσεία όσο και από αξιόλογους εκπαιδευτικούς που έχουν καταλάβει πως η επίσκεψη σε ένα χώρο αρχαιολογικού ενδιαφέροντος δεν αποτελεί απλά μια βόλτα.

Στη σημερινή εποχή που η αρχαιολογία επαναπροσδιορίζει τον ρόλο της και διευρύνει τις σχέσεις της με το κοινό (στο πλαίσιο της Δημόσιας και Κοινωνικής αρχαιολογίας), υιοθετεί μια πολιτική με επικοινωνιακές και εκπαιδευτικές πρακτικές και δράσεις που ενδυναμώνουν τον κοινωνικό και εκπαιδευτικό της ρόλο. Στην προσπάθεια αυτή είναι χρήσιμο να υπάρξει μια διεπιστημονική αξιοποίηση των σύγχρονων θεωριών και μεθόδων της αρχαιολογικής και ιστορικής επιστήμης και εκπαίδευσης. Οι δύο αυτές επιστήμες, παρόλο που μελετούν το παρελθόν κάτω από διαφορετική οπτική γωνία, αλληλοεξαρτώνται, καθώς τα ευρήματα που φέρνει στο φως η αρχαιολογία αποτελούν μαρτυρίες για την ιστορία. Η εναλλακτική προσέγγιση του υλικού πολιτισμού που μπορεί να προκύψει με τη συνεργασία των δύο αυτών επιστημών θα βοηθήσει τους μαθητές να οικειοποιηθούν την πολιτισμική κληρονομιά. Η πολλαπλή ερμηνεία του υλικού πολιτισμού και η ανάπτυξη της κριτικής ικανότητας θα προωθήσουν την καλλιέργεια της ιστορικής κατανόησης και ενσυναίσθησης και αυτό θα συμβάλλει στη δημιουργία ενεργών πολιτών, αφού πλέον, οι μαθητές δε θα αποκτούν απλώς γνώσεις για παθητική κατανάλωση.

Καθώς οι εποχές και οι κοινωνίες αλλάζουν, μαζί τους διαφοροποιούνται και οι ανάγκες των νέων για μάθηση και για το λόγο αυτό, όσοι ασχολούνται με την εκπαίδευση και τη διδασκαλία οφείλουν να βοηθήσουν τους μαθητές να αποβάλλουν τα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις που τους έχουμε εμφυσησει. Οι χώροι αρχαιολογικού ενδιαφέροντος προσφέρονται για τέτοιου τύπου προσπάθειες, καθώς

παρέχουν στους επισκέπτες τους εναλλακτικές και παράλληλα κριτικές μεθόδους μάθησης και σκέψης.

Οι ανωτέρω προβληματισμοί αποτέλεσαν τη βάση για τη συγγραφή της παρούσας εργασίας, στην οποία επιχειρείται η δημιουργία ενός εκπαιδευτικού φακέλου για τους εκπαιδευτικούς της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης με θέμα «ο προϊστορικός οικισμός του Αρμενοχωρίου». Προτείνονται βιωματικές μορφές εργασίας με αναθέσεις εξερεύνησης και ανακάλυψης, τόσο στο μουσειακό όσο και στον αρχαιολογικό χώρο, ώστε οι μαθητές να αναπτύξουν μέσω μιας ενεργητικής μαθησιακής διαδικασίας την παρατηρητικότητα αλλά και τη σύνθεση των δεδομένων και να απολαύσουν μια διαφορετική εμπειρία από τη συνηθισμένη σχολική επίσκεψη σε χώρους αρχαιολογικού ενδιαφέροντος.

Συγκεκριμένα η εργασία διορθώνεται σε τέσσερα κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο αποτελεί το θεωρητικό υπόβαθρο πάνω στο οποίο βασίστηκε η εργασία. Αρχικά ασχολείται με την αρχαιολογική επιστήμη και πώς αυτή εξελίχθηκε στην Ελλάδα, μάλιστα γίνεται μια ιδιαίτερη αναφορά στη δημοσία και κοινοτική αρχαιολογία, οι οποίες αποτελούν σχετικά νέους τομείς της αρχαιολογίας και αφορούν τη σχέση της αρχαιολογίας με το κοινό. Ακολουθεί μία αναφορά στην Τοπική Ιστορία και στη σχέση της Αρχαιολογίας με την εκπαίδευση, καθώς η ιστορία και στη συγκεκριμένη περίπτωση η τοπική ιστορία αποτελεί το συνδεδετικό κρίκο της αρχαιολογίας με την εκπαίδευση. Στη συνέχεια παρουσιάζονται τα εκπαιδευτικά προγράμματα που πραγματοποιούνται σε χώρους αρχαιολογικού ενδιαφέροντος, με αναφορά και στα εκπαιδευτικά προγράμματα που πραγματοποιούνται στη χώρα μας. Έπειτα, περιγράφονται τα εκπαιδευτικά πακέτα – εκπαιδευτικοί φάκελοι, αφού το τελικό προϊόν της εργασίας είναι η δημιουργία ενός εκπαιδευτικού φακέλου. Τέλος, γίνεται αναφορά στη διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς.

Το δεύτερο κεφάλαιο αποτελεί το ιστορικό και αρχαιολογικό πλαίσιο του εκπαιδευτικού φακέλου. Αρχικά, γίνεται μια αναφορά στην προϊστορική περίοδο και περιγράφονται οι προϊστορικές τούμπες. Ακολουθεί η παρουσίαση της προϊστορικής περιόδου στην περιοχή της Μακεδονίας, όπου αναφέρονται οι έρευνες που πραγματοποιήθηκαν στην περιοχή, το τοπίο της και η ανθρώπινη παρουσία. Στη

συνέχεια, γίνεται μια σύντομη ιστορική αναδρομή για την περιοχή της Φλώρινας, παρουσιάζονται οι ανασκαφικές έρευνες που πραγματοποιήθηκαν σε αυτήν και γίνεται μια σύντομη αναφορά στη γεωμορφολογία και στην πανίδα του νομού Φλώρινας αλλά και στην κατοίκηση κατά την προϊστορική εποχή στο νομό. Έπειτα, παρουσιάζεται το αρχαιολογικό Μουσείο και ιδιαίτερα η αίθουσα Α΄, η οποία φιλοξενεί τα ευρήματα από την προϊστορική τούμπα του Αρμενοχωρίου. Το κεφάλαιο αυτό κλείνει με την παρουσίαση των στοιχείων που προέκυψαν από τις ανασκαφικές έρευνες στην προϊστορική τούμπα του Αρμενοχωρίου και πιο συγκεκριμένα δίνονται πληροφορίες για τον τρόπο κατασκευής των κατοικιών, την οικονομία, τις τροφοπαραγωγικές δραστηριότητες και την οικοτεχνία των προϊστορικών κατοίκων του οικισμού. Φυσικά, γίνεται ειδική αναφορά στο πρόβλημα που υπάρχει με τον συγκεκριμένο αρχαιολογικό χώρο, καθώς ο προϊστορικός οικισμός βρίσκεται κάτω από το κοινοτικό κοιμητήριο του χωριού και για πολλά χρόνια δεν μπορούν να πραγματοποιηθούν ανασκαφικές εργασίες και να διερευνηθεί περαιτέρω ο χώρος.

Το τρίτο κεφάλαιο απαρτίζει το παιδαγωγικό πλαίσιο του εκπαιδευτικού φακέλου, σε αυτό παρουσιάζονται οι μουσειοπαιδαγωγικές θεωρίες που επιλέχθηκαν για τη δημιουργία του εκπαιδευτικού φακέλου, ο σκοπός και οι στόχοι, η επιλογή της σχολικής τάξης, η μεθοδολογική προσέγγιση που ακολουθεί ο εκπαιδευτικός φάκελος, η χρονική διάρκεια που προτείνεται αλλά και τρόποι για αξιολόγηση.

Το τέταρτο κεφάλαιο αποτελεί ο εκπαιδευτικός φάκελος, ο οποίος απευθύνεται, κυρίως, στους εκπαιδευτικούς της Ε΄ και ΣΤ΄ τάξης Δημοτικού Σχολείου. Σε αυτόν παρουσιάζονται αναλυτικά τα βήματα που πρέπει να ακολουθήσουν οι εκπαιδευτικοί για να πραγματοποιήσουν ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα για τον προϊστορικό οικισμό του Αρμενοχωρίου. Ο φάκελος περιέχει ενημερωτικό υλικό και πληροφορίες που αφορούν την διεξαγωγή του προτεινόμενου εκπαιδευτικού προγράμματος, φύλλα εργασίας τα οποία θα επεξεργαστούν οι μαθητές στις διάφορες φάσεις, ένα CD που περιλαμβάνει δύο αρχεία power point με εισαγωγικές πληροφορίες, το οποίο μπορεί να παρουσιαστεί κατά το στάδιο της προετοιμασίας στην τάξη και προτάσεις μετεπεξεργασίας.

**1. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ – ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ –
ΔΙΑΧΕΙΡΗΣΗ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ
ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ**

1.1 Αρχαιολογία

1.1.1 Η Αρχαιολογία ως Επιστήμη

Η αρχαιολογία είναι μια πρόσφατη επιστήμη παρά το γεγονός ότι οι άνθρωποι ενδιαφέρονταν πάντα να γνωρίσουν το παρελθόν τους. Συνδυάζει ιδέες και θεωρίες του τρόπου θεώρησης του παρελθόντος και συνάμα αναπτύσσει μεθόδους έρευνας και διερεύνησης όλων αυτών των θεωριών (Renfrew & Bahn, 2001: 19-21). Το αντικείμενο με το οποίο ασχολείται είναι υλικό ωστόσο δεν ασχολείται αποκλειστικά με τον υλικό πολιτισμό αλλά και με την ερμηνεία του μέσα σε συγκεκριμένα πλαίσια (Hodder, 2002: 275-290). Κατά καιρούς έχουν δοθεί διάφοροι ορισμοί για την Αρχαιολογία, κάποιοι από αυτούς αναφέρονται παρακάτω:

«Η Αρχαιολογία είναι η μελέτη των ανθρώπινων κοινωνιών του παρελθόντος μέσα από τη διερεύνηση των υλικών καταλοίπων. Ο όρος υλικά κατάλοιπα δεν περιορίζεται σε αυτά που βρίσκονται στο έδαφος και ανασκάπτονται. Περιλαμβάνει οποιοδήποτε φυσικό δεδομένο βρίσκεται κάτω από το έδαφος ή το νερό, καθώς επίσης, και στην επιφάνεια του εδάφους. Οι αρχαιολόγοι χρησιμοποιούν γραπτά δεδομένα για να βοηθηθούν στις έρευνες τους, καθώς επίσης και συγκρίσιμο σύγχρονο υλικό» (Fleming, 2000: 144- 166).

«Η Αρχαιολογία είναι η ανασκαφή και η μελέτη των υλικών καταλοίπων της ανθρώπινης δραστηριότητας στο παρελθόν με σκοπό να βρεθεί πώς ζούσαν κάποτε οι άνθρωποι. Τα αρχαιολογικά δεδομένα είναι πρωτογενή δεδομένα, που μπορούν να εντοπιστούν επάνω στο έδαφος (π.χ. σωζόμενα κτίσματα), κάτω από το έδαφος και κάτω από το νερό» (Canterbury Archaeological Trust, 2000).

«Η αρχαιολογία είναι εν μέρει η ανακάλυψη των θησαυρών του παρελθόντος, εν μέρει η λεπτολόγος εργασία του επιστημονικού αναλυτή, εν μέρει η άσκηση της δημιουργικής φαντασίας» (Renfrew & Bahn, 2001: 9).

Στόχος, λοιπόν, της Αρχαιολογίας είναι η κατανόηση του ανθρώπινου γένους μέσα από την ανακάλυψη των καταλοίπων του παρελθόντος. Προσπαθεί μέσα από τα υλικά κατάλοιπα και τα αποτελέσματά τους στο φυσικό περιβάλλον να συμπεράνει

την συμπεριφορά και τις αντιλήψεις των ανθρώπων που μελετά (Trigger, 2005: 23-24). Έργο, συνεπώς, του αρχαιολόγου δεν είναι μόνο να ανακαλύψει αλλά να συλλέξει μαρτυρίες, πληροφορίες, να τις ελέγξει και να τις συγκρίνει με τα υπάρχοντα δεδομένα και να συνθέσει μια εικόνα του παρελθόντος (Renfrew & Bahn, 2001: 11).

Κατά τον 16^ο και 17^ο αιώνα παρατηρήθηκε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον υλικό πολιτισμό. Ευγενείς, πρίγκιπες και καλλιεργημένοι άνθρωποι συνέλεξαν και μελετούσαν αντικείμενα του παρελθόντος και άρχισαν να στρέφουν το ενδιαφέρον τους στις αρχαιότητες. Σιγά, σιγά πραγματοποιήθηκαν εκθέσεις με αυτά τα αντικείμενα σε μεγάλα μητροπολιτικά κέντρα (Renfrew & Bahn, 2001: 20-21). Καθώς επίσης, από τον 18^ο ορισμένοι ερευνητές άρχισαν ανασκαφές σε θέσεις πολύ γνωστές. Ο Jefferson, όμως, ήταν ο πρώτος που πραγματοποίησε ανασκαφή εφαρμόζοντας μια επιστημονική προσέγγιση (Renfrew & Bahn, 2001: 21-24). Ωστόσο, αυτή η αρχαιοδιφική έρευνα, που παρατηρήθηκε στο δυτικό κόσμο από τον 16^ο έως και τον 18^ο αιώνα, παρέμενε προσκολλημένη στις αντιλήψεις που υποστήριζαν ότι οι γραπτές πηγές είναι αυτές που παρέχουν την πλήρη περιγραφή του παρελθόντος, οδήγησε αναγκαστικά σε αδιέξοδο.

Μόνο όταν οι ιδιαίτερες κοινωνικές, πολιτικές και ιδεολογικές συνθήκες το επέτρεψαν τέθηκαν τα θεμέλια της σύγχρονης αρχαιολογίας. Έτσι, μόλις τον 19^ο αιώνα η αρχαιολογία κατάφερε να αναδυθεί ως επιστήμη. Σημαντική ήταν η συμβολή της γεωλογίας, η οποία σύμφωνα με τη γεωλογική κλίμακα του χρόνου μετακίνησε την αρχή της γης μερικά δισεκατομμύρια χρόνια, δίνοντας έτσι τη δυνατότητα στην αρχαιολογία να εισέλθει στο πεδίο της ανίχνευσης και ερμηνείας του παρελθόντος. Φυσικά, η αρχή της εξέλιξης του Δαρβίνου κατείχε εξίσου σημαντική θέση στη διαμόρφωση της αρχαιολογικής επιστήμης καθώς έδινε τη δυνατότητα να γραφτεί μια πραγματική ιστορία των έμβιων όντων. Τέλος, η αρχή του Συστήματος των τριών Εποχών, την οποία πρότεινε ο Thomsen το 1848, και σύμφωνα με την οποία τα υλικά κατάλοιπα μπορούν να ταξινομηθούν σε τρεις εποχές, αποτελεί μία ακόμα ουσιαστική συμβολή για την αρχαιολογική επιστήμη, καθώς και με αυτόν τον τρόπο

είναι δυνατό να διαμορφωθεί μια χρονολογική κατάταξη και να προκύψουν συμπεράσματα για την υπό εξέταση περίοδο (Renfrew & Bahn, 2001: 24-26).

Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι η συγκρότησή της συνέπεσε με την ανάδυση των εθνών-κρατών και οφείλεται σε αυτά, καθώς εμφανίζεται στο δημόσιο χώρο και θεσμοποιείται όταν κρίνεται πολιτικά χρήσιμη (Diaz-Andreu, and Champion, 1996). Οι αρχαιολόγοι ακολούθησαν μια ιστορική - πολιτιστική ερμηνεία (Πολιτισμική-Ιστορική Αρχαιολογία¹) για την αρχαιολογική τεκμηρίωση και προσπάθησαν να αναπλάσουν το παρελθόν με βάση τα ευρήματα που ανακάλυπταν. Στηρίζονταν στην πολιτισμική αλλαγή ως αποτέλεσμα των μεταναστεύσεων και της διακίνησης των ιδεών μεταξύ των ανθρώπινων ομάδων (Trigger, 2005: 156-159).

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο αναπτύχθηκαν νέες επιστημονικές μέθοδοι, οι οποίες ενίσχυσαν την αρχαιολογία τόσο στις δυνατότητες για χρονολόγηση (ραδιοχρονολόγηση²) όσο και στην κατανόηση της προσαρμογής του ανθρώπου στα διάφορα περιβάλλοντα (οικολογική προσέγγιση³). Η επίδραση του θετικισμού στην αρχαιολογική έρευνα και στις μεθόδους της προκάλεσε αρκετές αλλαγές στον τρόπο που γινόταν η συλλογή, καταγραφή και η ερμηνεία όλων των αρχαιολογικών πληροφοριών. Την περίοδο αυτή εισάγεται η διεπιστημονική συνεργασία για την διεξαγωγή της έρευνας (Renfrew & Bahn, 2001: 5-36).

1 Η Πολιτισμική- Ιστορική Αρχαιολογία ακολουθούσε το κανονιστικό πρότυπο πολιτισμού, σύμφωνα με το οποίο κάθε πολιτισμός είναι ένα σύνολο κανόνων που ορίζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά. Συνεπώς, οι πολιτισμοί διακρίνονται από πρότυπα δεξιοτήτων. Οι αρχαιολόγοι προσπαθούσαν να ομαδοποιήσουν τις αρχαιολογικές θέσεις σε διακριτούς πολιτισμούς, καθορίζοντας τη γεωγραφική διασπορά και της χρονική διάρκεια αυτών των πολιτισμών, ώστε να αναπλάσουν την αλληλεπίδραση και τη ροή των ιδεών μεταξύ τους (Shennan, 1989· Trigger, 1995).

² Το 1949 ο Αμερικανός πυρηνικός χημικός W. Libby ανακάλυψε την μέθοδο ραδιοάνθρακα ή Άθρακα-14, μάλιστα το 1960 του απονεμήθηκε το βραβείο Νόμπελ γι' αυτήν την ανακάλυψη. Η μέθοδος ραδιοχρονολόγησης εφαρμόζεται σε οργανικά υλικά (άνθρακες, ξύλα, οστά κλπ), τα οποία είναι εύκολα διαθέσιμα στις πιο πολλές αρχαιολογικές ανασκαφές και έχει όριο εφαρμογής τα 50.000 χρόνια. Η χρονολόγηση με άνθρακα-14 είναι κεντρικής σημασίας στην εύρεση της χρονολογικής σειράς των γεγονότων, ιδιαίτερα για τα γεγονότα που εμφανίστηκαν πριν από την ύπαρξη γραπτών πηγών. (Καλοπίσης, 1993:66-69· Μανιάτης, 2012).

³ Ο αμερικανός ανθρωπολόγος Julian Steward μελέτησε τους τρόπους με τους οποίους η προσαρμογή στο περιβάλλον μπορεί να προκαλέσει πολιτισμική αλλαγή. Την προσέγγισή του αυτήν την ονόμασε, «πολιτισμική οικολογία». Από αυτήν την μελέτη επηρεάστηκε ο Gordon Willey, ο οποίος πραγματοποίησε πρωτοποριακές ανασκαφές στο Περού. Όμως ο Βρετανός αρχαιολόγος Grahame Clark που ανέπτυξε μια περισσότερο οικολογική προσέγγιση στην αρχαιολογική ανασκαφή, υποστήριξε πως η μελέτη του τρόπου προσαρμογής του ανθρώπου στο περιβάλλον του θα βοηθούσε στην κατανόηση πολλών πτυχών των αρχαίων κοινωνιών. Αυτές οι έρευνες συνέβαλαν στη δημιουργία της Περιβαλλοντικής Αρχαιολογίας (Renfrew & Bahn, 2001: 36-37).

Ωστόσο, σημείο κομβικό αποτελεί η δεκαετία του 1960, όπου και εμφανίζεται η «Νέα Αρχαιολογία» την οποία υποστηρίζει ο Binford, μαζί με μια ομάδα νέων αρχαιολόγων. Ο Binford και η ομάδα του αντέδρασαν στα παραδείγματα της πολιτισμικής-ιστορικής αρχαιολογίας και πρότειναν μια αρχαιολογία πιο «επιστημονική» και «ανθρωπολογική», βασιζόμενοι πάντα στην αρχαιολογική θεωρία. Αυτό το νέο ρεύμα έγινε γνωστό, αργότερα, ως Διαδικαστική Αρχαιολογία. Σύμφωνα με το νέο ρεύμα οι πολιτισμοί αντιμετωπίζονταν ως «συστήματα», μέσα στα οποία η ανθρώπινη συμπεριφορά καθορίζεται ανεξάρτητα από τους ίδιους τους ανθρώπους (Renfrew & Bahn, 2001: 38-41).

Οι υποστηρικτές της Νέας Αρχαιολογίας είχαν μία αισιόδοξη άποψη για την αρχαιολογία, πίστευαν ότι τα αρχαιολογικά δεδομένα τους παρείχαν πολλές δυνατότητες ερμηνείας. Ενέταξαν την επιστημονική προσέγγιση στις εργασίες τους και έθεσαν τη βάση για περαιτέρω ανάπτυξη της αρχαιολογικής μεθοδολογίας. Τους ενδιέφερε το γενικό και προσπαθούσαν να ερμηνεύσουν τις αλλαγές που συναντούσαν στην κοινωνία και στην οικονομία μέσα από την εξέλιξη του πολιτισμού, χωρίς ωστόσο, να ενδιαφέρονται για την ιδεολογική και συμβολική διάσταση του υλικού πολιτισμού (Κωτσάκης, 2008: 38-39). Οι ερμηνείες τους κινούνταν στα πλαίσια της ανθρωπολογικής επιστήμης. Θεωρούσαν ότι όλα τα συμπεράσματα έπρεπε να ελέγχονται και όχι να βασίζονται στην αυθεντία του ερευνητή και ότι έπρεπε να τίθενται συγκεκριμένα ερωτήματα που θα βοηθούσαν την εκάστοτε έρευνα. Για τον λόγο αυτό χρησιμοποιήθηκαν ποσοτικές και στατιστικές τεχνικές (Renfrew & Bahn, 2001: 38-43· Τουλούμης, 2004: 17-19).

Μέσα στις επόμενες δεκαετίες άρχισαν πολλοί αρχαιολόγοι να αμφισβητούν την αντικειμενικότητα της έρευνάς τους, καθώς αντιλήφθηκαν πως οι κοινωνικοί παράγοντες την καθόριζαν σε μεγάλο βαθμό. Την περίοδο αυτή (δεκαετία του 1980) αναπτύσσεται η Μεταδιαδικαστική Αρχαιολογία που υποστηρίζει ότι η αρχαιολογία δεν χρειάζεται να έχει μια προκαθορισμένη μεθοδολογία και ασκεί έντονη κριτική στις επιστημολογικές αντιλήψεις της Διαδικαστικής Αρχαιολογίας, δημιουργώντας αναταράξεις στην εικόνα της, καθώς μέχρι τότε η αρχαιολογία παρουσιάζονταν ως ουδέτερη επιστήμη (Hodder, 2002). Η κίνηση αυτή επιχειρεί να εφαρμόσει στρουκτουραλιστικές προσεγγίσεις για την ανάγνωση του παρελθόντος.

Σύμφωνα με αυτήν το αρχαιολογικό έργο δεν μπορεί να είναι αμερόληπτο, καθώς πάντα εμπεριέχεται η υποκειμενικότητα του αρχαιολόγου και το πολιτισμικό του υπόβαθρο (Hodder, 2002). Όσοι αρχαιολόγοι υιοθετούν τη μεταδιαδικαστική προσέγγιση, μελετούν και ερμηνεύουν τις ανθρώπινες ενέργειες μέσα σε συγκεκριμένα ιστορικά πλαίσια, με συγκεκριμένες οικονομικές και κοινωνικές διαδικασίες, λαμβάνοντας πάντα υπόψη και την επίδραση του περιβάλλοντος. Μελετούν τη σχέση μεταξύ κανόνα και ατόμου, διαδικασίας και δομής, ιδεατού και υλικού, αντικειμενικού και υποκειμενικού (Hodder, 2002: 273-274). Κατά αυτούς υπάρχει διαλεκτική σχέση ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν, το παρελθόν ερμηνεύεται με όρους του παρόντος ενώ και το παρόν μπορεί να κριθεί από το παρελθόν (Hodder, 2002: 240-272). Έτσι, η αρχαιολογία επαναπροσδιορίζεται ως κοινωνική και ιστορική επιστήμη, όχι αποκομμένη από τα κοινωνικά και ιστορικά της συμφραζόμενα (Trigger, 2005).

Θα πρέπει να αναφερθεί ότι η αρχαιολογία, ήδη από τη συγκρότησή της ως επιστήμη διαθέτει κοινωνική, πολιτική και εθνικιστική διάσταση. Έχει κοινωνική διάσταση καθώς συνδέεται με τη σύγχρονη πραγματικότητα μέσα από τις μεθόδους, το αντικείμενο της έρευνας, αλλά και τους τρόπους που παρουσιάζει το επιστημονικό της έργο, το οποίο με τη σειρά του επιδρά στα κοινωνικά δρώμενα (Shanks and Tilley, 1989· Κωτσάκης, 2008). Έχει πολιτική διάσταση, καθώς συμβάλλει στη συγκρότηση της πολιτισμικής και εθνικής ταυτότητας των μελών της κοινωνίας και παράλληλα χρησιμοποιείται για να νομιμοποιήσει εξουσίες μέσα από πολιτικές και κοινωνικές απόψεις (Κασβίκης, 2004· Fowler, 1987). Έχει εθνικιστική διάσταση, καθώς από τη στιγμή που εδραιώθηκε ως επιστήμη εξαρτάται άμεσα από το κράτος και ελέγχεται από αυτό μέσα από τους διάφορους θεσμούς. Επιπλέον, ορίστηκε μαζί με άλλες επιστήμες που σχετίζονται με την μελέτη του παρελθόντος να νομιμοποιήσουν τα νέα έθνη -κράτη μέσα από τα τεκμήρια του παρελθόντος (Díaz-Andreu, and Champion, 1996a: 12).

Σήμερα, ωστόσο, η αρχαιολογία διακρίνεται για την αυτοκριτική της, την αναστοχαστικότητα και την πολυφωνία της. Δέχεται επιρροές από τις υπόλοιπες ανθρωπιστικές επιστήμες μέσω των διάφορων διανοητικών και ερευνητικών παραδόσεων τους, όπως τον μαρξισμό και την κριτική θεωρία, τον μεταδομισμό, την

ερμηνευτική, τον φεμινισμό, την φαινομενολογία και τη μετα-αποικιακή σκέψη (Παπαναστασοπούλου, 2012). Είναι ανοιχτή στις πολλαπλές ερμηνείες των αρχαιολογικών ευρημάτων, τις οποίες εντάσσει μέσα σε συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο. Αυτό με τη σειρά του απαιτεί διαφορετική και παράλληλα πολλαπλή ανάγνωση του υλικού πολιτισμού (Κωτσάκης 2008: 55- 56). Επειδή οι πληροφορίες που μας προσφέρει η μελέτη του υλικού πολιτισμού του παρελθόντος συμβάλλουν στην κατανόηση των λειτουργικών και ιδεατών νοημάτων (Hodder 2002: 275-290), απαιτείται επίπονη εργασία από τους αρχαιολόγους, οι οποίοι οφείλουν να αποβάλουν τις προκαταλήψεις τους για το παρελθόν. Βέβαια, οι αρχαιολόγοι έχουν καθήκον να γνωστοποιούν τόσο στους συναδέλφους τους όσο και στο ευρύ κοινό τα αποτελέσματα των ερευνών τους. Οφείλουν να εξηγούν τι κάνουν και για ποιο λόγο το κάνουν.

1.1.2 Η Αρχαιολογία στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα η αρχαιολογική επιστήμη διέθετε ένα περιορισμένο θεωρητικό πεδίο, καθώς ο κύριος προσανατολισμός της ήταν η προβολή και ανάδειξη του υλικού πολιτισμού. Αυτό σε συνδυασμό με τη γενική αδράνεια στην εισαγωγή νέων ιδεών είχε ως αποτέλεσμα να καθυστερήσει κάθε διάλογος με τις υπόλοιπες κοινωνικές επιστήμες. Μάλιστα, η ιδεολογική της επιρροή στην κοινωνία και η άμεση εξάρτησή της από το κράτος δεν της επιτρέπει να επαναδιαπραγματευθεί τη θέση της (Κωτσάκης, 2002: 15-16). Αυτή η εθνοκεντρική ιδεολογία της στέρησε κάθε θεωρητική συζήτηση και ερμηνεία. Σήμερα, το Υπουργείο Πολιτισμού, το οποίο ιδρύθηκε το 1975, είναι υπεύθυνο για οτιδήποτε αφορά την πολιτισμική μας κληρονομιά και κατά συνέπεια υπεύθυνο για τις αρχαιολογικές υπηρεσίες.

Η αρχαιολογική επιστήμη στην Ελλάδα από την πρώτη στιγμή που συγκροτήθηκε απέκτησε εθνικό χαρακτήρα, όπως επίσης, συνέβαλε στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας, ακολουθώντας το παράδειγμα των λοιπών ευρωπαϊκών δυνάμεων εκείνης της περιόδου. Για το νεοσύστατο κράτος η πολιτισμική κληρονομιά και ιδίως η κλασική αρχαιότητα, αποτελούσε βασικό στοιχείο της εθνικής του υπόστασης, συμβόλιζε την αναγέννηση του ελληνικού έθνους από το ζυγό, αποδεικνύοντας τη συνέχεια του ελληνισμού (Τόλιας, 2003). Ο Όθωνας μετά την άφιξή του στην Ελλάδα προσπάθησε να συστηματοποιήσει την αρχαιολογική νομοθεσία. Μάλιστα, το 1833

ιδρύθηκε με βασιλικό διάταγμα η Αρχαιολογική Υπηρεσία, η οποία ανέλαβε υπό την ευθύνη της τη διεξαγωγή των ανασκαφών, τη δημοσίευση των αποτελεσμάτων της και τη διάσωση των αρχαιολογικών ευρημάτων. Το 1834 ψηφίζεται ο πρώτος αρχαιολογικός νόμος, που προστατεύει τις αρχαιότητες, οι οποίες θεωρούνται «εθνική κληρονομιά» ενώ παράλληλα απαγορεύει την καταπάτηση και την αγοροπωλησία τους (Jockey, 2003: 32· Παπαπετρόπουλος, 2006: 2-3). Λίγο αργότερα, το 1837, ιδρύθηκε η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, η οποία είχε ως στόχο να ενισχύσει την επιστημονική έρευνα των αρχαιοτήτων της χώρας και μέσω αυτής να προστατέψει την πολιτισμική κληρονομιά, η οποία κινδύνευε (Πετράκος, 1987: 18-23· Παπαπετρόπουλος, 2006: 2-3). Η ίδια από το ξεκίνημά της ταυτίζεται με την κρατική ιδεολογία ενώ στο εσωτερικό της δεν λείπουν ιδεολογικές και πολιτικές διενέξεις (Πετράκος, 1987: 18-23).

Βέβαια, η διαμόρφωση της ελληνικής εθνικής ταυτότητας δεν μπορεί να κατανοηθεί ως ένα ξεχωριστό τοπικό γεγονός αλλά σε συνδυασμό με τις εξελίξεις στην υπόλοιπη Ευρώπη. Την περίοδο του διαφωτισμού η μέση αστική τάξη προσπαθεί να κυριαρχήσει έναντι των υπολοίπων με την ανάδειξη της κλασικής αρχαιότητας (Hamilakis & Yalouri, 1999: 123-124). Ενώ από την άλλη η επιρροή του ευρωπαϊκού ρομαντισμού ενίσχυε το ενδιαφέρον για τα μνημεία και το κλασικό ιδεώδες (Kotsakis, 1991: 66). Αυτό το ενδιαφέρον των ευρωπαϊκών κρατών για το ελληνικό κλασικό παρελθόν οδήγησε την Ελλάδα στην προσκόλληση στην κλασική κληρονομιά, γεγονός ωστόσο που την αναγνώρισε και την νομιμοποίησε ως ανεξάρτητο κράτος (Kotsakis, 1991: 65-70). Βέβαια, αυτό ενίσχυσε την ενότητα στο εσωτερικό του κράτους, καθώς τους προσέφερε ένα κοινό και ένδοξο παρελθόν (Hamilakis & Yalouri, 1999: 121).

Η ιδιαίτερη αυτή θέση που διέθεταν οι κλασικές αρχαιότητες στην Ευρώπη ώθησε τους Έλληνες να διεκδικήσουν την αποκλειστικότητα αυτής της κληρονομιάς (Καλπαξής, 1990: 18). Έτσι, οι αρχαιότητες αναγορεύθηκαν σε εμβλήματα του νέου ελληνικού κράτους, εφόσον ήταν τα μοναδικά έτοιμα εθνικά σύμβολα που είχε στη διάθεση του (Kotsakis, 1991:65· Σκοπετέα, 1988: 197). Οι αρχαιότητες αποτέλεσαν ένα «συμβολικό κεφάλαιο» και μέσο εξουσίας καθώς χρησιμοποιούνται τόσο στη διαπραγμάτευση της εξουσίας όσο και στην επιβολή και νομιμοποίηση κυρίαρχων

ομάδων (Hamilakis & Yalouri 1996: 119). Επειδή το παρελθόν απέκτησε πολιτική και κοινωνική σημασία από νωρίς στο ελληνικό κράτος, αντίστοιχα και η αρχαιολογική επιστήμη απέκτησε πλήρη ιδεολογική και θεσμική εξάρτηση από αυτό (Kotsakis, 1991:65· Κασβίκης, 2004: 415).

Η αρχαιολογία ακολουθούσε την κατεύθυνση που προωθούσε κάθε φορά το ελληνικό κράτος. Έτσι, στις αρχές του 19^{ου} αιώνα όπου το ελληνικό κράτος προσπαθούσε να διασφαλίσει την άμεση συγγένεια με το παρελθόν προβάλλοντας μια διαχρονική συνέχεια της ελληνικής ιστορίας, κυριάρχησε το ενδιαφέρον για τις κλασικές αρχαιότητες (Kotsakis, 1991: 66-67· Σκοπετέα, 1988: 171-174). Οτιδήποτε δεν ταίριαζε με αυτήν την ιδεολογία δεν γίνονταν αποδεκτό και ότι σχετίζονταν με τις προηγούμενες και επόμενες περιόδους προϊστορία, ελληνιστική, ρωμαϊκή και βυζαντινή απορρίπτονταν, καθώς δεν συνέβαλαν στην ενίσχυση της συγκεκριμένης ιδεολογίας (Kotsakis, 1991: 67· Σκοπετέα, 1988: 177-178).

Αργότερα, στην προσπάθεια και πάλι να αποδειχθεί η συνεχής παρουσία των Ελλήνων στο χώρο, περίπου στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, αρχίζει το ενδιαφέρον και προς τη βυζαντινή περίοδο. Η στροφή αυτή φαίνεται και από την ιστοριογραφία της εποχής εκείνης μέσα από τα συγγράμματα του Ζαμπέλιου και, κυρίως, του Παπαρρηγόπουλου, στα οποία διατυπώνεται το τριμελές σχήμα της ελληνικής ιστορίας (αρχαιότητα, βυζάντιο, νεότεροι χρόνοι) (Πολίτης 1998: 48-57). Η εισαγωγή του Βυζαντίου ως οργανικού μέρους της ελληνικής ιστορίας κρίθηκε, λοιπόν, αναγκαία γιατί μέσω αυτής εκφράστηκε το χριστιανικό στοιχείο στην ταυτότητα του ελληνικού λαού (Hamilakis & Yalouri, 1999: 121). Μάλιστα, ιδρύεται το 1884 η Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία που είχε σκοπό την προστασία και διαφύλαξη των χριστιανικών μνημείων και την μελέτη τους (Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία, 1892: 6). Με τη σειρά της η προϊστορική περίοδος χρησιμοποιήθηκε για την αναζήτηση των απαρχών του πολιτισμού, τη συσχέτιση με τους αρχαίους μύθους (Hamilakis & Yalouri, 1999: 129· Kotsakis, 1991: 66-67). Όμως, η προϊστορική αρχαιολογία κατάφερε σταδιακά να αποδεσμευθεί από την προσπάθεια της αναζήτησης της εθνικής συνέχειας και να θέσει καινούργια ερωτήματα (Kotsakis, 1991: 71). Έτσι, μέσα στα πλαίσια της προσπάθειας να αναδειχθεί η συνέχεια του

ελληνικού έθνους κυρίαρχο ρόλο στην αρχαιολογική έρευνα κατείχε έως και τον 20^ο αιώνα η κλασική αρχαιολογία (Kotsakis, 1991: 66-67).

Βέβαια, το ελληνικό υλικό παρελθόν και κατά συνέπεια η αρχαιολογία, διαθέτει και πολιτικό χαρακτήρα, συνδέεται μάλιστα με την πολιτική και τους εθνικισμούς των λοιπών ευρωπαϊκών κρατών (Τουλούμης, 2004: 25). Η βοήθεια που δέχτηκε το νεοσύστατο ελληνικό κράτος από τις Μεγάλες δυνάμεις είχε ως συνέπεια να προβάλλουν την ισχύ τους και μέσα από τις αρχαιολογικές έρευνες. Άρχισαν να οργανώνονται πλέον επιστημονικές ανασκαφές, τόσο από ελληνικές όσο και από ξένες αποστολές (Καλπαξής, 1990: 18-19). Για τον λόγο αυτό ιδρύονται στην Ελλάδα ξένες αρχαιολογικές σχολές οι οποίες ανταγωνίζονταν μεταξύ τους για τη διεκδίκηση ανασκαφών σημαντικών ελληνικών αρχαιολογικών χώρων (Καλπαξής, 1990: 19-20). Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της διαμάχης μεταξύ της γερμανικής και γαλλικής αρχαιολογικής εταιρείας για την ανασκαφή στην Ολυμπία και αργότερα στους Δελφούς (Καλπαξής, 1990: 19-20· Jockey, 2003).

Δεν λείπει, βέβαια, και η οικονομική χρήση και εκμετάλλευση των αρχαιοτήτων σε περιόδους κρίσης από τα πρώτα χρόνια της ίδρυσης του ελληνικού κράτους ως και πρόσφατα. Άλλοτε με τη μορφή αγοραπωλησίας στο όνομα της κρατικής ενίσχυσης και άλλοτε με τη μορφή περιοδικών εκθέσεων στο εξωτερικό (Πετράκος, 1995: 97-98). Το τελευταίο προκάλεσε, κατά καιρούς, αντιδράσεις και από τους αρχαιολόγους και από τους απλούς πολίτες, οι οποίοι θεωρούσαν προσβολή την οικονομική εκμετάλλευση των εθνικών τους μνημείων (Hamilakis & Yalouri, 1996: 126-127).

Επίσης, δεν θα πρέπει να παραλειφθεί η επιρροή του υλικού παρελθόντος και της αρχαιολογίας στην καθημερινή ζωή των απλών πολιτών. Κτίρια, κτίσματα, αρχιτεκτονικά στοιχεία, διακοσμητικά μοτίβα, που παραπέμπουν σε αρχιτεκτονικά και γλυπτά της αρχαιότητας, τόσο σε σπίτια όσο και σε καταστήματα αποδεικνύουν τη συμβολική επιρροή του παρελθόντος επί του παρόντος (Hamilakis and Yalouri 1996: 118-119).

Όλα τα παραπάνω διαμόρφωσαν τα βασικά χαρακτηριστικά της ελληνικής αρχαιολογίας. Ο εθνικός της χαρακτήρας κυριαρχεί ακόμη και σήμερα τόσο στον τομέα της διαπραγμάτευσης της εθνικής και πολιτιστικής ταυτότητας όσο και στην εξυπηρέτηση των εθνικών στόχων όπως αυτές υπαγορεύονται μέσα από συγκεκριμένες συγκυρίες (Μούλιου, 1996: 181). Η αρχαιολογία μέσα από το έργο της κατόρθωσε να πείσει όλους τους Έλληνες για την αξία της καθώς έχει αναγνωριστεί ως πηγή εγγύησης της εθνικής ταυτότητας και της πολιτισμικής μοναδικότητας. Τα αρχαιολογικά ευρήματα χρησιμοποιήθηκαν για να εκφράσουν διαφορετικά ιδεολογικά μηνύματα ανάλογα με τις εθνικές ανάγκες που έπρεπε να καλύψουν κάθε φορά (Μούλιου, 1996: 181-182). Φυσικά έχει δεχτεί πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές επιρροές, όπως συνέβη με την επιστήμη της αρχαιολογίας διεθνώς.

Έτσι, κάθε κατεύθυνσή της (προϊστορική, κλασική, βυζαντινή) ακολούθησε την δική της ερευνητική πορεία που καθορίζονταν, όμως, πέρα από το θεωρητικό τους υπόβαθρο από όλες τις παραπάνω επιρροές. Η προϊστορική αρχαιολογία είναι περισσότερο αποδεσμευμένη από τα στενά όρια αναζήτησης της εθνικής ταυτότητας και επιβεβαίωσης της ελληνικής συνέχειας στο χώρο και τον χρόνο (Kotsakis, 1991). Η κλασική αρχαιολογία, η οποία αποτελεί τη βάση πάνω στην οποία στηρίχτηκε η προσπάθεια διαμόρφωσης της εθνικής ταυτότητας, διατηρεί αρκετά κοινά στοιχεία με την ιστορία της τέχνης και τις κλασικές σπουδές, ιδιαίτερα με την ιστορία. Τα αρχαιολογικά ευρήματα αντιμετωπίζονται ως έργα τέχνης στα οποία δίνεται ιδιαίτερο ενδιαφέρον στη λεπτομερή περιγραφή τους, στην χρονολογική και στιλιστική τους κατάταξη αναδεικνύοντας την αισθητική τους αξία (Μούλιου, 1999). Συνεπώς, η κλασική αρχαιολογία κατέληξε να μην μελετά πολιτισμούς αλλά αντικείμενα (Kotsakis, 1991: 65). Τέλος, η βυζαντινή αρχαιολογία, η οποία χρησιμοποιήθηκε για να αποδειχθεί η συνέχεια του ελληνικού έθνους και να εκφραστεί το χριστιανικό στοιχείο, ασχολήθηκε με την έρευνα και τη μελέτη της χριστιανικής θρησκευτικής τέχνης και όχι με την έρευνα και μελέτη της μεσαιωνικής περιόδου (Kotsakis, 2003: 56). Είναι φανερό λοιπόν πως η ελληνική αρχαιολογία έχει κοινωνικές, πολιτικές αλλά και ιδεολογικές διαστάσεις.

1.1.3 Δημόσια Αρχαιολογία

Η αρχαιολογία είναι μια επιστήμη που έχει δημόσιο χαρακτήρα και συνδέεται με ένα ευρύτερο κοινωνικό σύνολο, όχι μόνο με τους αρχαιολόγους. Οι αρχαιολογικές έρευνες έχουν συνεισφέρει τόσο στην κατανόηση του παρελθόντος όσο και στη διαμόρφωση της συλλογικής ταυτότητας (Γαλανίδου & Dommasnes, 2012:11), καθώς, βασικός σκοπός της αρχαιολογίας είναι να βοηθήσει τους ανθρώπους να κατανοήσουν καλύτερα το ανθρώπινο παρελθόν μέσα από την υλική υπόσταση των ευρημάτων της. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μόνο εάν διατηρήσει μια διαλεκτική σχέση με το κοινό (Renfrew & Bahn, 2001: 573).

Θα πρέπει να τονιστεί, ότι το κοινό απαρτίζεται από ετερόκλητες ομάδες οι οποίες φέρουν ιδιαιτερότητες, μπορεί να διαφοροποιούνται ως προς την εθνική τους ταυτότητα, τις πολιτικές και κοινωνικές τους πεποιθήσεις, την οικονομική τους κατάσταση αλλά και το μορφωτικό τους επίπεδο (Νικονάνου- Κασβίκης- Κωτσάκης 2008: 287). Συνεπώς, το ενδιαφέρον, η γνώση αλλά και οι στάσεις που διαμορφώνει το κοινό για το παρελθόν και την αρχαιολογία επηρεάζονται από τα ανωτέρω. Μάλιστα από έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί στο εξωτερικό αποδεικνύεται ότι η εικόνα που έχει διαμορφώσει το κοινό για το παρελθόν δεν είναι συνήθως σαφής αλλά συγκεχυμένη, βασίζεται σε γενικές πληροφορίες και όχι σε συγκεκριμένες γνώσεις, λεπτομέρειες που έχει αποκομίσει γι' αυτό (Κασβίκης, 2004: 11-12). Για να αποφευχθούν οι παρανοήσεις και οι λανθασμένες αντιλήψεις, οι αρχαιολόγοι οφείλουν να κατανοήσουν το κοινό και να το εκπαιδεύσουν διευρύνοντας έτσι τον ρόλο της αρχαιολογικής επιστήμης μέσα στην κοινωνία (Merriman, 2004:5-6).

Αυτήν την διαλεκτική σχέση, την γνωστοποίηση των ερευνών, των αρχαιολογικών μαρτυριών αλλά και την ανάδειξη των αρχαιολογικών χώρων και τοπίων περιλαμβάνει στο πεδίο της η Δημόσια αρχαιολογία. Υποκείμενα της είναι τόσο οι ίδιοι οι αρχαιολόγοι όσο και το κοινό. Οι μεν πρώτοι, με την συμμετοχή τους σε όλες τις διαδικασίες του αρχαιολογικού έργου, ενώ το κοινό με την αποδοχή ή απόρριψη των αποτελεσμάτων του ανωτέρω έργου (Γαλανίδου & Dommasnes, 2012: 11-12).

Η Δημόσια αρχαιολογία, φυσικά, δεν μπορεί να έχει μία και μοναδική προσέγγιση. Επηρεάζεται τόσο από τις βάσεις στις οποίες στηρίχθηκε η επιστήμη της

αρχαιολογίας σε κάθε χώρα και από τον τρόπο που διεξάγεται το αρχαιολογικό έργο σε αυτές (Hodder, 1991:9-11), όσο και από το πώς αντιλαμβάνονται την αρχαιολογία οι κάτοικοι της κάθε χώρας, το οποίο είναι αποτέλεσμα της ιστορίας της (Okamura & Matsuda 2011: 4· Merriman, 2004: 1-2).

Η Δημόσια αρχαιολογία ως ερευνητική κατεύθυνση της αρχαιολογίας καθιερώθηκε μόλις τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αι., καθώς κύριο μέλημα της πλειοψηφίας των αρχαιολόγων δεν αποτελούσε η επικοινωνία με το κοινό και η ένταξη της αρχαιολογικής δραστηριότητας στη δημόσια σφαίρα, αλλά κυρίως η έρευνα, η μελέτη και ακαδημαϊκή πορεία (Γαλανίδου & Dommasnes, 2012:11-13· Κασβίκης 2004:2· Schadla-Hall 1999:155-156). Αγνοούσαν την κοινή γνώμη και δεν αφιέρωναν χρόνο από την εργασία τους για θέματα που την αφορούσαν. Δεν ασχολήθηκαν καθόλου με θέματα που σχετίζονταν τόσο με την εκπαίδευση του κοινού όσο και με την απλή ενημέρωσή του για το έργο τους. Η παρουσία και προβολή του έργου τους, μάλιστα, μέσα από τα ΜΜΕ και τις εκδόσεις θεωρούνταν υποτιμητική από τους ίδιους (Fagan, 1996: 239). Ακόμα και σήμερα οι αρχαιολόγοι κρατούν μια επιφυλακτική στάση απέναντι στη Δημόσια αρχαιολογία, αν και πρόσκεινται πλέον θετικά προς αυτήν (Rocks-Macqueen, 2012).

Το 1972 ο McGimsey χρησιμοποιεί για πρώτη φορά τον όρο «δημόσια αρχαιολογία» στο ομώνυμο βιβλίο του, αναφερόμενος ουσιαστικά στην διαχείριση των πολιτισμικών πόρων (McGimsey 1972: 5-6). Μέσα από το βιβλίο αυτό ο McGimsey ήθελε να προειδοποιήσει και να αφυπνίσει τους αρχαιολόγους για την τρέχουσα αλλά και την μελλοντική κατάσταση που επικρατούσε στην αρχαιολογική έρευνα (McGimsey 1972: 5-6). Πρότεινε ένα αρχαιολογικό πρόγραμμα που θα υποστηρίζεται από το κράτος, ως πρόγραμμα προστασίας των αρχαιοτήτων είτε ως δημόσια εκπαίδευση και ερμηνεία της αρχαιολογίας (Schadla-Hall 1999:148). Αυτό συνέβη στα πλαίσια της προσπάθειας των αρχαιολόγων στις ΗΠΑ να προστατέψουν τα αρχαιολογικά κατάλοιπα από τα μεγάλα έργα που πραγματοποιούνταν την περίοδο εκείνη, θέλοντας πάντα να εντάξουν σε αυτήν την προσπάθεια και την υποστήριξη του κοινού (Schadla-Hall, 1999: 147-148· Merriman, 2004: 3· Γαλανίδου & Dommasnes, 2012:13).

Βέβαια, στην Αγγλία η δημόσια αρχαιολογία απέκτησε διαφορετική και πιο διευρυμένη ερμηνεία, συμπεριλάμβανε κάθε αρχαιολογική δραστηριότητα που είχε ή θα επρόκειτο να έχει αλληλεπίδραση με το κοινό (Schadla-Hall 1999:147): την παράνομη διακίνηση αρχαιοτήτων, την προστασία και διατήρηση της αρχαιολογικής κληρονομιάς, την αρχαιολογική νομοθεσία και τις αρχαιολογικές συμβάσεις, τη σχέση της αρχαιολογίας με τον εθνικισμό, με τα ΜΜΕ, το κράτος, τις νέες τεχνολογίες, την αυθεντικότητα και τα ηθικά διλήμματα που προκύπτουν μέσα από τις εργασίες (Ascherson, 2001:2). Μέχρι σήμερα, η δημόσια αρχαιολογία περιλαμβάνει και πραγματεύεται όλα τα ανωτέρω θέματα, τα οποία προκύπτουν από την επαφή της αρχαιολογικής επιστήμης με τον δημόσιο χώρο.

Τις επόμενες δεκαετίες άρχισαν να πραγματοποιούνται επιπλέον βήματα επικοινωνίας του κοινού με την αρχαιολογία όπως: συνέδρια (χαρακτηριστικό είναι το πρώτο παγκόσμιο συνέδριο αρχαιολογίας που πραγματοποιήθηκε στο Southampton, στην Αγγλία, το 1986⁴), περιοδικά (έντυπα και ηλεκτρονικά), βιβλία, πανεπιστημιακά μαθήματα, μεταπτυχιακά προγράμματα σπουδών ανά τον κόσμο (Γαλανίδου & Dommasnes, 2012: 13). Γεγονός που αποδεικνύει ότι οι αρχαιολόγοι συνειδητοποίησαν την ανάγκη να γνωστοποιήσουν τα αρχαιολογικά δεδομένα στο ευρύτερο κοινό.

Ωστόσο, οφείλουν να αντιληφθούν τις γνώσεις και τις αντιλήψεις που έχει αποκτήσει το κοινό για το παρελθόν και τους τρόπους με τους οποίους το χρησιμοποιεί για να καταφέρουν να επιλέξουν το πιο κατάλληλο μήνυμα για κάθε ομάδα που αγκαλιάζουν (Potter, 1990). Φυσικά τα μηνύματα θα πρέπει να είναι πολλαπλά και προσαρμοσμένα έτσι, ώστε να μπορούν να γίνουν αντιληπτά από κάθε είδους κοινό,

4 Το 1986 στο Southampton, καθορίστηκε ότι το «World Archaeological Congress» (WAC) αποτελεί τον μοναδικό αντιπροσωπευτικό μη κερδοσκοπικό οργανισμό της παγκόσμιας αρχαιολογίας και το οποίο αναγνωρίζει τον ιστορικό και κοινωνικό ρόλο και το πολιτικό πλαίσιο της αρχαιολογίας. Παράλληλα, έθεσε την ανάγκη να καταστούν οι αρχαιολογικές έρευνες γνωστές στην ευρύτερη κοινότητα. Ειδικότερα, επιδιώκει να συζητήσει και να αντικρούσει τις θεσμοθετημένες απόψεις που εξυπηρετούν τα συμφέροντα ορισμένων προνομιάτων. Το WAC όρισε ότι εκτιμά κάθε προσπάθεια που γίνεται ενάντια στους θεσμοθετημένους μηχανισμούς που περιθωριοποιούν την πολιτιστική κληρονομιά των αυτοχθόνων πληθυσμών, των μειονοτήτων και των φτωχών. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το συνέδριο αυτό χαρακτηρίστηκε ως ιδιαίτερα πολιτικοποιημένο, καθώς, εκτός από τα θέματα τα οποία συζητήθηκαν, δεν δέχτηκε επιστήμονες από τη Νότια Αφρική, στα πλαίσια της πίεσης για την κατάργηση του Apartheid, ενώ από την άλλη πλευρά συμμετείχαν σε αυτό αρχαιολόγοι που δεν ανήκαν στη Δυτική Ευρώπη (Ucko, 1987· Shanks, 2004: 490-508).

χωρίς να έχει κάποια εκπαίδευση (McManamon, 2000a: 13). Ένα ολοκληρωμένο μήνυμα προς το κοινό θα πρέπει να δηλώνει την αξία των αρχαιολογικών δεδομένων, την φροντίδα που απαιτείται για τη μελέτη και τεκμηρίωσή τους, όπως επίσης και το ζήτημα του μη ανανεώσιμου και συνήθως εύθραυστου χαρακτήρα των αρχαιολογικών καταλοίπων (McManamon, 2000a: 13-14). Αυτό, φυσικά, υποδηλώνει την ανάγκη εκπαίδευσης τόσο των αρχαιολόγων όσο και του κοινού. Όμως, τέτοιες προσπάθειες θα καλλιεργήσουν μια ουσιαστική σχέση μεταξύ της αρχαιολογικής επιστήμης και του κοινού.

Βέβαια, σε αυτή τη προσπάθεια οι αρχαιολόγοι δεν θα πρέπει να είναι μόνοι αλλά να αναζητήσουν αρωγούς οι οποίοι θα λειτουργήσουν ως μεταδότες των αρχαιολογικών δεδομένων. Το ρόλο αυτό κυρίως έπαιζαν τα ΜΜΕ ακολουθώντας πάντα τους δικούς τους κώδικες δεοντολογίας και επιδιώκοντας να ευοδώσουν τους δικούς τους στόχους (Fagan, 1996: 179). Εξίσου, όμως, σημαντικές κρίνονται οι ειδικότητες των δημοσιογράφων, των εκπαιδευτικών, των κινηματογραφιστών αλλά και όσες άλλες ομάδες ασχολούνται με την επικοινωνία (McManamon, 1991: 124).

Η ενημέρωση και η εκπαίδευση του κοινού αποφέρουν πολλά οφέλη για την αρχαιολογική επιστήμη. Καταρχάς, δίνεται η δυνατότητα να εκτιμηθούν η αξία της επιστημονικής έρευνας που πραγματοποιείται από τους ειδικούς ερευνητές και συνάμα τα ευρήματα των ανασκαφών, κερδίζοντας έτσι μια απτή και ανταποδοτική υποστήριξη από το κοινό (McManamon, 2000b: 18). Επιπλέον, συμβάλλει σε θέματα που αφορούν την κρατική ενίσχυση και την δημόσια υποστήριξη του αρχαιολογικού έργου, ένα ζήτημα που απασχολεί ιδιαίτερα τον κόσμο της αρχαιολογίας (McManamon, 2000b: 20). Ακόμη, με αυτόν τον τρόπο μπορεί να προσεγγίσει όλες εκείνες τις ομάδες που αναζητούν τη γνώση του παρελθόντος και αγνοώντας τις επιστημονικές μελέτες στρέφονται στις παραδοσιακές δοξασίες αλλά και στις αρχαιολογικές αφηγήσεις που βασίζονται σε μυθολογίες και φανταστικές ιστορίες (McManamon, 2000b: 19-20· Schadla-Hall, 1999: 154-155). Όπως επίσης, θα μπορέσει να περιορίσει την ανάπτυξη παρανοήσεων που αφορούν την αρχαιολογία (McManamon 2000a: 6). Γιατί μόνο η σωστή ενημέρωση του κοινού και η παρουσίαση των αποτελεσμάτων της αρχαιολογικής έρευνας, δύναται να βοηθήσει στις ανάγκες που προκύπτουν στην Αρχαιολογία.

Εφόσον η γνώση έχει κοινωνικό χαρακτήρα, οι αρχαιολόγοι φέρουν την ηθική ευθύνη για την γνωστοποίηση του έργου τους και την επικοινωνία τους με το κοινό. Η δημόσια αρχαιολογία αποτελεί μια δυναμική προσπάθεια προς αυτόν τον τομέα, μέσα από μια συνεχή, εξελισσόμενη και αμφίδρομη επικοινωνία με αυτό. Σίγουρα, η εκπαίδευση και η ένταξη της αρχαιολογίας μέσα από εκπαιδευτικά προγράμματα και δράσεις θα συμβάλει στην καλύτερη κατανόηση της αρχαιολογίας και παράλληλα, θα ενισχύσει και θα ενδυναμώσει τη σχέση της με τη σύγχρονη κοινωνία.

Ένα είδος συνεργασίας της αρχαιολογίας με την εκπαίδευση, αποτελούν τα εκπαιδευτικά προγράμματα σε αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία, που πραγματοποιούνται κατά καιρούς από διάφορα σχολεία. Οι αρχαιολογικοί χώροι και τα μουσεία ως δημόσιοι χώροι οι οποίοι συνδέουν το παρελθόν με το παρόν, αναπτύσσουν το δημόσιο διάλογο και συμβάλλουν στην καλύτερη επαφή και κατανόηση του κοινού με την αρχαιολογική κληρονομιά. Η βιωματική συμμετοχή του κοινού σε πρωτοβουλίες που πραγματοποιούνται από δημόσιους φορείς, όπως είναι τα σχολεία, και την παραγωγή πολιτισμού, ενισχύουν τον κοινωνικό ρόλο της αρχαιολογίας. Έτσι, ο αρχαιολογικός χώρος γίνεται οικείος στο κοινό και παράλληλα ωφέλιμος στο σύνολο της τοπικής κοινωνίας. Καταλήγοντας ο πολιτισμός να αποτελεί πλέον τρόπο ζωής για τους πολίτες και η Δημόσια Αρχαιολογία να επιτελεί μια κοινωνική προσφορά.

1.1.4 Η Δημόσια Αρχαιολογία στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα παρατηρείται ένα σημαντικό κενό στην επικοινωνία της αρχαιολογίας με το κοινό, όπως συμβαίνει και σε διεθνή κλίμακα. Αυτό το επικοινωνιακό κενό δεν επιτρέπει μία δυναμική ανάπτυξη της δημόσιας αρχαιολογίας στην χώρα μας, όπως παρατηρούν οι αρχαιολόγοι που ασχολούνται με το ζήτημα (Κωτσάκης κ.α., 1993). Οι πολιτικοί, οικονομικοί και κοινωνικοί παράγοντες, ασκώντας πιέσεις στις αρχαιολογικές υπηρεσίες στο όνομα της οικονομικής ανάπτυξης, οδήγησαν την αρχαιολογία να γίνει μια ακόμα πιο κλειστή επιστήμη. Η ελληνική αρχαιολογία ασχολήθηκε κυρίως με την έρευνα και τη μελέτη των ευρημάτων αποκομμένη από το κοινό, στο οποίο παρουσιάζονταν ως εχθρός καθώς επιβάρυνε την προσωπική τους ευημερία προστατεύοντας τα μνημεία (Γαλανίδου & Dommasnes, 2012:14). Την αρνητική σχέση που αναπτύχθηκε με το κοινό ενίσχυσε, ακόμα περισσότερο και η κακή οργάνωση και στελέχωση των αρχαιολογικών υπηρεσιών που έχει ως αποτέλεσμα την μη ικανοποιητική εξυπηρέτηση των πολιτών με καθυστερήσεις και τάλαιπωρίες.

Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια προσπάθεια εξωστρέφειας της αρχαιολογικής επιστήμης, από τους αρχαιολόγους που ασχολούνται με τη δημόσια αρχαιολογία. Μια προσπάθεια στην οποία συμμετέχουν διάφορα μουσεία (δημόσια και ιδιωτικά) και η Διεύθυνση Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του Υπουργείου Πολιτισμού. Πραγματοποιούνται εκπαιδευτικά προγράμματα για μαθητές και διάφορες άλλες ομάδες κοινού αλλά και σεμινάρια που απευθύνονταν κυρίως σε εκπαιδευτικούς. Η επικοινωνία της αρχαιολογίας με το ευρύ κοινό και η είσοδος της στην δημόσια σφαίρα είναι πολύ σημαντικές υποθέσεις. Οι αρχαιολόγοι ακούγοντας προσεκτικά τις ανάγκες και τα ενδιαφέροντα της σύγχρονης κοινωνίας και αφομοιώνοντας τα στοιχεία της διεθνής και ελληνικής εμπειρίας οφείλουν μέσα από μεθοδικές προσπάθειες να καλλιεργήσουν τη δημόσια αρχαιολογία στον ελληνικό χώρο. Η συμβολή της δημόσιας αρχαιολογίας μπορεί να αφυπνίσει το κοινό απέναντι στις αρχαιότητες και στα μνημεία γεγονός που θα βοηθήσει και στην προστασία τους (Γαλανίδου & Dommasnes, 2012:14-18).

1.1.5 Κοινοτική Αρχαιολογία

Η κοινοτική αρχαιολογία αποτελεί ένα σχετικά νέο αλλά συνεχώς εξελισσόμενο τομέα στις αρχαιολογικές σπουδές και στην αρχαιολογική πρακτική, που αποσκοπεί στην σύνδεση της αρχαιολογίας με το ευρύτερο κοινό (Thomas, 2017). Βέβαια, μόλις τα τελευταία χρόνια άρχισε να κερδίζει το ενδιαφέρον της ακαδημαϊκής κοινότητας. Βασική της ιδέα αποτελεί η εμπλοκή του κοινού στη αρχαιολογική διαδικασία, δηλαδή η συμμετοχή των τοπικών κοινωνιών στην αρχαιολογική έρευνα μέσω της ανασκαφικής διαδικασίας αλλά και της ερμηνείας και παρουσίασης των ευρημάτων. Μπορεί να θεωρείται μια σχετικά νέα εξέλιξη στον χώρο της αρχαιολογίας, όμως κατά κάποιον τρόπο προϋπήρχε, καθώς οι άνθρωποι από τη στιγμή που δημιούργησαν τις κοινότητες ανατρέχουν στο παρελθόν για να καθορίσουν τους νόμους τους στο παρόν και να στηρίξουν την κοινότητά τους (Bradley & Williams, 1998).

Μόλις, το 2002 στο περιοδικό «World Archaeology» ο Marshall δημοσιεύει παραδείγματα εφαρμογής της κοινοτικής αρχαιολογίας σε όλον τον κόσμο. Μέχρι τότε εστιάζονταν κυρίως σε εφαρμογές που πραγματοποιούνταν στην Αυστραλία και στις Η.Π.Α (Marshall, 2002). Ωστόσο, εκτός από τις Η.Π.Α. προγράμματα κοινοτικής αρχαιολογίας συναντάμε και σε άλλες περιοχές της Βόρειας Αμερικής⁵. Στην Ευρώπη, πραγματοποιούνται αρκετά προγράμματα κοινοτικής αρχαιολογίας στη Μεγάλη Βρετανία⁶. Φυσικά, προγράμματα κοινοτικής αρχαιολογίας εντοπίζονται και σε άλλες περιοχές της Ευρώπης, χωρίς πάντα να φέρουν αυτόν τον τίτλο. Έτσι,

⁵<http://freedmanstownarchaeology.rice.edu>. Το πρόγραμμα αυτό αποτελεί μια συνεργασία του τμήματος της Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Rice με το R. B. H. Yates Museum και το ινστιτούτο ερευνών Κοινοτικής Αρχαιολογίας, INC {τελευταία επίσκεψη 20/9/2018}. <https://www.archaeological.org/fieldwork/afob/2359>. Το Πανεπιστήμιο του Binghamton οργανώνει καλοκαιρινές κατασκηνώσεις για ενήλικους, έφηβους και παιδιά δίνοντάς τους την ευκαιρία να συμμετέχουν σε ένα project αρχαιολογικής έρευνας. {τελευταία επίσκεψη 20/9/2018}, <http://www.archaeologyincommunity.com> {τελευταία επίσκεψη 21/9/2018}.

⁶ Για χαρακτηριστικά παραδείγματα και δράσεις κοινοτικής αρχαιολογίας: το παράδειγμα του Κέντρου μελέτης των Πολιτισμικών Πόρων του Hampden: <http://heritage.umd.edu/CHRSWeb/AssociatedProjects/hampden/Hampdenresearchdesign.pdf> (τελευταία επίσκεψη 10/ 9/2018), τα προγράμματα κοινοτικής αρχαιολογίας του York: <https://www.yorkarchaeology.co.uk/case-studies/sector/community> {τελευταία επίσκεψη 10/9/2018} <http://www.yac-uk.org> {τελευταία επίσκεψη 10/9/2018}.

έχουμε αντίστοιχα προγράμματα: στην Εσθονία⁷, στη Βόρεια Νορβηγία, στη Φιλανδία⁸ κ.α..

Η κοινοτική αρχαιολογία, ωστόσο, είναι ακόμα, ασαφής, δεν έχει μια καθορισμένη θεωρία. Αποτελεί μία έννοια που μπορεί να κατανοηθεί και να εφαρμοστεί ποικιλοτρόπως (Isberwood, 2011: 15). Οι αρχαιολόγοι που ασχολούνται με την κοινοτική αρχαιολογία χρησιμοποιούν μια ποικιλία μεθόδων, μέσων και εννοιολογικών πλαισίων ανάλογα με τους πληθυσμούς αλλά και τους τομείς της κοινωνίας που επιλέγουν να εργαστούν (Thomas, 2017). Το υπόβαθρό της είναι συγκεχυμένο, καθώς προέρχεται από την δεκαετία του 1980 και συνδέεται με τα κοινοτικά προγράμματα. Τότε όρος αυτός χρησιμοποιούνταν για να δηλωθεί ότι τα προγράμματα της αρχαιολογίας χρησιμοποιούσαν κάποια κοινοτική χορηγία (Isberwood, 2011: 7). Ο Liddle το 1985 δημοσίευσε ένα εγχειρίδιο με τίτλο: «*Community Archaeology: A Fieldworker's Handbook of Organisation and Techniques*», για όσους ενδιαφέρονται να ασχοληθούν με προγράμματα της κοινοτικής αρχαιολογίας. Αναφέρεται σε αυτόνομες τοπικές αρχαιολογικές ομάδες που εργάζονται σε μία κοινότητα και έχουν ως στόχο την ανάδειξη της ιστορίας της περιοχής χωρίς ιδιαίτερο κεντρικό συντονισμό και επίβλεψη (Moshenska, Dhanjal, 2011: 2). Λίγα χρόνια αργότερα, το 1988, ο Walker αναφέρεται σε ανασκαφές μεγάλης κλίμακας στις οποίες μετέχουν μακροχρόνια άνεργοι και στις οποίες ακολουθούνται συγκεκριμένες οργανωτικές δομές. Για τον Walker η κοινοτική αρχαιολογία αποτελούσε μια δυναμική και παράλληλα εναλλακτική πηγή εξέλιξης στην αρχαιολογική θεωρία, πολιτική και πρακτική (Moshenska, Dhanjal, 2011: 2).

⁷ http://www.estlatrus.eu/eng/news/aac_archaeology_authority_amp_/gv. Ένα πρόγραμμα που πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του έργου «Αρχαιολογία, αρχή και κοινότητα. Συνεργασία για την προστασία της αρχαιολογικής κληρονομιάς» και είχε ως σκοπό να ευαισθητοποιήσει το κοινό για την προστασία της πολιτισμικής κληρονομιάς {τελευταία. επίσκεψη 11/9/2018}.

⁸ <http://adoptoimonumenti.fi/info>. Το πρόγραμμα με την ονομασία «Υιοθετώντας ένα μνημείο» πραγματοποιείται στην περιοχή Pirkkanmaa της Φιλανδίας και στοχεύει στην ενθάρρυνση της κοινότητας να συμμετέχει στη διαχείριση της τοπικής κληρονομιάς και στη διασφάλιση σημαντικών αξιών του παρελθόντος του τόπου τους. Παρόμοια προγράμματα πραγματοποιήθηκαν σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες, με επιμέρους διαφορές από χώρα σε χώρα. Δες το πιλοτικό ευρωπαϊκό πρόγραμμα «Το σχολείο υιοθετεί ένα μνημείο» που ξεκίνησε από την Ιταλία το 1992 και πραγματοποιήθηκε και στη χώρα μας (1995-1997), υπό την αιγίδα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και το ίδρυμα Πήγασος και είχε ως στόχο την ευαισθητοποίηση της τοπικής κοινωνίας σε θέματα προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς <https://www.culture.gr/el/>, {τελευταία επίσκεψη 11/9/2018}, Γρόσδος, 2004: 130-134, ICOM, 1996.

Αναπόφευκτα, λοιπόν, η κοινοτική αρχαιολογία επηρεάζεται από την πολιτική και την οικονομία, τόσο από το σύγχρονο πολιτικό λόγο όσο και από τη νομοθεσία, καθώς η στήριξή της βασίζεται τόσο στους νόμους όσο και στη χρηματοδότηση αλλά και στα κεφάλαια που διατίθενται κατά ένα μεγάλο μέρος από το κράτος (Moshenska, Dhanjal, 2011: 15). Όπως επίσης, αναπόφευκτα επηρεάζεται και από την εθνική ταυτότητα που υποκρύπτεται πίσω από την έννοια της κοινότητας όπως βιώνονται μέσα από τα ζητήματα και τις δυνατότητες των μελών της (Moshenska, Dhanjal, 2011:6). Φυσικά, η γεωγραφική θέση όπως και η χρονική περίοδος που επιλέγεται να πραγματοποιηθεί το έργο, αποτελούν εξίσου σημαντικούς παράγοντες επιρροής, οι οποίοι, βέβαια, εντάσσονται και πάλι στο ευρύτερο τοπικό επίπεδο. Όπως φαίνεται κατά ένα μεγάλο βαθμό η κοινοτική αρχαιολογία διαμορφώνεται από το εθνικό, περιφερειακό και τοπικό πλαίσιο στο οποίο βρίσκεται (Thomas, 2017).

Τα μέλη της κοινότητας είναι συνδεδεμένα με τον τόπο τους, έχουν τα δικά τους βιώματα και τις δικές τους αναμνήσεις που μεταδίδονται μέσα από τις προφορικές τους ιστορίες (Isberwood, 2011:12). Έτσι, μέσα από αυτές οι αρχαιολόγοι μπορούν να έχουν πρόσβαση σε πληροφορίες σχετικές με τον τόπο, τις οποίες δε θα ήταν δυνατό να γνωρίζουν διαφορετικά. Ενώ παράλληλα, και η ίδια η κοινωνία επωφελείται από την προσπάθεια των αρχαιολόγων, εφόσον γνωρίζουν καλύτερα το παρελθόν του τόπου και συνάμα αισθάνονται υπερηφάνεια για αυτόν (Moser etc., 2002).

Αυτήν την πολυπλοκότητα της δυναμικής της κοινότητας οφείλουν να λάβουν υπόψη τους όλοι όσοι ασχολούνται με την κοινοτική αρχαιολογία. Σε πρώτη φάση, ωστόσο, πρέπει να αντιληφθούν τις έννοιες που περιλαμβάνονται μέσα στον όρο «κοινότητα», δηλαδή την εθνική ταυτότητα, την πολιτική και την οικονομία (Moshenska, Dhanjal, 2011:1-2). Φυσικά, απαραίτητο κρίνεται να κατανοήσουν τη φύση και τη δομή της εκάστοτε κοινότητας. Καθώς επίσης, οφείλουν να προσαρμόζουν τις πληροφορίες για τα αρχαιολογικά δεδομένα και τις αρχαιολογικές διαδικασίες ανάλογα με τις διάφορες ομάδες κοινού που θα συνεργαστούν. Επιπλέον, θα πρέπει να διαθέτουν και τις κατάλληλες επικοινωνιακές δεξιότητες ώστε να μπορούν να αντιμετωπίζουν τις διαφορετικές κοινωνικές καταστάσεις που πιθανόν να προκύψουν (Thomas, 2017).

Οδηγός, λοιπόν, της κοινοτικής αρχαιολογίας είναι η επιθυμία των ανθρώπων να αλληλεπιδράσουν με το παρελθόν. Τα προγράμματα που εντάσσονται στην κοινοτική αρχαιολογία έχουν ως στόχο να ενεργοποιήσουν τους πολίτες μέσα από τις διάφορες δραστηριότητες που πραγματοποιούνται σε μια αρχαιολογική ανασκαφή (Isberwood, 2011:10). Αποτελεί μια συνεργασία μεταξύ του κοινού και των διαφόρων ειδικοτήτων που εργάζονται σε μια ανασκαφή, δίνοντας άλλοτε τον μερικό και άλλοτε τον πλήρη έλεγχο του έργου στην κοινότητα (Marshall, 2002). Τις περισσότερες φορές βέβαια, εκδηλώνεται με τη μορφή της εθελοντικής εργασίας ομάδων της τοπικής κοινότητας που ενδιαφέρονται για την ιστορία του τόπου τους και την αρχαιολογία. Διαμορφώνονται προγράμματα ώστε να μπορούν να προσεγγίσουν τις διάφορες ομάδες του κοινού που επιθυμούν να συμμετέχουν σε αυτήν την διαδικασία. Τα προγράμματα αυτά αφορούν δράσεις και επισκέψεις με σχολεία, επισκέψεις και έρευνες στο ιστορικό τοπίο της κοινότητας για τις διάφορες ομάδες του κοινού, συμμετοχή στις ανασκαφικές διαδικασίες, στη συντήρηση και μελέτη του αρχαιολογικού υλικού, δημιουργία ενημερωτικού υλικού (έντυπο και ηλεκτρονικό) όπως και πολλές άλλες δραστηριότητες (Thomas, 2017· Νικονάνου κ.α., 2008: 288-289).

Η συμμετοχή του κοινού στην αρχαιολογική διαδικασία συμβάλει στον εκδημοκρατισμό της αρχαιολογικής γνώσης καθώς διατυπώνονται νέα ερωτήματα για το παρελθόν που σε άλλες περιπτώσεις δε θα διατυπώνονταν (Marshall, 2002). Το κοινό που θα συμμετέχει σε ένα έργο κοινοτικής αρχαιολογίας, σίγουρα δε θα βιώσει μια ουδέτερη εμπειρία. Μέσα από αυτήν τη διαδικασία θα μπορέσει να διερευνήσει τις έννοιες, και τις αξίες που αποδίδει στον υπό έρευνα χώρο, να σκεφτεί τις δικές του θέσεις και να τις επαναδιαπραγματευθεί (Isberwood, 2011:13). Συνεπώς, ένα ενεργό και πληροφορημένο κοινό μπορεί να αποτελέσει σύμμαχο της αρχαιολογικής διαδικασίας μέσω της πολιτικής, της οικονομικής και της εθελοντικής υποστήριξης (Marshall, 2002).

Στην Ελλάδα δεν έχουν πραγματοποιηθεί προγράμματα κοινοτικής αρχαιολογίας. Ωστόσο, στο πλαίσιο αυτό θα μπορούσε να ενταχθεί μία προσπάθεια που πραγματοποιήθηκε στην πανεπιστημιακή ανασκαφή στα Παλιάμπελα του Κολινδρού στην βόρεια Πιερία, η οποία αποτελεί συνεργασία του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου

με το Πανεπιστήμιο του Sheffield, μέσω της Αγγλικής Αρχαιολογικής Σχολής⁹. Στόχος του ερευνητικού προγράμματος ήταν να κοινοποιήσουν το προϊόν της αρχαιολογικής έρευνας στην τοπική κοινωνία, να ανάγουν με άλλα λόγια την γνώση του παρελθόντος σε κοινωνικό παρελθόν. Για τον λόγο αυτό προσέγγισαν και ενημέρωσαν την τοπική κοινωνία αλλά και ζήτησαν τη συμμετοχή τους στην ανασκαφική διαδικασία, στην ερμηνεία και ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου (Νικονάνου κ.α., 2008: 290-292).

⁹ Για περισσότερες πληροφορίες για το αρχαιολογικό πρόγραμμα των Παλιαμπέλων δεξ στην ιστοσελίδα της ανασκαφής: <http://www.auth.gr/temper> (τελευταία επίσκεψη: 20/9/2018).

1.2 Τοπική Ιστορία

Η Ιστορία ως επιστήμη βοηθάει στην κατανόηση του παρελθόντος και του παρόντος καθώς μελετά συστηματικά την ανθρώπινη δραστηριότητα από το παρελθόν έως το παρόν (Λεοντσίνης, Ρεπούση, 2001: 5). Κατά την μελέτη του παρελθόντος μεγαλύτερο ενδιαφέρον έχει πάντα η σύγκριση του παρόντος με αυτό. Φυσικά, η ιστορία περιγράφεται, κρίνεται αλλά και ερμηνεύεται από τους σύγχρονους μελετητές σύμφωνα με τα δεδομένα της εποχής τους αλλά και τις προσδοκίες τους για το μέλλον (Παπαγιαννόπουλος κ.ά., 1999: 6). Η ιστορία αποκτά παροντική διάσταση μιας και μελετά τις ανθρώπινες σχέσεις, την εξέλιξη των κοινωνιών, την σκέψη των ανθρώπων μέσα στο χρόνο από μια ποικιλία πηγών. Έτσι, ο σύγχρονος άνθρωπος μέσα από αυτήν μπορεί να κατανοήσει την προσωπική του ταυτότητα και να την εντάξει σε τοπικό, εθνικό, ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο. Το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον θεωρούνται αναπόσπαστο κομμάτι για την ερμηνεία της ιστορίας ενός τόπου, σύμφωνα με τη σύγχρονη προσέγγιση της ιστορικής πραγματικότητας (Friedman, 1992: 837-859) και γι' αυτό, σήμερα, γίνεται προσπάθεια από τους ιστορικούς να εξιστορούν τα γεγονότα έως και τη σύγχρονη εποχή.

Με τον όρο «Τοπική Ιστορία» εννοούμε τη συνολική (κοινωνική, πολιτισμική, οικονομική και πολιτική) ιστορία ενός συγκεκριμένου τόπου. Φυσικά, περιλαμβάνει τα χαρακτηριστικά στοιχεία του τόπου αλλά και τα σημαντικά γεγονότα που διαδραματίστηκαν σε αυτόν (Λεοντσίνης, Ρεπούση, 2001: 13). Αυτή είναι δυνατό να σχετίζεται τόσο με την Ιστορία του ευρύτερου γεωγραφικού χώρου στον οποίο βρίσκεται όσο και με την εθνική και παγκόσμια Ιστορία. Πιο συγκεκριμένα, η Τοπική Ιστορία εξετάζει: την Ιστορία μιας μικρής περιοχής, έτσι όπως ορίζεται από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του τοπίου της, την Ιστορία μιας κοινωνίας ανθρώπων οι οποίοι κατοικούν σε μια γεωγραφική περιοχή και έχουν κοινές μνήμες, παραστάσεις και συνήθειες οι οποίες τους διαφοροποιούν από τους κατοίκους των γειτονικών περιοχών, την Ιστορία γεγονότων και προσώπων της περιοχής, τα οποία συνέβαλαν σημαντικά στην εξέλιξη της ιστορίας της περιοχής, και τέλος την Ιστορία των καταλοίπων της ανθρώπινης δραστηριότητας που βρίσκονται σε μια περιοχή και τα οποία είναι δυνατόν να διακρίνουν οι κάτοικοι της περιοχής, είτε έχουν άμεση σχέση συγγένειας ή καταγωγής ή κοινής διαμονής με αυτούς που τα δημιούργησαν είτε δεν

έχουν καθόλου σχέση (Παπαγιαννόπουλος κ.ά., 1999: 17· Φραγκούλης κ Φραντζή, 2010: 15).

Όπως φαίνεται από τα παραπάνω, η Τοπική Ιστορία καταφέρνει να μας οδηγήσει πιο κοντά στον άνθρωπο με τις δραστηριότητές του, τα συναισθήματά του, τις ψυχολογικές όψεις των κινήσεων και επιλογών του στο χώρο δράσης του. Για το λόγο η διδασκαλία της Τοπικής Ιστορίας όπως και κάθε μάθημα ιστορίας στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση έχει στόχο την ιστορική κατανόηση, ωστόσο, απαιτεί ένα νέο διδακτικό περιβάλλον που θα τροποποιήσει την κλασική εκπαιδευτική διαδικασία. Απαραίτητη κρίνεται η υιοθέτηση μιας δυναμικής διαδικασίας μάθησης, η οποία θα έχει ως πρωταρχικό στόχο την ενεργό δράση των μαθητών. Οι μαθητές θα είναι αυτοί που θα παράγουν την ιστορική γνώση (Φραγκούλης κ Φραντζή, 2010: 22) καθώς τα βιβλία αλλά και οι κλασικές μέθοδοι διδασκαλίας δεν εξυπηρετούν σε αυτόν τον σκοπό.

Οι μαθητές μέσω της διδασκαλίας της Τοπικής Ιστορίας έρχονται σε επαφή με ιστορικά στοιχεία που μπορούν να τα ερευνήσουν και κατά συνέπεια να τα κατανοήσουν. Τα παιδιά με την παρατήρηση και την έρευνα γνωρίζουν την τοπική τους ιστορία και ευαισθητοποιούνται για προβλήματα που απασχολούν την κοινωνία τους (Λεοντσίνης, Ρεπούση, 2001: 13), αποκτώντας υπεύθυνη συμπεριφορά για τη ζωή τους. Οι ίδιοι γίνονται ερευνητές αλλά και παραγωγοί της ιστορίας μέσα από έναν χώρο που τους είναι οικείος, γεγονός που τους βοηθάει να κατανοήσουν την αλλαγή αλλά και τη συνέχεια της ζωής του ανθρώπου. Καθώς οι μαθητές καλούνται να εργαστούν με διαφορετικό τρόπο από αυτόν που είχαν συνηθίσει μέχρι τώρα για το μάθημα της Ιστορίας, ενθαρρύνονται να χρησιμοποιήσουν όλο και περισσότερο κάποιες ικανότητές τους όπως την επικοινωνία, την συνεργασία, την παρατήρηση, την φαντασία, την κρίση, την αιτιολόγηση αλλά και τη σύγκριση των ιστορικών γεγονότων με τα οποία έρχονται σε επαφή (Λεοντσίνης, 1996: 50-51). Επιπλέον, η Τοπική Ιστορία ενισχύει την αποδοχή της διαφορετικότητας και της ποικιλομορφίας αναδεικνύοντας την πολιτιστική κληρονομιά μιας συγκεκριμένης περιοχής (Ασωνίτης, 2006: 19).

Συνεπώς, η διδασκαλία της Τοπικής Ιστορίας αλλά και η μελέτη όλων των θεμάτων με τα οποία ασχολείται στα πλαίσια του μαθήματος, και εφόσον, πραγματοποιούνται συστηματικά και διεπιστημονικά είναι δυνατόν να οδηγήσουν στην προσωπική ανάπτυξη των μαθητών. Με αυτόν τον τρόπο θα καλλιεργήσουν στους μαθητές ικανότητες και δεξιότητες, συμβάλλοντας στη διαμόρφωση συνειδητοποιημένων και ευαισθητοποιημένων πολιτών.

1.3 Αρχαιολογία και Εκπαίδευση

Τα τελευταία χρόνια, παρατηρείται διεθνώς μια γενικότερη προσπάθεια των αρχαιολόγων να προσεγγίσουν και να εκπαιδεύσουν το ευρύτερο κοινό, στο πλαίσιο συζητήσεων και προβληματισμών για τη δημόσια αρχαιολογία (Ανδρέου και Κωτσάκης, 2002: 102). Κρίνεται αναγκαίο να προβληθούν και να κοινοποιηθούν τα οφέλη που προκύπτουν από την αρχαιολογική επιστήμη (μέσα από τις αρχαιολογικές εργασίες, τα ευρήματα, τις έρευνες και τα αποτελέσματά τους), καθώς, η οικονομική και πολιτιστική κρίση την καθιστά ευάλωτη μπροστά στην άγνοια με αποτέλεσμα το αντικείμενο της εργασίας της να θεωρείται δαπανηρή πολυτέλεια. Συνεπώς, η αρχαιολογία πρέπει να καταστήσει σαφές ότι η γνώση του παρελθόντος αποτελεί τη βάση για το παρόν και το μέλλον και ότι η ανάδειξη των μνημείων και των αρχαιολογικών χώρων αποτελεί μια ισχυρή αναπτυξιακή πτυχή.

Οι προσπάθειες για προσέγγιση και εκπαίδευση του κοινού θα πρέπει να γίνονται σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο (McManamon 1998). Οι δραστηριότητες που θα πραγματοποιούνται οφείλουν να προσαρμόζονται στα ενδιαφέροντα και στη γνώση που διαθέτει το κοινό για την αρχαιολογία (McManamon 2000a: 6). Επειδή, όσο υπάρχει ιστορία που πρέπει να ανακαλυφθεί τόσο θα υπάρχει και αρχαιολογία το κοινό θα πρέπει να ενδιαφερθεί και συνάμα να ενημερωθεί. Μόνο με αυτόν τον τρόπο η αρχαιολογία θα δεχτεί στήριξη στο έργο της, είτε αυτή είναι πολιτική είτε οικονομική είτε εθελοντική.

Αρωγός σε αυτό μπορεί να αποτελέσει η εκπαίδευση γιατί μέσω αυτής διαχέεται η αρχαιολογική και ιστορική γνώση. Αυτή είναι που αντιπροσωπεύει το κυρίαρχο θεσμοθετημένο πλαίσιο ιστορικής μάθησης του κράτους, το οποίο και διαμορφώνει σε μεγάλο βαθμό την ιστορική κουλτούρα των μαθητών (Κασβίκης & Ανδρέου, 2008: 123-124). Χωρίς αυτό να σημαίνει ότι μόνο το σχολείο συγκροτεί την ιστορική γνώση και κουλτούρα. Είναι κοινά αποδεκτό ότι οι γνώσεις, οι αντιλήψεις και οι στάσεις που αποκτούν οι ενήλικες διαμορφώνονται κατά την παιδική και εφηβική ηλικία (Κασβίκης 2004: 11). Ωστόσο, η πλειοψηφία των μαθητών έχουν αποσπασματική και ευκαιριακή επαφή με την αρχαιολογία και το παρελθόν μέσα από

διάφορες εναλλακτικές επίσημες ή ανεπίσημες πηγές¹⁰ όπως το διαδίκτυο, ο κινηματογράφος, η τηλεόραση, οι αφηγήσεις, τα βιβλία, οι επισκέψεις σε χώρους πολιτισμικής αναφοράς και τα μουσεία (Κασβίκης 2004: 49· Κόκκινος, 2005: 181-182). Βέβαια, διάφοροι φορείς με πρωτοστάτες τα μουσεία αλλά και κάποιοι από τους εκπαιδευτικούς προσπαθούν να εισάγουν το θέμα στα παιδιά καθώς δεν υπάρχει κάποιο θεσμοθετημένο πλαίσιο που να κατευθύνει και να υποστηρίζει αυτές τις προσπάθειες (Μαυροπούλου- Τσιούμη, 2008:197).

Σήμερα, παρά το γεγονός του παιδευτικού χαρακτήρα της αρχαιολογίας, η ίδια δεν έχει εισαχθεί ως μάθημα στο αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών¹¹ ούτε της πρωτοβάθμιας ούτε της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Αυτό οφείλεται στα ήδη επιβαρυνόμενα αναλυτικά προγράμματα, τα οποία δεν είναι δυνατό να δεχτούν και άλλα αντικείμενα. Εξάλλου, οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί, εξαιτίας της έλλειψης κατάλληλου εκπαιδευτικού υλικού, είτε δικής τους εκπαίδευσης, δεν ασχολούνται με την διδασκαλία σημαντικών όψεων του παρελθόντος. Συχνά, παραλείπονται θέματα του παρελθόντος (όπως για παράδειγμα ο υλικός πολιτισμός και η προϊστορία) τα οποία θεωρούνται ότι δεν έχουν άμεση σχέση με τις ανάγκες της σύγχρονης κοινωνίας. Επιπλέον, η επαγγελματική κατεύθυνση που έχουν υιοθετήσει τα εκπαιδευτικά συστήματα των περισσότερων κρατών δεν επιτρέπουν στην αρχαιολογία να εισαχθεί στην εκπαίδευση εφόσον δεν έχει καμία οικονομική αξία. Ένας τελευταίος λόγος που η αρχαιολογία δεν εισάγεται στην εκπαίδευση είναι ότι τα πορίσματά της σε αρκετές περιπτώσεις δεν συμφωνούν με την επίσημη ερμηνεία του παρελθόντος, δημιουργώντας πολιτικές και ιδεολογικές αντιπαραθέσεις (Κασβίκης, 2004: 69-70· Κασβίκης & Κουνελάκης, 2000: 58).

¹⁰ Οι πηγές με τις οποίες οι μαθητές μπορούν να έρθουν σε επαφή με τα πολιτιστικά στοιχεία και την αρχαιολογία είναι οι εξής: μέσα από τις αναπαραστάσεις και τις αφηγήσεις που υπάρχουν στα σχολικά εγχειρίδια, μέσα από τα εκπαιδευτικά προγράμματα που πραγματοποιούνται από τα μουσεία, τους αρχαιολογικούς χώρους και άλλους σχετικούς φορείς, μέσα από αρχαιολογικές εκδόσεις που απευθύνονται σε παιδιά, ντοκιμαντέρ, ταινίες αλλά και επισκέψεις σε μουσεία, αρχαιολογικούς χώρους και χώρους πολιτισμικής αναφοράς (Ρεπούση, 2004· Κασβίκης, 2004: 49· Κασβίκης & Ανδρέου, 2008: 123).

¹¹ Το αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών καθορίζεται από την πολιτεία (με νόμους, διατάξεις, υπουργικές αποφάσεις κτλ) και συνδέεται στενά με τα σχολικά εγχειρίδια. Είναι αυτό που δίνει τις κατευθυντήριες γραμμές και ορίζει το περιεχόμενο της διδακτικής διαδικασίας. Στην ουσία εκφράζει την εκάστοτε εκπαιδευτική πολιτική. Επιδιώκει να διασφαλίσει την κυρίαρχη ιδεολογία που επικρατεί για την παράδοση και τα πολιτισμικά στοιχεία (Βρεττός & Καψάλης, 1999).

Η αρχαιολογία, κυρίως, αντιμετωπίζεται ως περιστασιακή και διασκεδαστική εξωσχολική δραστηριότητα, η οποία περιλαμβάνει επισκέψεις σε μουσεία, αρχαιολογικούς χώρους και μνημεία. Όλα αυτά, υλοποιούνται, συνήθως στα πλαίσια εκπαιδευτικών προγραμμάτων που σχεδιάζονται από τα μουσεία και το Υπουργείο Πολιτισμού και όχι από το Υπουργείο Παιδείας, γεγονός που δεν ευνοεί την άμεση συμμετοχή της εκπαιδευτικής κοινότητας (Κασβίκης, 2004: 50). Τις περισσότερες φορές τα εκπαιδευτικά προγράμματα οργανώνονται χωρίς να το γνωρίζουν τα σχολεία, γεγονός που καθιστά αδύνατη την ένταξή τους στο σχολικό πρόγραμμα (Δάλκος, 2000: 24).

Όμως, θα πρέπει να γίνει κατανοητό πως η συμβολή της αρχαιολογίας στην εκπαίδευση είναι αναμφισβήτητη και ότι δεν υστερεί από τους υπόλοιπους κλάδους. Η αρχαιολογική γνώση έμμεσα χρησιμοποιείται για την εμπέδωση, τεκμηρίωση και το σχολιασμό των γνώσεων που αποκτούν οι μαθητές μέσα από τα μαθήματα κυρίως της ιστορίας αλλά και των φιλολογικών μαθημάτων. Επιπλέον, η γνώση των βασικών αρχών και της δεοντολογίας της αρχαιολογίας, από μικρή ηλικία θα συμβάλει στη διαμόρφωση πολιτών οι οποίοι θα είναι ευαισθητοποιημένοι σε θέματα που αφορούν την πολιτισμική μας κληρονομιά (Δάσιου, 1988: 76-80).

Ακόμη, η εισαγωγή της αρχαιολογίας στο αναλυτικό πρόγραμμα υποστηρίζει την διαθεματικότητα και διεπιστημονικότητα γιατί μπορεί να συνδυάσει αντικείμενα διαφορετικών επιστημονικών πεδίων όπως τις φυσικές επιστήμες με τις ανθρωπιστικές σπουδές (Clarke, 1986:9). Τα παιδιά με αυτόν τον τρόπο μπορούν να αντιληφθούν την αναγκαιότητα της συνεργασίας και της ομαδικότητας και στις διαπροσωπικές τους σχέσεις (Τουλούμης, 2004: 56). Παράλληλα, η διδασκαλία της αρχαιολογίας καλλιεργεί την κριτική σκέψη και την έρευνα καθώς οι μαθητές στην προσπάθειά τους να δημιουργήσουν αρχαιολογικές ερμηνείες πρέπει να παρατηρούν, να εξετάζουν και να βασίζονται σε ενδείξεις και αποδεικτικά στοιχεία μέσα σε ένα ευρύτερο πλαίσιο Έτσι, ενισχύεται η διερευνητική μάθηση που αναπτύσσει την κριτική ιστορική σκέψη και την ιστορική φαντασία τους (Levstik, Henderson & Schlarb, 2005· Κασβίκης & Κουνελάκης, 2000: 55). Φυσικά, οι επιστημονικές μέθοδοι και οι εργασίες, που διέπουν την αρχαιολογική επιστήμη, προσφέρουν στους μαθητές τη δυνατότητα μέσα από νοητικές εργασίες και δεξιότητες να ανακαλύψουν

τα υλικά κατάλοιπα του παρελθόντος και να κατανοήσουν μέσα από αυτά καλύτερα την σύγχρονη εποχή (Clarke, 1986:9· Podgorny, 1990:187). Παράλληλα, η αμεσότητα που προσδίδεται στη μάθηση μέσα από τη διδασκαλία των υλικών καταλοίπων, την καθιστά πολύ χρήσιμη για την καλλιέργεια της ιστορικής γνώσης και κατανόησης, καθώς βάζει τα παιδιά να αναζητήσουν και να ανακαλύψουν τους αρχαίους πολιτισμούς διεγείροντας την φαντασία τους (Καγιάφα, 2006). Επομένως, τα παιδιά είναι εφικτό να γίνουν ανεκτικά στις διαφορές που αντιμετωπίζουν στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες είτε αυτές είναι πολιτισμικές, είτε γλωσσικές, είτε θρησκευτικές είτε κάθε είδους άλλη διαφορά (Masson & Guillot, 1994: 379). Πολύ θετικό είναι το γεγονός ότι όλα αυτά είναι δυνατό να συνδυαστούν σε ένα ευρύ φάσμα γνωστικών αντικειμένων της εκπαίδευσης σήμερα. Μια τελευταία αλλά εξίσου σημαντική συμβολή της αρχαιολογίας στην εκπαίδευση είναι η κατανόηση εννοιών όπως ο «χρόνος» και η «αλλαγή» με τις ποικίλες διαστάσεις και εφαρμογές τους (Masson και Guillot, 1994: 379), έννοιες με τις οποίες ασχολούνται και άλλα γνωστικά αντικείμενα.

Συνεπώς, η αρχαιολογία ως τμήμα των ανθρωπιστικών επιστημών ενισχύει την διαφορετική άποψη. Συμβάλλει στο να μπορείς να ακούς και να ανέχεσαι κάποιον που έχει διαφορετική άποψη από σένα. Έτσι, μέσα από την αναζήτηση εικόνων της καθημερινότητας του παρελθόντος σε πολλαπλές εκδοχές και σε σχέση με την καθημερινότητα το παιδί εκπαιδεύεται στην αποδοχή διαφορετικών τρόπων ζωής, ώστε αυτό να αποτελέσει την βάση του για την μετέπειτα ζωή με γνώμονα την ανοικτή του στάση για το διαφορετικό. Δηλαδή την ευτυχισμένη διαβίωσή του μέσα σε μια πλουραλιστική κοινωνία.

Βασική προϋπόθεση για όλα αυτά αποτελεί η κατάλληλη εκπαίδευση και η ειδική επιμόρφωση των εκπαιδευτικών για να μπορέσουν με τη σειρά τους να καθοδηγήσουν και να εκπαιδεύσουν τους μαθητές. Αυτό σημαίνει την επιστημονική τους ενδυνάμωση σε θέματα που σχετίζονται με την αρχαιολογία και τις σύγχρονες παιδαγωγικές και διδακτικές προσεγγίσεις (Κασβίκης & Ανδρέου, 2008: 134). Παράλληλα, όμως, οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει να αποβάλουν τους φόβους και τους ενδοιασμούς που έχουν όταν πρόκειται να αναλάβουν ένα αντίστοιχο αντικείμενο που δεν έχουν διδαχτεί (Μαυροπούλου - Τσιούμη, 2008: 206).

Αρχαιολόγοι και εκπαιδευτικοί οφείλουν να συνεργαστούν για να συνδράμουν στην πολιτιστική εκπαίδευση των παιδιών. Μόνο αν οι εκπαιδευτικοί κατανοήσουν την εκπαιδευτική αξία της αρχαιολογίας και οι αρχαιολόγοι καταλάβουν ότι εκπαίδευση δεν αποτελεί έργο μόνο των εκπαιδευτικών, θα υπάρξει ένα επιθυμητό αποτέλεσμα.

1.4 Εκπαιδευτικά προγράμματα

Μία από τις χαρακτηριστικές περιπτώσεις της μουσειακής εκπαίδευσης για την Ελλάδα σχετίζεται με τα εκπαιδευτικά προγράμματα τα οποία διεξάγονται σε μουσεία, αρχαιολογικούς χώρους και άλλους χώρους πολιτισμικής αναφοράς. Αυτά διαφέρουν από την τυπική μορφή εκπαίδευσης που προσφέρεται στα σχολεία, καθώς βασίζονται στην ενεργητική μάθηση που προκύπτει μέσα από εμπειρικές καταστάσεις αναπτύσσοντας τη φαντασία, τη δημιουργικότητα και την κριτική σκέψη (Ζωγράφου-Τσαντάκη, 2000: 27). Πρόκειται για εκπαιδευτικές δραστηριότητες που σχεδιάζονται και υλοποιούνται από τα μουσεία στα πλαίσια μιας επικοινωνιακής πολιτικής (Νικονάνου, 2015: 96).

Τα εκπαιδευτικά προγράμματα απευθύνονται σε διαφορετικές ομάδες κοινού και αναπτύσσονται ανάλογα με τα ενδιαφέροντα του εκάστοτε. Υπάρχουν εκπαιδευτικές δραστηριότητες που απευθύνονται σε μαθητικό κοινό (σχολεία), οικογένειες και σε ενήλικους. Οι πιο διαδεδομένες δραστηριότητες είναι αυτές που απευθύνονται σε σχολεία και στοχεύουν στην εξοικείωση των μαθητών με το φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον, καθώς, επίσης, στη διαμόρφωση ενός ώριμου κοινού που θα κατανοεί τα οφέλη του μουσείου και θα γίνει τακτικός επισκέπτης του (Καλοφορίδης, 2012· Νικονάνου, 2015: 96).

Συνήθως, στα μεγάλα μουσεία¹² τα θέματα των προγραμμάτων αναφέρονται σε μόνιμες εκθέσεις των μουσείων και πιο σπάνια σε περιοδικές ή επετειακές, ενώ στα μικρά, περιφερειακά μουσεία αναφέρονται σε μια γενική εικόνα της μουσειακής συλλογής (Νικονάνου, 2015: 96). Πιο συγκεκριμένα, οι επισκέπτες των μουσείων που συμμετέχουν σε αυτά τα προγράμματα, εργάζονται σε θεματικές ενότητες που επεξεργάζονται συγκεκριμένα μουσειακά αντικείμενα με προκαθορισμένη δομή, χρονική διάρκεια και προκαθορισμένους στόχους (Γκότσης, 2002: 20-21). Σημαντικό ρόλο για την οργάνωσή τους αποτελεί η ηλικιακή ομάδα στην οποία απευθύνονται (Νικονάνου, 2015: 96).

¹² Σήμερα πολλά είναι τα μουσεία που διαθέτουν τμήματα εκπαιδευτικών προγραμμάτων τα οποία προσφέρουν στις εκπαιδευτικές ομάδες μια ποικιλία θεμάτων και μπορείτε να ανατρέξετε σε αυτά: το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (<http://www.namuseum.gr/education/schools-gr.html>), το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού (<http://www.mbp.gr/edu>), το Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης (<https://www.amth.gr/education/school-programs>), {τελευταία επίσκεψη 20/8/2018} κ.ά..

Υπεύθυνοι για τον σχεδιασμό τους είναι ειδικευμένο προσωπικό των μουσείων όπως μουσειοπαιδαγωγοί, αρχαιολόγοι, επιμελητές συλλογών, εμπυχωτές και εκπαιδευτικοί. Αυτοί έχοντας γνώσεις παιδαγωγικής και ψυχολογίας, απευθύνονται στο κοινό με βάση τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους και χρησιμοποιώντας, συνήθως, τη μαιευτική μέθοδο και τη μέθοδο της αυτοανακάλυψης σχεδιάζουν και εφαρμόζουν τα διάφορα προγράμματα (Ψαράκη- Μπελεσιώτη, 2002: 35). Χαρακτηριστικό όλων των εκπαιδευτικών προγραμμάτων αποτελεί η ενεργητική μάθηση μέσα από βιωματικές εμπειρίες και την ενεργή συμμετοχή των αισθήσεων. Με τη βοήθεια και καθοδήγηση των ειδικών οι επισκέπτες ερευνούν, ανακαλύπτουν, τεκμηριώνουν τις πληροφορίες που αποκτούν αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες και αναπτύσσουν κριτική σκέψη, ικανότητες και δεξιότητες. Έτσι, γίνεται η επίσκεψη μια ψυχαγωγική και διδακτική εμπειρία (Νικονάνου, 2015: 97-100· Ζωγράφου- Τσαντάκη, 2000: 28-29).

Τα στάδια που ακολουθούνται τις περισσότερες φορές από τα εκπαιδευτικά προγράμματα είναι τα παρακάτω:

1. Εμπύχωση για τη συμμετοχή στο πρόγραμμα και ενημέρωση για το μουσείο και τη θεματική του εκπαιδευτικού προγράμματος, συνήθως με την εφαρμογή της μεθόδου της αφήγησης ή της μαιευτικής. Το στάδιο αυτό μπορεί να πραγματοποιηθεί είτε στο μουσείο ή σε χώρο εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων και αν πρόκειται για σχολείο στην σχολική τάξη. Η χρήση εποπτικού και άλλου εκπαιδευτικού υλικού συνηθίζεται, τα οποία συμπληρώνουν το ερμηνευτικό υλικό της έκθεσης.
2. Προσέγγιση εκθεμάτων και ερμηνευτικού υλικού μέσα στην έκθεση. Στο στάδιο αυτό ανάλογα με το είδος της δραστηριότητας, την ξενάγηση, τη συζήτηση ή την εξερεύνηση μπορεί να χρησιμοποιηθεί η μέθοδος της αφήγησης, της μαιευτικής ή της ανακαλυπτικής μεθόδου. Τις περισσότερες φορές εφαρμόζεται ομαδική εργασία, ξεκινώντας από μία συζήτηση προχωρούν στην εξερεύνηση όπου συνήθως χρησιμοποιούνται φύλλα εργασίας ή άλλο εκπαιδευτικό υλικό.
3. Εφαρμογή βιωματικών μεθόδων προσέγγισης των θεματικών του εκπαιδευτικού προγράμματος όπως δραματοποιήσεις, παιχνίδια, υλικές-αισθητικές, μουσικές δραστηριότητες (Νικονάνου, 2015: 97-100· Νικονάνου, 2010: 132-134).

Τα εκπαιδευτικά προγράμματα που απευθύνονται σε μαθητικές ομάδες ακολουθούν όλα τα παραπάνω στάδια. Επιπλέον, όμως μπορεί να υπάρξει αρχικά μια προετοιμασία από τον εκπαιδευτικό σχετικά με το θέμα του προγράμματος στο σχολείο και στο τέλος μια εμβάθυνση και πάλι στο σχολείο μετά την ολοκλήρωση των δραστηριοτήτων που πραγματοποιήθηκαν στο μουσείο ή στον αρχαιολογικό χώρο. Και στις δύο περιπτώσεις υπεύθυνος για την διεκπεραίωσή τους είναι ο εκπαιδευτικός ο οποίος εφοδιάζεται με εκπαιδευτικό υλικό από το μουσείο. Συνήθως, το εκπαιδευτικό υλικό περιλαμβάνει διδακτικές προτάσεις τόσο για την προετοιμασία της επίσκεψης όσο και για την επεξεργασία που θα ακολουθήσει μετά την επίσκεψη.

Πιο συγκεκριμένα μπορεί να περιλαμβάνει εποπτικό υλικό όπως κατόψεις, φωτογραφίες, σκίτσα, φύλλα εργασίας¹³, παιδικό κατάλογοι, ενημερωτικό υλικό για τους εκπαιδευτικούς διάφορα παιχνίδια κ.α.. Βέβαια, ο εκπαιδευτικός έχει τη δυνατότητα μέσα από το διαδίκτυο να αντλήσει από τους ιστοτόπους των μουσείων τις πληροφορίες που χρειάζεται για τα εκπαιδευτικά προγράμματα που προσφέρουν¹⁴ (Νικονάνου, 2015: 101-102· Νικονάνου, 2010: 133-134). Ωστόσο, μια προκαταρτική επίσκεψη του εκπαιδευτικού στο μουσείο αποτελεί καλή ιδέα, καθώς ο εκπαιδευτικός θα έχει την ευκαιρία να δει τον χώρο, να συζητήσει με τους ανθρώπους του μουσείου, να τους ενημερώσει για τις ιδιαιτερότητες των μαθητών του, ώστε να οργανώσει καλύτερα τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες.

¹³ Τα φύλλα εργασίας είναι έντυπα που αποτυπώνουν τη φιλοσοφία και τη δομή του προγράμματος, χρησιμοποιούνται σαν εκπαιδευτικά εργαλεία μέσα στο μουσείο και στόχος τους είναι να δραστηριοποιήσουν τον επισκέπτη. Επομένως, θα πρέπει να δίνουν τη δυνατότητα στον επισκέπτη να εξερευνήσει τον χώρο, να ανακαλύψει πληροφορίες, να δώσει τις δικές του ερμηνείες και να συνδέσει όλα αυτά με τη δική του πραγματικότητα, ενθαρρύνοντας άλλοτε την ατομική και άλλοτε την συνεργατική μάθηση. Οι ερωτήσεις που συμπεριλαμβάνονται στο φύλλο θα πρέπει να είναι σύντομες, απλές, άμεσες και σαφείς. Σαφείς επίσης, θα πρέπει να είναι και οι οδηγίες αναζήτησης των απαντήσεων. Μπορεί να υπάρχει ένας συνδυασμός ερωτήσεων όπως συγκλίνουσες, αποκλίνουσες και κρίσεως. Φυσικά, καλό είναι να υπάρχει διαβάθμιση στη δυσκολία των ερωτήσεων, να κλιμακώνονται από το γνωστό στο άγνωστο, από το συγκεκριμένο στο αφηρημένο και από το απλό στο σύνθετο. Επιπλέον, είναι σημαντικό να επιλεγούν αντικείμενα που βρίσκονται σε τέτοια θέση που να μπορεί ο επισκέπτης να τα παρατηρήσει. Τέλος, θετικό στοιχείο αποτελεί η ελκυστική και ευρηματική του μορφή. (Νικονάνου, 2015: 206-210· Χαλκιά, 2002: 305-306· Πετρουλάκης, 1992: 294-295).

¹⁴ Ενδεικτικοί ιστότοποι Μουσείων που προσφέρουν εκπαιδευτικά προγράμματα στην Ελλάδα: Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (<http://www.emst.gr>), Μουσείο Ακρόπολης (<http://www.theacropolismuseum.gr>), το ΝΟΗΣΙΣ, Κέντρο Διάδοσης των επιστημών και Μουσείο Τεχνολογίας (<https://www.noesis.edu.gr>), {10/10/2018} κ.α..

Τις περισσότερες φορές τα μουσεία γνωστοποιούν τα προγράμματα τα οποία τρέχουν στα σχολεία και όσοι εκπαιδευτικοί επιθυμούν δηλώνουν συμμετοχή. Σε αυτές τις περιπτώσεις το μουσείο είναι υπεύθυνο για την οργάνωση και υλοποίηση της σχολικής επίσκεψης ενώ ο εκπαιδευτικός είναι υπεύθυνος για την μετακίνηση των μαθητών από και προς το μουσείο. Κατά την επίσκεψη ο εκπαιδευτικός έχει απλά τον ρόλο του συνοδού καθώς υπεύθυνοι για την υλοποίηση του προγράμματος είναι το ειδικό προσωπικό του μουσείου. Βέβαια, ο εκπαιδευτικός οφείλει να έχει ήδη προετοιμάσει τους μαθητές για την επίσκεψη από το σχολείο με σαφείς στόχους και να βρει τρόπους να συνδέσει την εμπειρία αυτή των μαθητών με τη ζωή και τα ενδιαφέροντα τους (Νικονάνου, 2015: 101-102· Χαλκιά, 2002: 298). Καλό θα είναι να συλλέξει σχετικό πληροφοριακό υλικό, να αναζητήσει τα κοινά σημεία με την ύλη που διδάσκει και φυσικά να παρουσιάσει το υλικό που θα συλλέξει με δραστηριότητες που θα ταιριάζουν στους μαθητές του (διαφάνειες, συζήτηση, κολλάζ, κατασκευές, θεατρικό παιχνίδι κ.ά.) (Άλκηστις, 1995).

Σημαντικό σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα είναι η συνεργασία του σχολείου με το μουσείο στο οποίο θα διεξαχθεί. Μόνο με τη συνεργασία του εκπαιδευτικού είναι δυνατόν να προσαρμοστεί το πρόγραμμα στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ομάδας (ηλικία, γλώσσα, γνωστικό επίπεδο, εθνικότητα, θρησκεία, προηγούμενες εμπειρίες από επισκέψεις). Επίσης, ο εκπαιδευτικός είναι αυτός που μπορεί να συνδέσει το εκπαιδευτικό πρόγραμμα τόσο με το αναλυτικό πρόγραμμα της τάξης όσο και με τα ενδιαφέροντα των μαθητών. Τέλος, ο εκπαιδευτικός είναι αυτός που μπορεί να αξιολογήσει το πρόγραμμα μέσα από τις δραστηριότητες που πραγματοποιούνται κατά τη διάρκεια της επίσκεψης στο μουσείο όσο και μετά στο σχολείο. Εφόσον, υπάρχει συνεργασία αυτού με το προσωπικό του μουσείου είναι δυνατόν να αξιολογηθεί και το πρόγραμμα και στη συνέχεια να βελτιωθεί (Χαλκιά, 2002: 298). Υπάρχουν διάφοροι τρόποι αξιολόγησης όπως: το ερωτηματολόγιο, η μαγνητοφώνηση και απομαγνητοφώνηση του προγράμματος, η συλλογή πληροφοριών για τις επιπλέον εργασίες στην τάξη, η μελέτη των φυλλαδίων εργασίας και η τήρηση ημερολογίου (Καλεσοπούλου, 2000: 20).

Τα εκπαιδευτικά προγράμματα που πραγματοποιούνται σε μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους στην ουσία συμπληρώνουν τη γνώση των μαθητών χωρίς να

προσπαθούν να υποκαταστήσουν το ρόλο του σχολείου. Για το λόγο αυτό, καλλιεργούν συναισθηματικούς δεσμούς του επισκέπτη με τον πολιτιστικό χώρο. Στόχος τους είναι μέσα από δραστηριότητες να καταφέρει ο μαθητής να αντιληφθεί την έννοια, το περιεχόμενο του αντικειμένου, τη λειτουργία του, στη συνέχεια να το εντάξει στο σύνολο και τέλος να μπορέσει να το συνδέσει με το σήμερα και τις δικές του εμπειρίες (Χρυσουλάκη, Κουτσοιράκη, 2010: 133).

1.5 Εκπαιδευτικά προγράμματα στην Ελλάδα

Οι προσπάθειες για τη διεξαγωγή εκπαιδευτικών προγραμμάτων στην Ελλάδα ξεκίνησαν σχετικά καθυστερημένα, συγκριτικά με την υπόλοιπη Ευρώπη και την Αμερική, αυτό, ωστόσο, οφείλεται στις ιστορικές εξελίξεις της χώρας μας (Χορταρέα, 2002: 185). Η πορεία τους φανερώνει τις αλλαγές νοοτροπιών που πραγματοποιήθηκαν στην Ελλάδα μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους και σχετίζονταν με τη στάση μας απέναντι στα μνημεία, το άνοιγμα των μουσείων στην κοινωνία, τις νέες τάσεις στον εκπαιδευτικό χώρο (Χατζηνικολάου, 2010: 117). Κυρίως, μετά τη μεταπολίτευση άρχισαν να αναπτύσσονται δράσεις συνεργασίας πολιτισμού και εκπαίδευσης.

Στη δεκαετία του 1980 εμφανίζονται οι πρώτες πρωτοβουλίες εκπαιδευτικής πολιτικής των μουσείων. Ο μουσειακός χώρος λειτουργεί ως χώρος μάθησης και απευθύνεται κυρίως σε σχολικές ομάδες (Νικονάνου, 2010: 63). Το μουσείο Μπενάκη είναι αυτό που οργανώνει τα πρώτα εκπαιδευτικά προγράμματα για μαθητές το 1978¹⁵. Στην ίδια κατεύθυνση με τα εκπαιδευτικά προγράμματα του μουσείου Μπενάκη κινείται το Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα Β. Παπαντωνίου στο Ναύπλιο, το Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης και άλλα λαογραφικά μουσεία, ενώ τα αρχαιολογικά μουσεία αρχίζουν να αναπτύσσουν ανάλογο ενδιαφέρον λίγο αργότερα με πρωτοπόρο το Νομισματικό Μουσείο (Χορταρέα, 2002: 186· Χατζηνικολάου, 2010: 120).

Σημαντική ώθηση στην μουσειοπαιδαγωγική και στα εκπαιδευτικά προγράμματα αντίστοιχα δίνεται το 1983 με την ίδρυση του ελληνικού τμήματος του ICOM και το 1985 με την ίδρυση του Κέντρου Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων¹⁶ (Κ.Ε.Π.) του ΥΠ.ΠΟ. Το ICOM κατάφερε να οργανώσει μια ειδική ομάδα εργασίας η οποία θα ήταν υπεύθυνη για τη δημιουργία διαλόγου, με φορείς που ενδιαφέρονταν να οργανώσουν εκπαιδευτικά προγράμματα, για την πολιτιστική και τη φυσική κληρονομία αλλά και για την σύγχρονη τέχνη (Νικονάνου, 2010: 66· Χατζηνικολάου,

¹⁵ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τα πρώτα εκπαιδευτικά προγράμματα του Μουσείου Μπενάκη βλ.: Φαρακάκη-Μπελεσιώτη, Ν. «Τα εκπαιδευτικά προγράμματα του Μουσείου Μπενάκη». Μουσείο-σχολείο, 4^ο Περιφερειακό Σεμινάριο, Περιλήψεις Ανακοινώσεων, Ιωάννινα/Πανεπιστημιούπολη, 2-3/12/1994.

¹⁶ Σήμερα ονομάζεται Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας της Διεύθυνσης Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων.

2010:121). Επίσης, καθώς το ΥΠ.ΠΟ. μέσω του Κ.Ε.Π. αποτελούσε τον κεντρικό φορέα συντονισμού και σχεδιασμού εκπαιδευτικών προγραμμάτων, συνέβαλε στην επέκταση αυτών των δράσεων σε αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία¹⁷ (Νικονάνου, 2010: 63). Ένα από τα πρώτα εκπαιδευτικά προγράμματα που πραγματοποιήθηκαν σε αρχαιολογικούς χώρους ήταν αυτό της Αρχαίας Αγοράς της Αθήνας¹⁸ (Χρυσουλάκη, Κουτσουράκη, 2010: 129). Λίγο αργότερα το τμήμα Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων του ΥΠ.ΠΟ. ξεκινάει ένα πρόγραμμα συστηματικών εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων που σχετίζονται με το Βυζάντιο, κινητοποιώντας τις αντίστοιχες εφορείες και παράγοντας ένα πλούσιο εκπαιδευτικό υλικό (Χατζηνικολάου, 2010: 122).

Τη δεκαετία του 1990 οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες των μουσείων αυξάνονται και αρχίζουν να επεκτείνονται και προς την περιφέρεια. Παράλληλα πραγματοποιούνται και νέες πρωτοβουλίες από άλλους φορείς όπως ο εορτασμός της Διεθνούς ημέρας βιβλίου, οι Ευρωπαϊκές Ημέρες Πολιτιστικής Κληρονομιάς, το πρόγραμμα του Εθνικού Κέντρου Βιβλίου και του Οργανισμού Παιδικών και Εφηβικών Βιβλιοθηκών (Χατζηνικολάου, 2010: 122). Ωστόσο, μεγάλη ώθηση στα εκπαιδευτικά προγράμματα ήταν το Πρόγραμμα «Μελίνα: Εκπαίδευση και Πολιτισμός»¹⁹ που αποτελούσε συνεργασία των Υπουργείων Πολιτισμού και Παιδείας και συνέβαλε στην ποιοτική αναβάθμιση της εκπαίδευσης (Νικονάνου, 2010: 63· Χατζηνικολάου, 2010: 122· Χορταρέα, 2002: 187-188). Πολύ σημαντική επίσης, ήταν η πρωτοβουλία του ICOM για την οργάνωση σεμιναρίων με θέμα: «Μουσείο- Σχολείο», τα οποία είχαν στόχο την ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών σε θέματα μουσειακής αγωγής. Ακόμη μια συνεργασία των υπουργείων Πολιτισμού και Παιδείας υπό την εποπτεία του ICOM η οποία ενίσχυσε την σχέση του σχολείου με την πολιτιστική κληρονομία υπήρξε το ευρωπαϊκό πρόγραμμα «Το σχολείο υιοθετεί ένα μνημείο», που πραγματοποιήθηκε πιλοτικά την περίοδο 1995-1997. Το πρόγραμμα συνέβαλε στην

¹⁷ Στην ιστοσελίδα του ΥΠ.ΠΟ. μπορεί κάποιος να βρει τα εκπαιδευτικά προγράμματα που προσφέρονται(<https://www.culture.gr/el/service/SitePages/education.aspx>), {τελευταία επίσκεψη 10/10/2018}.

¹⁸ Στην ιστοσελίδα του ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων προσφέρεται εκπαιδευτικό υλικό για τη διεξαγωγή εκπαιδευτικού προγράμματος στην αρχαία αγορά της Αθήνας, με τίτλο: Επίσκεψη στην αρχαία αγορά της Αθήνας, <http://foundation.parliament.gr>, {τελευταία επίσκεψη 10/10/2018}.

¹⁹ Πληροφορίες για τα εκπαιδευτικά προγράμματα που πραγματοποιήθηκαν με το πρόγραμμα «ΜΕΛΙΝΑ» μπορεί να βρει κάποιος στη ιστοσελίδα του ΥΠ.ΠΟ: <https://www.culture.gr/el/service/SitePages/view.aspx?iID=2583>, {τελευταία επίσκεψη 10/10/2018}.

ανάπτυξη μιας ουσιαστικής σχέσης ανάμεσα στους μαθητές και το μνημείο, καθώς κατά τη διάρκειά του οι σχολικές ομάδες καλούνταν να μελετήσουν και να προστατέψουν το μνημείο που υιοθετούσαν (Νικονάνου, 2010: 66-67· Χατζηνικολάου, 2010: 122).

Επίσης, το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης ήταν από τα πρώτα πανεπιστήμια που εισήγαγε στις πανεπιστημιακές ανασκαφές εκπαιδευτικά προγράμματα, όπως συνέβη με την πανεπιστημιακή ανασκαφή που διεξάγεται στον αρχαιολογικό χώρο της Προϊστορικής Τούμπας²⁰. Η συμβολή του Α.Π.Θ. ήταν σημαντική και στο ερευνητικό επίπεδο. Συγκεκριμένα το τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας διενέργησε έρευνα σχετικά με τα εκπαιδευτικά προγράμματα που έλαβαν χώρα στην Ελλάδα (Νικονάνου, 2010: 63· Κασβίκης, Νικονάνου, Φουρλίγκα, 2002). Στα πλαίσια αυτών των προσπαθειών πραγματοποιήθηκαν και πειραματικές εκπαιδευτικές δράσεις που είχαν ως στόχο εναλλακτικές προσεγγίσεις της αρχαιολογίας μέσω της μεθόδου project (Κασβίκης, Νικονάνου, Φουρλίγκα, 2002).

Από τη συγκεκριμένη έρευνα προέκυψε ότι στη χώρα μας σταδιακά καλλιεργείται η μουσειακή εκπαίδευση, έχοντας φτάσει σήμερα να διαθέτει έναν αξιόλογο αριθμό από εκπαιδευτικά προγράμματα· οι περισσότεροι φορείς που ασχολούνται με τα εκπαιδευτικά προγράμματα των μουσείων και των αρχαιολογικών χώρων υπάγονται στο ΥΠ.ΠΟ, ενώ το ΥΠΕΠΘ δεν έχει αναλάβει κάποια ουσιαστική πρωτοβουλία πέρα από τη συμμετοχή του στο πρόγραμμα «Μελίνα»· τα περισσότερα από αυτά πραγματοποιούνται στις μεγάλες πόλεις γεγονός που δυσκολεύει ιδιαίτερα τα σχολεία της περιφέρειας να συμμετέχουν (Κασβίκης, Νικονάνου, Φουρλίγκα, 2002: 108-109). Τα περισσότερα από τα εκπαιδευτικά προγράμματα που απευθύνονται στις μαθητικές κοινότητες συνδέονται με το αναλυτικό πρόγραμμα και τα γνωστικά αντικείμενα (Κασβίκης, Νικονάνου, Φουρλίγκα, 2002: 109), μιας και λειτουργούν συμπληρωματικά των γνώσεων των μαθητών, χωρίς να υποκαθιστούν στη σχολική μόρφωση (Χρυσουλάκη, Κουτσουράκη, 2010: 133). Σημαντικό είναι, ακόμα, η

²⁰ Πληροφορίες για τα εκπαιδευτικά προγράμματα που διενεργούνται στο χώρο υπάρχουν στην ιστοσελίδα της ανασκαφής: <http://tumba.web.auth.gr/-/index.php/el/2015-06-04-10-38-19/educational-activities>, {τελευταία επίσκεψη 11/10/2018}.

έλλειψη συστηματικών αξιολογήσεων όλων αυτών των δραστηριοτήτων, γεγονός που δεν ευνοεί την ανατροφοδότηση αλλά και τη βελτίωση και επέκταση του έργου τους.

Παρόλα αυτά η στάση του κοινού και το ενδιαφέρον των εκπαιδευτικών δείχνει ότι απαιτείται μια συνεχόμενη προσπάθεια προς αυτήν την κατεύθυνση όλων των φορέων και των αρμόδιων που ασχολούνται ώστε να έχουμε καλύτερα και αποδοτικότερα αποτελέσματα. Η δημιουργία αξιόλογων εκπαιδευτικών προγραμμάτων θα συμβάλει στην θετική στάση των παιδιών απέναντι στην πολιτιστική και φυσική κληρονομιά. Για να γίνει, όμως, αυτό εφικτό θα πρέπει τα παιδιά να μην είναι απλοί αποδέκτες μια καθορισμένης ερμηνείας αλλά συνδιαμορφωτές (Νικονάνου & Κασβίκης, 2008:15).

1.6 Εκπαιδευτικά πακέτα- εκπαιδευτικοί φάκελοι

Ένας άλλος τρόπος επικοινωνίας και συνεργασίας των μουσείων με τα σχολεία είναι τα εκπαιδευτικά πακέτα ή αλλιώς εκπαιδευτικοί φάκελοι. Ανήκει στις έμμεσες μορφές επικοινωνίας των μουσείων²¹. Η χρήση των εκπαιδευτικών πακέτων (teacher's pack) αξιοποιείται κυρίως στην Αγγλία όπου παρατηρείται ότι υπάρχει μεγάλη εμπειρία στη δημιουργία εκπαιδευτικού υλικού (Φουρλίγκα κ.ά., 2002). Ένα από τα μεγαλύτερά της μουσεία, το Βρετανικό Μουσείο, διαθέτει το εκπαιδευτικό του υλικό στο διαδίκτυο²² ώστε να είναι πιο εύκολα προσβάσιμο από τους εκπαιδευτικούς (Νικονάνου, 2015: 219). Στην Ελλάδα το πρόγραμμα «Μελίνα» συνέβαλε στην παραγωγή εκπαιδευτικού υλικού για τους εκπαιδευτικούς αξιοποιώντας μουσεία και χώρους πολιτισμικής αναφοράς (Νικονάνου, 2015: 219). Στις μέρες μας διάφορα μουσεία διαθέτουν εκπαιδευτικούς φακέλους για εκπαιδευτικούς ώστε να οργανώνουν επισκέψεις σε αυτά με τις τάξεις τους. Από τα πρωτοπόρα μουσεία σε αυτού του είδους τις δραστηριότητες ήταν το Μουσείο Μπενάκη²³ και το Μουσείο Κυκλαδικής τέχνης²⁴, επίσης, ενδιαφέρον έχει και η συμβολή του Δικτύου Μουσείων του Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς με τον δανεισμό εκπαιδευτικών φακέλων²⁵.

²¹ Τα μουσεία σε μια προσπάθεια να μετατοπίσουν το κέντρο βάρους τους από το αντικείμενο στον άνθρωπο και να ενισχύσουν τον κοινωνικό και εκπαιδευτικό τους ρόλο έχουν αναπτύξει επικοινωνιακές πολιτικές, οι οποίες διαχωρίζονται σε άμεσες και έμμεσες. Η άμεση επικοινωνία αναφέρεται σε δραστηριότητες που πραγματοποιούνται με τη βοήθεια ειδικευμένου προσωπικού με στόχο την προσέγγιση των μουσειακών εκθεμάτων. Η έμμεση επικοινωνία αναφέρεται σε σχεδιασμό και δημιουργία εκπαιδευτικού υλικού αλλά και ειδικών εκπαιδευτικών εκθέσεων.

Μορφές άμεσης Επικοινωνίας είναι: εκπαιδευτικές δραστηριότητες και προγράμματα σχεδιασμένα για σχολικές ομάδες, εκπαιδευτικές δραστηριότητες σχεδιασμένες για μεμονωμένες ομάδες κοινού στον ελεύθερό τους χρόνο, εκπαιδευτικές δραστηριότητες και προγράμματα σχεδιασμένα για χώρους που βρίσκονται εκτός του μουσείου.

Μορφές έμμεσης επικοινωνίας είναι: εκπαιδευτικό υλικό για μαθητές, εκπαιδευτικούς αλλά και για άλλες ομάδες κοινού, ερμηνευτικά βοηθήματα, όπως εποπτικό υλικό, αντίγραφα εκθεμάτων, διαδραστικά εκθέματα κ.α., ειδικές εκπαιδευτικές εκθέσεις για συγκεκριμένες ομάδες κοινού ή περιοδικές και μόνιμες εκθέσεις που δημιουργούνται σε συνεργασία με διάφορους επιστήμονες που εργάζονται στα μουσεία, μουσειολεωφορεία και μουσειοσκευές, εφαρμογές νέων τεχνολογιών. (Νικονάνου, 2010: 133-134). Για μεγαλύτερη ανάλυση βλ. Νικονάνου, 2015.

²² Η ιστοσελίδα του Βρετανικού Μουσείου με τα εκπαιδευτικά προγράμματα: http://www.britishmuseum.org/learning/schools_and_teachers, {τελευταία επίσκεψη 25/5/2018}.

²³ https://www.benaki.gr/index.php?option=com_educations&view=landing&Itemid=165&lang=el, {τελευταία επίσκεψη 25/5/2018}.

²⁴ <https://cycladic.gr/>, {τελευταία επίσκεψη 25/5/2018}.

²⁵ <http://www.piop.gr/el/Programmes/ekpaideutika-programmata-mouseion.aspx>, {τελευταία επίσκεψη 25/5/2018}.

Σκοπός των φακέλων αυτών είναι να ενημερώσουν και να ενισχύσουν τον εκπαιδευτικό ώστε να προετοιμάσει και να υλοποιήσει ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα μόνος του. Ένας εκπαιδευτικός φάκελος συνήθως περιλαμβάνει: ενημερωτικό υλικό για τον εκπαιδευτικό σχετικά με τις θεματικές ενότητες του φακέλου, προτάσεις δραστηριοτήτων μέσα στη σχολική τάξη και στο μουσείο, φύλλα και υλικό για δραστηριότητες στο μουσείο (παιχνίδια εξερεύνησης, καρτέλες ρόλων κλπ.). Όλες οι προτάσεις συνδέονται πάντα με τη σχολική ύλη και αφορούν τόσο τις μόνιμες εκθέσεις όσο και τις περιοδικές. Στόχος τους δεν είναι να πραγματοποιηθεί ένα μάθημα στο μουσείο αλλά να αποκτηθεί μάθηση μέσα από τα αντικείμενα και τους χώρους με βιωματικές προσεγγίσεις και η μάθηση να γίνει παιχνίδι. Φυσικά, για να γίνει εφικτό αυτό, θα πρέπει να παρέχεται στους εκπαιδευτικούς το κατάλληλο ενημερωτικό υλικό, το οποίο θα περιλαμβάνει εκπαιδευτικές δραστηριότητες αλλά και μεθοδολογικές προτάσεις που θα ανταποκρίνονται στους στόχους της μουσειακής εκπαίδευσης (Νικονάνου, 2015: 219).

Ο εκπαιδευτικός σε αυτήν την περίπτωση με δική του πρωτοβουλία θα διεξάγει μια εκπαιδευτική πρόταση αξιοποιώντας το υλικό που του παρέχει το μουσείο, η οποία θα ανταποκρίνεται καλύτερα στα χαρακτηριστικά της σχολικής τάξης (Νικονάνου, 2015: 102). Αρχικά, θα πρέπει να ορίσει το θέμα αφού επιλέξει το μουσείο και την έκθεση που θα επισκεφτούν. Στη συνέχεια, θα πρέπει να ορίσει σαφείς στόχους, γνωστικούς και επιμέρους. Φυσικά, η επιλογή της μεθόδου που θα χρησιμοποιήσει κατά την επίσκεψη είναι σημαντική. Τέλος, οφείλει να μεριμνήσει για πρακτικά ζητήματα που μπορεί να προκύψουν κατά την διάρκεια του προγράμματος (Χαλκιά, 2002: 301-302).

Εφόσον, σχεδιάσει την επίσκεψη θα πρέπει να προετοιμάσει τους μαθητές στην τάξη, για το που θα πάνε, τι θα δουν, για πιο λόγο θα πάνε κ.α.. Μετά από την προετοιμασία ακολουθεί η επίσκεψη στον χώρο, όπου και πάλι οφείλει να είναι προετοιμασμένος με υλικό και δραστηριότητες ώστε η επίσκεψη να αποτελέσει μια ψυχαγωγική και συνάμα διδακτική εμπειρία. Καλό θα ήταν μετά την επίσκεψη στο μουσείο να υπάρξουν και πάλι κάποιες δραστηριότητες με σκοπό την εμπέδωση των πληροφοριών που άντλησαν οι μαθητές, την διεύρυνση των γνώσεων που αποκόμισαν αλλά και την ανάπτυξη δεξιοτήτων (Χαλκιά, 2002: 302-303).

Ο εκπαιδευτικός φάκελος, λοιπόν, δίνει τη δυνατότητα στον εκπαιδευτικό να εργαστεί μόνος του, να επιλέξει ο ίδιος πως θα προχωρήσει τη διαδικασία στηριζόμενος στις αντικειμενικές συνθήκες και το μαθητικό δυναμικό που διαθέτει. Φυσικά, απαιτείται η προσωπική του ενημέρωση και προετοιμασία για να μπορέσει, αφού πρώτα καταφέρει να προσεγγίσει καλύτερα το αντικείμενο, να το μεταδώσει και στους μαθητές (Μαυροπούλου - Τσιούμη, 2008:199-201). Έτσι, μπορεί να καταστεί ένα εργαλείο για τον εκπαιδευτικό όπου με απλούς χειρισμούς θα συνδέει το σήμερα με το παρελθόν και ενεργοποιώντας το συναίσθημα θα ενισχύει τη μάθηση και τη σκέψη.

1.7 Διαχείριση πολιτισμικής κληρονομιάς

Η πολιτισμική κληρονομιά είναι μια έννοια που περιλαμβάνει όλες τις μαρτυρίες της ανθρώπινης δραστηριότητας (ατομικής και συλλογικής), παραδόσεις, ήθη, έθιμα, αξίες που μεταφέρονται από γενιά σε γενιά και χαρακτηρίζουν κάθε λαό (Λαμπρινουδάκης, 2010). Αυτή διαμορφώνει και ενδυναμώνει την ιστορική ταυτότητα και την ιστορική μνήμη του λαού βοηθώντας στην κατανόηση του παρελθόντος του. Έτσι, ενισχύει την ανάγκη του ανθρώπου για ιστορική συνέχεια αλλά παράλληλα αποτελεί τμήμα της παγκόσμιας κληρονομιάς καθώς το πολιτισμικό αγαθό ενός λαού αποτελεί στοιχείο που αναδεικνύει την οικουμενικότητα της πολιτισμικής παράδοσης (Κόνσολα, 1995).

Κάθε υλικό και άυλο δημιούργημα του ανθρώπου το οποίο στο παρελθόν είχε είτε χρηστική αξία είτε συμβολική λειτουργία ή πνευματική αποστολή και έχει διασωθεί μέχρι σήμερα, δίνοντάς μας πληροφορίες για το παρελθόν, ορίζεται ως πολιτισμικό αγαθό (Παυλογεωργάτος, 2003: 24). Άρα η πολιτισμική κληρονομιά και τα πολιτισμικά αγαθά είναι δύο έννοιες ταυτόσημες. Είναι οι μαρτυρίες της ανθρώπινης ύπαρξης και δραστηριότητας, της παρέμβασης και της σχέσης του ανθρώπου με τον χώρο, τα ιστορικά κατάλοιπα που προσδιορίζουν τόσο την ταυτότητα του τόπου όσο και τη σύγχρονη ζωή σε αυτόν αλλά και την εξέλιξή του, καθώς εκφράζουν τον τρόπο ζωής, τις πολιτισμικές αξίες και την ιστορική τους διαδρομή (Τουρνικιώτης, 2010: 13).

Συνεπώς, τα μνημεία, οι αρχαιολογικοί χώροι, τα πολιτισμικά τοπία, τα ιστορικά κέντρα πόλεων, χωριών, τα οικιστικά σύνολα, το φυσικό περιβάλλον αλλά και τα άυλα πολιτισμικά αγαθά (ήθη, έθιμα, μύθοι, γλώσσα, αξίες, μουσική, χορός, παραδοσιακές τεχνικές) αποτελούν την πολιτισμική κληρονομιά ενός τόπου και ταυτόχρονα όλης της ανθρωπότητας καθώς αναδεικνύουν τα κοινά στοιχεία της ανθρώπινης δημιουργίας σε παγκόσμιο επίπεδο (Λάβας, 1993: 13-14· Χριστοφιλόπουλος, 2005: 39).

Από τη στιγμή που η πολιτισμική κληρονομιά αντιπροσωπεύει τη συλλογική-ιστορική μνήμη, απέκτησε στο πέρασμα των αιώνων πολιτική και ιδεολογική

διάσταση που οδήγησε τα κράτη να λάβουν μέτρα διαχείρισης και προστασίας της (Κόνσολα, 1995· Τουρνικιώτης, 2010). Τα μέτρα αυτά έχοντας πάντα ως γνώμονα την αδιαμφισβήτητη αξία της πολιτισμικής κληρονομιάς οφείλουν να στηρίζονται στις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης, καθώς έτσι, θα διασφαλίσουν την αναβάθμιση και την βελτίωση της ποιότητας της ζωής των ανθρώπων.

Η πολιτισμική κληρονομιά, σήμερα, αντιμετωπίζεται σαν ένα αναπόσπαστο κομμάτι της σύγχρονης κοινωνίας και όχι σαν ένα μνημείο του παρελθόντος αποκομμένο από αυτήν (Πούλιος, 2012). Σε αυτό συνέβαλε η απαίτηση της ίδιας της κοινωνίας να βιώσει άμεσα τα πολιτισμικά αγαθά. Η άνοδος του βιοτικού επιπέδου των πολιτών που συνεπάγεται αύξηση του ελεύθερου χρόνου τους σε συνδυασμό με την απόκτηση υψηλότερου μορφωτικού επιπέδου ενίσχυσε το ενδιαφέρον τους για τα μνημεία και την καλύτερη κατανόηση της αξίας τους. Όπως επίσης σημαντική είναι και η συμβολή που προσφέρουν πλέον οι δυνατότητες της διεπιστημονικής συνεργασίας για την πραγματοποίηση επεμβάσεων στα μνημεία ώστε να διασφαλιστεί η προστασία και η αυθεντικότητά τους (Λαμπρινουδάκης, 2008).

Η διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς αναφέρεται στο σύνολο των πρακτικών και θεωρητικών προσεγγίσεων που έχουν σχέση με την αναγνώριση, την ερμηνεία, τη διατήρηση και προστασία της πολιτισμικής κληρονομιάς. Περιλαμβάνει διαδικασίες επιστημονικού, τεχνικού, διοικητικού αλλά και νομικού χαρακτήρα. Σε πρώτη φάση απαραίτητο είναι το ενδιαφέρον και η εκτίμηση προς τα πολιτισμικά αγαθά, ο σεβασμός τους ως μοναδικά ιστορικά και πολιτισμικά τεκμήρια γεγονός που θα οδηγήσει στην αναζήτηση, καταγραφή, κατανόηση και ερμηνεία τους. Ο εντοπισμός, η ταύτιση, η γνώση της κατάστασης και των αναγκών τους είναι τα στοιχεία που θα καθορίσουν τον προγραμματισμό για την μελέτη (Λαμπρινουδάκης, 2010).

Φυσικά, η ανασκαφική δραστηριότητα αποτελεί ένα σημαντικό τομέα της διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς καθώς μέσω αυτής τις περισσότερες φορές αποκαλύπτονται τα μνημεία και τα μνημειακά σύνολα. Η ανασκαφή οφείλει να διέπεται από κανόνες που θα προάγουν την απόκτηση νέων επιστημονικών γνώσεων μέσα από την διεπιστημονική έρευνα, θα προστατεύουν τα μνημεία και θα

δημοσιεύουν τα αποτελέσματά της, ώστε η κοινωνία να κατανοήσει τον πολιτισμικό της πλούτο (Λαμπρινουδάκης, 2008:152-153).

Στη συνέχεια, σημαντική είναι η αξιολόγησή τους ώστε ανάλογα με τη κατάσταση στην οποία βρίσκονται να καθοριστούν οι εργασίες που θα πρέπει να πραγματοποιηθούν για την προστασία και διατήρησή τους. Κάθε πολιτισμικό προϊόν αντιπροσωπεύει διάφορες αξίες μέσα στην κοινωνία, οι διαχειριστές του οφείλουν να διερευνήσουν και να εκτιμήσουν κατά πόσο εμπίπτει στις αξίες αυτές και να καθορίσουν τον τρόπο με τον οποίο θα το χειριστούν. Γνώμονας σε όλα αυτά είναι πάντοτε η μεταβίβασή τους στις επόμενες γενιές χωρίς φθορές. Φυσικά, η διαχείριση συμπεριλαμβάνει όλες εκείνες τις διαδικασίες που αφορούν τη συντήρηση, αποκατάσταση και διαμόρφωση των υλικών καταλοίπων τόσο αυτών που βρίσκονται στους αρχαιολογικούς χώρους όσο και αυτών που βρίσκονται στα μουσεία, με σκοπό να γίνονται κατανοητά στο κοινό, καθώς είναι εξίσου σημαντικό η γνώση που προκύπτει από την επιστημονική έρευνα να κοινοποιείται στους πολίτες (Λαμπρινουδάκης, 2010· Παυλογεωργάτος, 2003:17).

Οι σύγχρονες θεωρίες που αφορούν τη διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς υποστηρίζουν την ενσωμάτωση των πολιτιστικών στοιχείων μέσα στην κοινωνία, μέσα από την καθημερινή τους αλληλεπίδραση με τους ανθρώπους. Έτσι, η πολιτισμική κληρονομιά ανάγεται σε κοινωνικό αγαθό είτε με την επανάχρηση των πολιτισμικών αγαθών και την ένταξή τους στη σύγχρονη οικονομία είτε με τη διατήρησή τους σε ορατά και επισκέψιμα μνημεία, αναγνώσιμα από το κοινό. Βέβαια, και στις δύο περιπτώσεις πρέπει να γίνουν με μεγάλη προσοχή οι επεμβάσεις για τη συντήρηση, την ανάδειξη και την απόδοση στο κοινό των πολιτισμικών αγαθών ώστε να διατηρηθεί η αυθεντική τους εικόνα αλλά παράλληλα να αποκτήσουν και μια αναγνώσιμη μορφή (Λαμπρινουδάκης, 2008:149-163). Οι ενέργειες που θα πραγματοποιηθούν οφείλουν να έχουν ως σημείο αναφοράς το πολιτισμικό αγαθό, να σέβονται τις μαρτυρίες του παρελθόντος αλλά παράλληλα να λαμβάνουν υπόψη τους και τους περιορισμούς που προκύπτουν από το σύγχρονη μορφή της περιοχής.

Συνεπώς, οι αποφάσεις που σχετίζονται με τις επεμβάσεις που πρόκειται να ληφθούν στα μνημεία πρέπει να βασίζονται σε συγκεκριμένες προδιαγραφές, κριτήρια και

μεθοδολογία. Για το λόγο αυτό, απαιτείται συνεργασία της κεντρικής εξουσίας με την τοπική αυτοδιοίκηση, με μη κυβερνητικούς οργανισμούς που δραστηριοποιούνται στο πεδίο της πολιτισμικής κληρονομιάς, με την ιδιωτική πρωτοβουλία αλλά και τους ίδιους τους πολίτες (AHC, 2000).

Ενδιαφέρον για την προστασία της πολιτισμικής κληρονομιάς εκδηλώθηκε μετά τις μεγάλες καταστροφές του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου. Μάλιστα, στο συνέδριο των Αθηνών το 1931 «Για τη διατήρηση των μνημείων τέχνης και ιστορίας», γίνεται αναφορά στην πολιτισμική κληρονομιά και στην ανάγκη για προστασία και διατήρησή της σε διεθνές επίπεδο (Λάββας, 1993). Βέβαια, η ουσιαστική προσπάθεια για την προστασία της πολιτισμικής κληρονομιάς ξεκινάει μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, στην προσπάθεια της Ευρώπης να δομήσει από την αρχή το κοινό της παρελθόν. Ωστόσο, πιο συστηματικές προσπάθειες πραγματοποιούνται κατά το τέλος του 20^{ου} αιώνα. Έτσι, διατυπώθηκαν κανόνες δικαίου, διεθνείς συμβάσεις και διακηρύξεις γι' αυτόν το σκοπό, οι οποίες υιοθετήθηκαν από τη νομοθεσία των κρατών που συμμετείχαν, εφόσον πρώτα προσαρμόστηκαν στις τοπικές συνθήκες (Χριστοφιλόπουλος, 2005· Μαλλούχου –Tufano, 2010:300).

Σημαντικές συμβάσεις – συνθήκες που υπογράφηκαν μεταξύ διεθνών οργανισμών και ευρωπαϊκών θεσμών προωθώντας την διασφάλιση της πολιτισμικής κληρονομιάς είναι:

- α. ο Χάρτης των Αθηνών (1933) στον οποίο τέθηκαν οι αρχές της συντήρησης και αναστήλωσης των μνημείων σε διεθνές επίπεδο (Λάββας, 1993· Κόνσολα, 1995)
- β. η Σύμβαση της Χάγης (1954) στην οποία τέθηκε το θέμα της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης με πρωτοβουλία της UNESCO (Λάββας, 1993· Κόνσολα, 1995)
- γ. ο Χάρτης της Βενετίας ή Διεθνής Χάρτης Αποκατάστασης (1964) στον οποίο ορίστηκε η έννοια του ιστορικού μνημείου και παράλληλα έθεσε τις αρχές για την προστασία και αποκατάσταση των μνημείων (ICOMOS, 1965· Λάββας, 2010: 92· Κόνσολα, 1995: 66)
- δ. η Σύμβαση του Λονδίνου (1969) «Σύμβαση για την προστασία της αρχαιολογικής κληρονομιάς» (Κόνσολα, 1995)

- ε. η «Σύμβαση για την προστασία της παγκόσμιας πολιτισμικής και φυσικής κληρονομιάς» (1972). Στα πλαίσια του συνεδρίου που πραγματοποιήθηκε στο Παρίσι ιδρύθηκε η «Επιτροπή Παγκόσμιας Κληρονομιάς» που είχε ως στόχο να καταρτίσει τους Καταλόγους της Παγκόσμιας Κληρονομιάς και της Παγκόσμιας Κληρονομιάς σε Κίνδυνο (Κωνσταντίνος, 1993: 2· Λάββας, 1993· Κόνσολα, 1995: 68, 75-78)
- στ. η Διακήρυξη του Άμστερνταμ (1975),²⁶ η οποία αποδέχεται τον ευρωπαϊκό χάρτη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και αναγνωρίζει ότι η αρχιτεκτονική της Ευρώπης αποτελεί κοινή κληρονομιά όλων των λαών (Κωνσταντίνος, 1993: 2· Λάββας, 1993: 74-81· Κόνσολα, 1995: 69-70)
- ζ. ο Χάρτης των Βρυξελλών (1976) που αναφέρεται στον πολιτιστικό τουρισμό, οποίος αναγνωρίζεται ότι συμβάλλει στη διατήρηση και προστασία της πολιτισμικής κληρονομιάς (Μαλλούχου-Tufano, 2010: 309-310)
- η. η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δελφών (1985), η οποία αναφέρεται στις παραβιάσεις που σχετίζονται με τα πολιτισμικά αγαθά (Πάντος, 2005: 149-158)
- θ. η Χάρτα της Λοζάνης (1990), η οποία αναφέρεται στην προστασία και διαχείριση της αρχαιολογικής κληρονομιάς.
- ι. η Συνθήκη του Μάαστριχ (1992)²⁷, η οποία ενθαρρύνει και σέβεται τη συνεργασία των κρατών για τη διατήρηση και προστασία της πολιτισμικής κληρονομιάς (Κόνσολα, 1995: 72)
- ια. η Σύμβαση UNIDROIT (1995), η οποία συμπλήρωσε και διευκρίνισε ασάφειες της Σύμβασης που υπογράφηκε το 1972 στο Παρίσι. Αναφέρεται στα κλαπέντα ή παρανόμως εξαχθέντα πολιτιστικά αγαθά (Παπαπετρόπουλος, 2006: 27-28).
- ιβ. η Οικουμενική Διακήρυξη της UNESCO (2001)²⁸, η οποία αναφέρεται στην πολιτισμική Ποικιλομορφία
- ιγ. η Ευρωπαϊκή Σύμβαση στο Faro (2005), η οποία αναφέρεται στην αξία της πολιτισμικής κληρονομιάς (Council of Europe, 2005: 2-10).

²⁶ Για περισσότερες πληροφορίες : <https://www.icomos.org/en/and/169-the-declaration-of-amsterdam>, {τελευταία επίσκεψη: 25/9/2018}.

²⁷ Περισσότερες πληροφορίες στο: Συμβούλιο των ευρωπαϊκών κοινοτήτων, επιτροπή των ευρωπαϊκών κοινοτήτων, 1992.

²⁸ Περισσότερες πληροφορίες στο: www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/CLT/pdf/declaration_cultural_diversity_el.pdf, {τελευταία επίσκεψη: 25/9/2018}.

Φυσικά, στην προσπάθεια αυτή των κρατών να προστατέψουν και να διατηρήσουν την πολιτισμική κληρονομιά τους συνέβαλαν και διάφοροι διεθνείς οργανισμοί (διακυβερνητικοί και μη κυβερνητικοί). Κάποιοι από τους πιο χαρακτηριστικούς οργανισμούς που δραστηριοποιούνται σε τομείς της πολιτισμικής κληρονομιάς είναι:

1) Η UNESCO²⁹ (Εκπαιδευτικός Επιστημονικός και Πολιτιστικός Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών) η οποία έχει αναπτύξει την μεγαλύτερη δραστηριότητα στη διαφύλαξη της πολιτισμικής κληρονομιάς είναι. Ιδρύθηκε το 1945 και έχει ως σκοπό να ενισχύσει την συνεργασία μεταξύ των εθνών σε θέματα που αφορούν την διατήρηση, την προαγωγή και τη διάδοση της γνώσης σε τομείς όπως είναι η εκπαίδευση, οι επιστήμες, ο πολιτισμός και η επικοινωνία. Η UNESCO προσπαθεί να προστατέψει την πολιτισμική και φυσική κληρονομιά των κρατών, αναδεικνύοντας την πολιτισμική ποικιλομορφία και τον σεβασμό των πολιτισμικών ταυτοτήτων. Η λειτουργία, η δράση και οι πρωτοβουλίες του οργανισμού συμβάλουν στη διαμόρφωση των κατευθυντήριων γραμμών και του διεθνούς δικαίου για τη διαφύλαξη των πολιτιστικών αγαθών (Μπαλασά - Φλέγκα, 2009: 41).

2) Το ICOMOS³⁰ (Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Χωρών) είναι ένας μη κυβερνητικός οργανισμός που ιδρύθηκε υπό την αιγίδα της UNESCO και έχει ως στόχο την προστασία και ανάδειξη ιστορικών μνημείων και περιοχών.

3) Ένας άλλος διεθνής οργανισμός που ιδρύθηκε από την UNESCO είναι το ICOM³¹ (Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων) και ασχολείται με την ανάπτυξη και διαχείριση των μουσείων.

4) Το ICCROM³² (Διεθνές Κέντρο για την Μελέτη της Διατήρησης και της Ανασφάλωσης των Πολιτιστικών Αγαθών), επίσης, ιδρύθηκε με πρωτοβουλία της UNESCO και ασκεί συμβουλευτικό ρόλο σε θέματα διατήρησης των εγγεγραμμένων μνημείων στον κατάλογο Παγκόσμιας Πολιτισμικής Κληρονομιάς, όπως επίσης και εκπαιδευτικό ρόλο για τις τεχνικές αναστήλωσης.

²⁹ Περισσότερες πληροφορίες στην ιστοσελίδα του οργανισμού: <https://en.unesco.org> {τελευταία επίσκεψη: 25/9/2018}.

³⁰ Περισσότερες πληροφορίες στην ιστοσελίδα του οργανισμού: <https://www.icomos.org> {τελευταία επίσκεψη: 25/9/2018}.

³¹ Περισσότερες πληροφορίες στην ιστοσελίδα του οργανισμού: <http://network.icom.museum> {τελευταία επίσκεψη: 25/9/2018}.

³² Περισσότερες πληροφορίες στην ιστοσελίδα του οργανισμού: <https://www.iccrom.org> {τελευταία επίσκεψη: 25/9/2018}.

5) ΟΟΩΗC³³ (Οργανισμός Πόλεων της Παγκόσμιας Κληρονομιάς), έχει σκοπό τη συνεργασία και ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ των ιστορικών πόλεων που περιλαμβάνονται στον Κατάλογο Παγκόσμια Κληρονομιάς, σχετικά με την προστασία και ανάδειξη των μνημείων τους.

Συνεπώς, η διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς είναι μια έννοια που συμπεριλαμβάνει πολλούς τομείς. Ο προγραμματισμός, η οργάνωση, η διοίκηση, ο έλεγχος, η εξασφάλιση των μέσων και των πόρων αλλά και η δημιουργία των κατάλληλων προϋποθέσεων για την παραγωγή πολιτισμού αποτελούν σημαντικά σημεία της διαχείρισης των πολιτισμικών αγαθών. Ωστόσο, όλες οι παραπάνω ενέργειες θα πρέπει να έχουν ως κοινό στόχο την διασφάλιση και προστασία τους. Οφείλουν να διασφαλίσουν τις κατάλληλες συνθήκες ώστε το κάθε πολιτισμικό αγαθό να συνεχίσει να υπάρχει μέσα στο υπαρκτό, φυσικό, οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον και όχι αποκομμένο από αυτό (Παυλογεωργάτος, 2003: 30). Η αυθεντικότητα του κάθε πολιτισμικού αγαθού είναι αδιάρρηκτα συνδεδεμένη με τη διαδικασία αφομοίωσής του μέσα στο τοπίο.

Βέβαια, εφόσον, η πολιτισμική κληρονομιά αποτελεί κοινωνικό αγαθό αφορά όλους τους ανθρώπους. Η σωστή διαχείρισή της επιβάλλεται, αυτή με τη σειρά της συμβάλει στην ανάπτυξη, στη δημιουργία θέσεων εργασίας, στην ανταγωνιστικότητα και κατά συνέπεια στη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου. Γι' αυτό θεωρείται σημαντικό να ευαισθητοποιηθεί, να πληροφορηθεί και να εκπαιδευτεί το κοινό για να συμμετέχει στο ίδιο το εγχείρημα της διαχείρισης και έτσι να εξοικειωθεί, να κατανοήσει και να κάνει κτήμα του τις φυσικές και πολιτισμικές αξίες του τόπου του. Η πολιτισμική κληρονομιά πρέπει να διαφυλαχτεί όχι σαν ένα μουσειακό έκθεμα αλλά διατηρώντας την ετερογένεια της και τις τοπικές ιδιαιτερότητες της κάθε περιοχής.

³³ Περισσότερες πληροφορίες στην ιστοσελίδα του οργανισμού: <https://www.ovpm.org> {τελευταία επίσκεψη: 25/9/2018}.

2. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΦΑΚΕΛΟΥ

2.1 Προϊστορική περίοδος

Η χρονική περίοδος που αναφέρεται στη ζωή του ανθρώπινου γένους την εποχή για την οποία δεν υπάρχουν σύγχρονες γραπτές μαρτυρίες, που να έχουν παραχθεί από τις ίδιες τις κοινωνίες, ονομάζεται Προϊστορική Εποχή. Κατά τους προϊστορικούς χρόνους ο άνθρωπος εξαρτιόνταν απόλυτα από το φυσικό περιβάλλον και για τον λόγο αυτό ήταν υποχρεωμένος να προσαρμόζεται στις συνθήκες διαβίωσης της κάθε περιοχής που επέλεγε ως τόπο διαμονής (Ασλάνης, 1992: 21). Τα χρονικά της όρια διαφέρουν σε κάθε περιοχή καθώς ο χρόνος κατοίκησης των σύγχρονων ανθρώπων αλλά και η εξέλιξη των πολιτισμών διαφοροποιούνται χρονικά (Renfrew, 2008). Την μελέτη αυτής της χρονικής περιόδου μελετά ο κλάδος της προϊστορικής αρχαιολογίας. Λόγω της απουσίας γραπτών πηγών το έργο των αρχαιολόγων είναι αρκετά δύσκολο, το διαθέσιμο πληροφοριακό υλικό προκύπτει από τη μελέτη μόνο αρχαιολογικών δεδομένων που έχουν προκύψει είτε από επιφανειακές έρευνες είτε από οργανωμένες ανασκαφές (Treuil et al, 1996: 125) δηλαδή μέσα από τα ευρήματα, τα υλικά κατάλοιπα και τη στρωματογραφία των οικισμών που ανασκάπτουν. Στόχος των αρχαιολόγων είναι να κατανοήσουν τις διαστάσεις του ιστορικού και κοινωνικού χαρακτήρα του ανθρώπου της προϊστορικής περιόδου, τον τρόπο με τον οποίο τα υλικά κατάλοιπα εξυπηρετούσαν τις καθημερινές οικονομικές και πολιτιστικές τους ανάγκες.

Οι πληροφορίες για τα πρώτα στάδια κατοίκησης των προϊστορικών ανθρώπων όπως προαναφέρθηκε προέρχονται από ανασκαφές σε θέσεις που έχουν εντοπιστεί σε σπήλαια, βραχοσκεπές και υπαίθριες θέσεις δίπλα σε λίμνες και ποτάμια. Καθώς, η διατροφή, η ένδυση, η κατοικία αλλά και η προστασία των προϊστορικών ανθρώπων εξαρτιόνταν άμεσα από την φύση και επιδίωκαν να εκμεταλλευθούν όσο το δυνατόν καλύτερα τις πηγές που τους εξασφάλιζαν, κατοικούσαν περιστασιακά στις παραπάνω θέσεις (Dickinson, 2003: 63). Αρχικά, η βασική πηγή της διατροφής τους ήταν η τροφοσυλλογή και το κυνήγι και όχι σε μεγάλο βαθμό η αλιεία (Dickinson, 2003: 63· Treuil et al, 1996: 126). Αργότερα, με την κλιματική αλλαγή που επήλθε, λόγω της αύξησης της θερμοκρασίας και την υποχώρηση των πάγων άρχισαν σταδιακά να εκμεταλλεύονται κάποια άγρια δημητριακά, όσπρια, ξηρούς καρπούς. Η αλιεία και το κυνήγι συνέχιζαν να τους προσφέρουν τροφή. Η εμφάνιση της γεωργίας αποτέλεσε τομή για τις προϊστορικές κοινωνίες, πλέον εμφανίζονται πιο

μόνιμες εγκαταστάσεις με τη μορφή κοινοτήτων, όπου παρατηρείται ένα είδος οργάνωσης (Dickinson, 2003: 76· Treuil et al., 1996: 152). Έτσι, δημιούργησαν σταθερές κατασκευές για να κατοικήσουν, αναπτύσσοντας με αυτόν τον τρόπο την οικιστική οργάνωση. Η αρχιτεκτονική μορφή των οικισμών διαφέρει από περιοχή σε περιοχή κι από εποχή σε εποχή. Κατά την Νεολιθική Εποχή οι περισσότεροι οικισμοί αποτελούνται από πασσαλόπηκτες καλύβες, ενώ κατά την Εποχή του Χαλκού τα σπίτια θεμελιώνονται με μεγάλους λίθους και οι τοίχοι κτίζονται με ωμούς πλίθους (άψητα τούβλα με άχυρο και πηλό). Τα σπίτια είναι μονόχωρα ή δίχωρα με προθάλαμο. Είναι όλα μονόροφα, αν και δεν αποκλείεται να υπήρξαν και διώροφα. Κάποιοι οικισμοί, περιβάλλονται από τάφρους, λίθινους περιβόλους ύψους (όπως στο Διμήνι). Παράλληλα, αρχίζουν να κατασκευάζουν εργαλεία που τους βοηθούν στις διάφορες εργασίες τους, ενώ ανακαλύπτουν και την τέχνη της κεραμικής με τη βοήθεια της οποίας κατασκευάζουν διάφορα χρηστικά, λατρευτικά σκεύη αλλά και διακοσμητικά (Dickinson, 2003· Treuil et al., 1996).

Η Προϊστορική περίοδος διαιρείται σε τρεις διαδοχικές χρονικές περιόδους βάσει του συστήματος των τριών εποχών, το σύστημα αυτό εισηγήθηκε ο Δανός ερευνητής Christian Thomsen, ενώ κατά τον 19^ο αιώνα αναπτύχθηκε με περισσότερη λεπτομέρεια η τυπολογική μέθοδος ταξινόμησης του προϊστορικού υλικού (Matthew, 2011). Η ονομασία αυτών των χρονικών περιόδων προέκυψε από το υλικό που χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή εργαλείων, έτσι έχουμε την Εποχή του Λίθου, την Εποχή του Χαλκού και την Εποχή του Σιδήρου. Κάθε μία από αυτές τις χρονικές περιόδους διαιρείται σε μικρότερες. Η Εποχή του Λίθου καλύπτει το χρονικό διάστημα από 2.000.000 χρόνια έως 10.000 χρόνια πριν από σήμερα. Πιο συγκεκριμένα απαρτίζεται από την Παλαιολιθική, τη Μεσολιθική και τη Νεολιθική. Η Εποχή του Χαλκού στον ελλαδικό χώρο καλύπτει το διάστημα από το 3300/3100 έως το 1100 π.Χ. και διαιρείται σε Πρώιμη, Μέση και Ύστερη (Μανιάτης, 2014: 205-218· Dickinson, 2003). Η Εποχή του Σιδήρου που καλύπτει το διάστημα από το 1100 έως το 600 π.Χ..

Τα χαρακτηριστικά των περιόδων

Παλαιολιθική. Κατά την περίοδο αυτή οι άνθρωποι ζούσαν σε σπηλαίες, βραχοσκεπές αλλά και σε υπαίθριους καταυλισμούς. Ήταν οργανωμένοι σε

ολιγομελείς ομάδες και δεν υπήρχαν ενδείξεις κοινωνικής ιεραρχίας μέσα σε αυτές. Η διατροφή τους βασίζονταν στην τροφοσυλλογή, το κυνήγι αλλά και την αλιεία. Στην Ελλάδα έχουν εντοπιστεί θέσεις της παλαιολιθικής περιόδου στην λίμνη Κορίσσια της Κέρκυρας, στο Παλαιόκαστρο Κοζάνης στο σπήλαιο των Πετραλώνων της Χαλκιδικής, στο Φράχθι της Αργολίδας, στην Θεόπετρα της Καλαμπάκας και αλλού (Dickinson, 2003: 63-64· Treuil et al, 1996: 127-128).

Μεσολιθική. Για την περίοδο αυτή δεν υπάρχουν πολλές πληροφορίες. Η αλιεία και το κυνήγι εξακολουθούσαν να παίζουν σημαντικό ρόλο για την εύρεση τροφής. Υπήρχαν κάποια λίθινα εργαλεία. Θέσεις μεσολιθικής περιόδου στην Ελλάδα έχουν εντοπιστεί αρκετές όπως στο Σιδάρι Κέρκυρας, Θεόπετρα Καλαμπάκας, Φράχθι της Αργολίδας (Dickinson, 2003 : 63-64· Treuil et al, 1996: 127-128).

Νεολιθική. Η πλειοψηφία των νεολιθικών οικισμών βρίσκονταν κοντά σε λίμνες, ποτάμια και θάλασσα. Μπορεί να ήταν επίπεδοι, λιμναίοι αλλά συχνά και με τη μορφή τούμπας - μαγούλας. Την εποχή αυτή υπήρχαν μόνιμοι οικισμοί τους οποίους περιέβαλαν λίθινοι περίβολοι ή τάφροι. Για την κατασκευή των σπιτιών τους, ανάλογα με την θέση που βρισκόταν ο οικισμός και τις ανάγκες των ανθρώπων, χρησιμοποιούσαν ξύλο, πηλό, άχυρα και λάσπη. Πρόκειται για μικρές αγροτικές κοινότητες, που δεν ξεπερνούσαν, συνήθως, τους εκατό κατοίκους. Οι κάτοικοι ήταν κυρίως γεωργοί, κτηνοτρόφοι, ασχολούνταν βέβαια και με το κυνήγι και την αλιεία. Καθώς επίσης, υπάρχουν και τεχνίτες που κατασκεύαζαν λίθινα και οστέινα εργαλεία αλλά και αντικείμενα από πηλό (χρηστικά και μη). Παράλληλα, παρατηρείται ανταλλαγή προϊόντων τα οποία η κοινότητα δεν μπορούσε να τα παράγει (Ασλάνης, 1992: 246). Υπάρχουν αρκετοί νεολιθικοί οικισμοί στον ελλαδικό χώρο. Από τους πιο σημαντικούς είναι: το Σέσκλο, το Διμήνι, το Φράγχθι, η Νέα Νικομήδεια, το Δισπηλιό της Καστοριάς, οι Σιταγροί και το Ντικιλί Τας Δράμας κ.α. (Dickinson, 2003: 76-82· Treuil et al, 1996: 129-173).

Εποχή του Χαλκού. Κατά την περίοδο αυτή εισάγεται και διαδίδεται η χρήση των μετάλλων και ιδίως του χαλκού. Η πρώιμη εποχή του Χαλκού αποτελεί μια μετάβαση από τη Νεολιθική εποχή προς την Εποχή του Χαλκού. Οι οικισμοί μοιάζουν πολύ με αυτούς της Νεολιθικής περιόδου. Χαρακτηριστικό είναι η αύξηση του πληθυσμού

που είχε ως επακόλουθο να δημιουργούνται εκτεταμένοι και πυκνά οικοδομημένοι οικισμοί, όπως οι τούμπες της Θεσσαλονίκης και του Αξιοχωρίου. Παράλληλα, ιδρύονται οικισμοί σε νέες θέσεις. Οι οικισμοί διαφέρουν από περιοχή σε περιοχή. Παρατηρούνται οχυρωματικά έργα και κάποια ιεράρχηση στους οικισμούς, έχουμε οχυρωμένη ακρόπολη και ανοχύρωτη κάτω πόλη. Για την κατασκευή των σπιτιών χρησιμοποιούνται τα ίδια υλικά με τις προηγούμενες περιόδους, όμως τώρα υπάρχουν και πιο σύνθετοι τύποι σπιτιών. Οι οικισμοί είναι και πάλι κατά κύριο λόγο αγροτικοί. Οι κάτοικοι ασχολούνται με τη γεωργία και την κτηνοτροφία παράλληλα με την αλιεία, το κυνήγι και το εμπόριο. Υπάρχουν τεχνίτες που ασχολούνται με την λιθοτεχνία, την ξυλουργία, την κεραμική (γύρω στο 2700 εμφανίζεται η χρήση του κεραμικού τροχού) και φυσικά με τη μεταλλοτεχνία. Στην Ελλάδα την εποχή αυτή αναπτύσσονται τρεις ανεξάρτητοι πολιτισμοί ο πρωτοελλαδικός, ο πρωτοκυκλαδικός και ο πρωτομινωικός. Κατά την Μέση εποχή του Χαλκού συνέβη μια πρόσκαιρη καταστροφή των Μινωικών κέντρων, τα οποία ανέκαμψαν στη συνέχεια. Ενώ κατά την Ύστερη εποχή του Χαλκού ο Μυκηναϊκός πολιτισμός κυριαρχεί σε όλο σχεδόν τον ελλαδικό χώρο (Dickinson, 2003: 76-82· Treuil, Darcque et al., 1996: 129-173).

Εποχή του Σιδήρου. Ονομάζεται η περίοδος που ακολουθεί την βίαιη ή την σταδιακή παρακμή των οικισμών της Ύστερης Εποχής Χαλκού και κατά τη οποία ξεκινά η διάδοση του σιδήρου. Στην προϊστορία ανήκει κυρίως η Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου. Οι οικισμοί πλέον μεγαλώνουν σε έκταση. Συνήθως, επιλέγονται νέες θέσεις για να κατοικηθούν. Οι περισσότερες πληροφορίες προέρχονται από τις νεκροπόλεις, η ύπαρξη της οποίας υποδηλώνει την σημασία του οικισμού (Treuil et al, 1996: 613). Παρατηρείται καλύτερη οργάνωση των οικισμών και η εμφάνιση της κοινωνικής ιεραρχίας η οποία αποτυπώνεται στους πιο σύνθετους αρχιτεκτονικούς τύπους κτιρίων. Οι οικονομικές και πολιτιστικές δραστηριότητες που είχαν αναπτυχθεί κατά τις προηγούμενες περιόδους συνεχίζονται. Χαρακτηριστικό της περιόδου είναι η αλλαγή στα ταφικά έθιμα και η καύση των νεκρών, καθώς και η ίδρυση των αποικιών. Σιγά σιγά αρχίζουν να διαμορφώνονται τα χαρακτηριστικά των κοινωνιών των Αρχαϊκών χρόνων (Κουκουλή- Χρυσανθάκη, 2014: 153-178).

2.2 Οι προϊστορικές Τούμπες

Οι οικισμοί κατά την προϊστορική περίοδο ακολουθούν ένα συγκεκριμένο μοντέλο. Εντοπίζονται, κυρίως, στις κατώτερες αναβαθμίδες των κοιλάδων, σε χαμηλές λοφοσειρές και δεν απέχουν πολύ από τη θάλασσα και τους ποταμούς, όπου υπάρχουν (Ανδρέου & Κωτσάκης, 1987: 61). Έχουν την χαρακτηριστική μορφή του τεχνητού γηλόφου (άλλοτε χαμηλού άλλοτε ψηλότερου) με απότομες ή ομαλές πλαγιές, ενώ ποικίλει και το σχήμα τους (Andreou, 2001). Συνήθως, δεσπόζουν στο τοπίο (κάποιες από αυτές ξεπερνούν σε ύψος τα είκοσι μέτρα), είναι ορατές σε μεγάλες αποστάσεις σε όλες σχεδόν τις πεδινές εκτάσεις. Μάλιστα, πολλοί τις συγχέουν με τους μακεδονικούς τύμβους, τα γνωστά ταφικά μνημεία της κλασικής και ελληνιστικής περιόδου (Κωτσάκης, 2013). Ο σχηματισμός αυτών των γηλόφων οφείλεται στην επαναλαμβανόμενη συσσώρευση ερειπίων λόγω της διαδοχικής ανοικοδόμησης, το οποίο είναι αποτέλεσμα της συνήθειας των προϊστορικών πληθυσμών να κατασκευάζουν τα νέα οικοδομήματα στο ίδιο ακριβώς σημείο όπου βρίσκονταν τα προηγούμενα (Κωτσάκης, 2014: 136).

Στους οικισμούς αυτής της μορφής παρατηρείται μια συνεχόμενη επανακατοίκηση, κάθε νέο οικοδόμημα χτίζεται πάνω στα θεμέλια των παλαιότερων, μια πρακτική που οδηγούσε στην γρήγορη ανύψωση των θέσεων (Κωτσάκης, 2013). Βέβαια, το ύψος κάθε τούμπας εξαρτιόταν και από τη διάρκεια κατοίκησης της θέσης (Κωτσάκης, 2014: 136). Προφανώς, αυτή η εμμονή των κατοίκων να οφείλεται σε κοινωνικές και πολιτισμικές παραμέτρους που καθόριζαν την οργάνωση και τη χρήση του χώρου των οικισμών (Ανδρέου & Κωτσάκης, 1987: 63). Πιθανόν να σχετίζεται με την έννοια της μονιμότητας, της διάρκειας και της κυριαρχίας τόσο ολόκληρου του οικισμού όσο και της ίδιας της οικογένειας που κατοικεί στο συγκεκριμένο οίκημα (Hodder, 1990· Κωτσάκης, 2014: 136). Αλλά εξίσου σημαντικό ρόλο θα ασκούσαν και οι πρακτικοί λόγοι, καθώς θα τους ήταν πιο εύκολο να χτίσουν πάνω σε θεμέλια που προϋπήρχαν. Επίσης, δεν θα πρέπει να παραλειφθεί η διαθεσιμότητα του χώρου (Κωτσάκης, 2013). Οι επιλογές αυτές των προϊστορικών κατοίκων γίνονταν με γνώμονα τη διατήρηση της σταθερότητας και της ασφάλειας που θα τους εξασφάλιζαν την επιβίωσή τους.

2.3 Προϊστορική Μακεδονία

2.3.1 Οι έρευνες στην προϊστορική Μακεδονία

Οι έρευνες στην Μακεδονία εντάσσονται στα πλαίσια του ενδιαφέροντος που προκαλείται από γεωπολιτικά γεγονότα. Έτσι, κατά το τέλος του 19^{ου} αι. με τους Βαλκανικούς Πολέμους και κυρίως με τον πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, έρχεται στο προσκήνιο η ιδιόμορφη περιοχή των Βαλκανίων, μαζί και η περιοχή της Μακεδονίας. Τα δυτικά ευρωπαϊκά κράτη προσπαθούν να εκμεταλλευτούν τον πλούτο των περιοχών αυτών, που γίνονται αντικείμενο ερευνών ιστορικών, γεωφυσικών και κοινωνιολογικών από επιστήμονες και περιηγητές διαφόρων εθνικοτήτων (Ρωμιοπούλου, 2014: 31).

Συγκριτικά με τις αρχαιολογικές έρευνες που διενεργήθηκαν στην υπόλοιπη Ελλάδα, οι έρευνες στη Μακεδονία πραγματοποιήθηκαν με κάποια καθυστέρηση. Η καθυστέρηση αυτή οφείλεται από την μία λόγω της καθυστερημένης προσάρτησης και ενσωμάτωσης της Μακεδονίας στο ελληνικό κράτος και την επακόλουθη αστάθεια που επικρατούσε στην περιοχή μετά την διάλυση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας (Kotsakis, 1998: 46) και από την άλλη λόγω της προσπάθειας της ελληνικής και διεθνούς επιστημονικής κοινότητας, κατά τον 19^ο και 20^ο αιώνα, να διασφαλίσουν την ελληνικότητα της Μακεδονίας η οποία είχε πρόσφατα ελευθερωθεί και προσαρτηθεί στο ελληνικό κράτος. Η έρευνα των αρχαιολόγων επικεντρώθηκε στη διερεύνηση των σχέσεων που είχε αναπτύξει η περιοχή αυτή με άλλες γειτονικές της (Βαλκάνια, κεντρική Ευρώπη, Θράκη Ανατολίας και Νότια Ελλάδα) (Andreou et al., 1996: 560-561).

Πριν τους Βαλκανικούς πολέμους πραγματοποιήθηκαν κάποιες αποσπασματικές έρευνες. Ο Träger διεξήγαγε επιφανειακές έρευνες στην περιοχή του Αξιού ποταμού. Το 1895 ο Körte επισκέπτεται την παλιά ανασκαφή στην Τούμπα της Θεσσαλονίκης. Το 1910 - 1912 οι Άγγλοι αρχαιολόγοι Wace και Thompson επισκέφτηκαν περιοχές της Μακεδονίας και της Χαλκιδικής, μάλιστα ο Wace είχε ταυτίσει την Όλυνθο. Οι πρώτες έρευνες πραγματοποιήθηκαν από τα συμμαχικά στρατεύματα που στρατοπέδευαν σε διάφορα σημεία της Μακεδονίας. Ορισμένες φορές δεν αποτελούν

τίποτα περισσότερο από το τυχαίο αποτέλεσμα δραστηριοτήτων, όπως η εκσκαφή χαρακωμάτων (Ρωμοπούλου, 2014: 31-34).

Κατά τον 20^ο αι. με την ίδρυση της «αρχαιολογικής μονάδας για την προστασία των αρχαιοτήτων» μέλη της γαλλικής αρχαιολογικής σχολής ανέπτυξαν δραστηριότητα στην περιοχή της Θεσσαλονίκης και της Χαλκιδικής, καθώς επίσης, εκδίδονται εκθέσεις των ερευνών, άρθρα και μελέτες, χαρακτηριστικό το άρθρο του Rey για τα αποτελέσματα των ερευνών της γαλλικής στρατιάς και το χρήσιμο βιβλίο του Casson στις αρχές του αιώνα (Ρωμοπούλου, 2014: 31-34). Την περίοδο 1923-1933 ο Casson και στη συνέχεια ο Heurtley διερευνούν την Μακεδονία. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το βιβλίο του «Prehistoric Macedonia» το οποίο δημοσιεύτηκε το 1939, καθώς αποτελεί την κύρια πηγή πληροφόρησης μέχρι και σήμερα, και την πρώτη έκθεση των ανασκαφών που πραγματοποιήθηκαν στην κεντρική και δυτική Μακεδονία. Ο Heurtley έσκαψε τους περισσότερους προϊστορικούς οικισμούς της Μακεδονίας (Χαλκιδική, Σέρβια Κοζάνης ενώ η τελευταία του ανασκαφή γίνεται στο Αρμενοχώρι Φλώρινας) (Παπά, 2014).

Νέα περίοδος στις προϊστορικές έρευνες αρχίζει στη δεκαετία 1950-1960 με την ανασκαφή του νεολιθικού οικισμού της Νέας Νικομήδειας, η οποία αποτέλεσε σταθμό για όλες τις ανασκαφές που διεξήχθησαν στην Μακεδονία. Έκτοτε υπήρξαν συνεργασίες μεταξύ των Εφορειών Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων με ελληνικές πανεπιστημιακές σχολές αρχαιοτήτων και ξένες αποστολές, διενεργώντας ανασκαφές σε αρκετές προϊστορικές θέσεις. Από το 1980 τον απόλυτο έλεγχο της ανασκαφικής δραστηριότητας έχει αναλάβει ελληνική αρχαιολογία (Ρωμοπούλου, 2014: 35-36). Οι έρευνες εντατικοποιούνται και συνεχώς διευρύνονται μέχρι σήμερα φέρνοντας στο φως πλήθος νέων πληροφοριών για την προϊστορική Μακεδονία.

2.3.2 Το τοπίο της προϊστορικής Μακεδονίας

Το φυσικό περιβάλλον της Μακεδονίας αποτελείται από ψηλά βουνά και λεκανοπέδια τα οποία διαμορφώνουν την γεωφυσική εικόνα και το κλίμα της. Τα βουνά ανήκουν στην οροσειρά των Ελληνίδων και τα μεγαλύτερα από αυτά αποτελούν τα σύνορα της με άλλες γεωγραφικές περιοχές. Τα λεκανοπέδια και οι κοιλάδες διατρέχονται από ποτάμια είτε καλύπτονται από λίμνες, μάλιστα ο αριθμός

τους στο παρελθόν ήταν πολύ μεγαλύτερος από σήμερα. Η ύπαρξη φυσικών πόρων που υπήρχαν στις περιοχές αυτές σε συνδυασμό με τη γεωγραφική τους θέση (σε φυσικά περάσματα και διόδους) και τη μορφολογία τους (σε ανώτερο υψομετρικό επίπεδο) ευνόησε κατά την Νεολιθική περίοδο και την Εποχή του Χαλκού τη δημιουργία ανθρώπινων εγκαταστάσεων και οικισμών (Borza, 1990:31).

Το κλίμα της προϊστορικής Μακεδονίας πέρασε από διάφορα στάδια σε κάθε περίοδο. Κατά την Παλαιολιθική εποχή το κλίμα της είχε κοινά χαρακτηριστικά με την εποχή των Παγετώνων. Το κλίμα της ήταν κρύο και ξηρό, επικρατούσε η στεπική βλάστηση, ενώ υπήρχαν και κάποια αραιά δάση. Στα χαμηλά λεκανοπέδια υπήρχαν λίμνες ενώ η στάθμη της θάλασσας ήταν πιο χαμηλά από ότι σήμερα (Ασλάνης, 1992: 31). Κατά το τέλος της Μεσολιθικής εποχής παρατηρείται αύξηση της θερμοκρασίας με αποτέλεσμα να αυξηθεί η αραιή δασική βλάστηση και στις χαμηλότερες περιοχές. Κατά την Νεολιθική εποχή αυξάνεται κι άλλο η θερμοκρασία και η στάθμη της θάλασσας ανεβαίνει. Τα καλοκαίρια είναι θερμότερα και ξηρότερα. Την ίδια περίοδο αυξάνονται οι βροχοπτώσεις. Τα δάση γίνονται πιο πυκνά, οι λίμνες γίνονται πιο μεγάλες σε έκταση και πιο βαθιές (Ασλάνης, 1992: 32). Την περίοδο αυτή έχουμε τις μόνιμες εγκαταστάσεις των πληθυσμών που συνεπάγεται και περισσότερη ανθρώπινη παρέμβαση στο περιβάλλον. Καθώς επίσης, εμφανίζονται τα πρώτα εξημερωμένα ζώα, τα οποία ήταν κυρίως αιγοπρόβατα αλλά και αγριόχοιροι. Από την Εποχή του Χαλκού και εξής φαίνεται να επικράτησαν κλιματικές συνθήκες παρόμοιες με τις σημερινές (Andreou et al., 1996: 562).

2.3.3 Η ανθρώπινη παρουσία στην προϊστορική Μακεδονία

Η αρχαιότερη παρουσία ανθρώπου στην Μακεδονία χρονολογείται στα 150- 250.000 χρόνια πριν από σήμερα, αναφερόμαστε στον άνθρωπο των Πετραλώνων στην Χαλκιδική, οποίος αποτελεί και την αρχαιότερη ανθρώπινη παρουσία στην Ελλάδα (Grün, 1996). Τα ευρήματα από το Ζαγκλιβέρι Θεσσαλονίκης αποδεικνύουν ότι κατά την Κατώτερη Παλαιολιθική η παρουσία των ανθρώπων είναι αρκετά συχνή και στην Μακεδονία. Υπάρχει ένα σημαντικό κενό στην ανθρώπινη παρουσία στο τέλος του Πλειστόκαινου και στις αρχές του Ολόκαινου (Κωτσάκης, 2013).

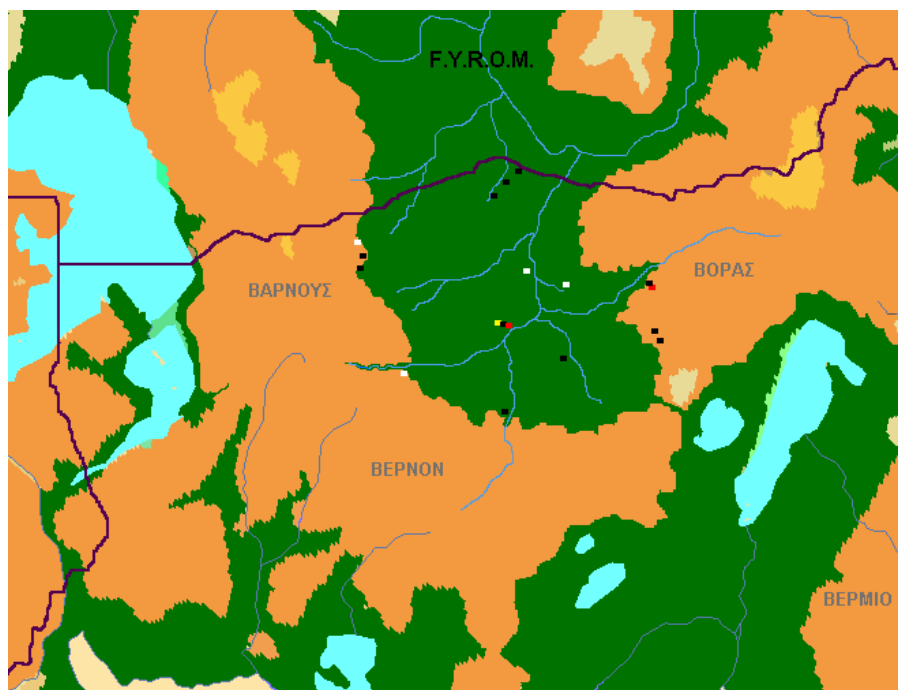
Οι πρώτες νεολιθικές εγκαταστάσεις τοποθετούνται στο τελευταίο τέταρτο της 7^{ης} χιλιετίας, οι κάτοικοί τους είναι γεωργοκτηνοτρόφοι. Η πιο γνωστή θέση είναι η Νέα Νικομήδεια που βρίσκεται κοντά στην Βέροια στην Δυτική Μακεδονία. Μάλιστα σε αυτή την θέση οι έρευνες έδειξαν ότι υπήρχε μόνιμη εγκατάσταση στην οποία οι άνθρωποι επανέρχονται για εκατοντάδες χρόνια. Μια σειρά από νεολιθικές θέσεις εντοπίζονται στη ημιορεινή περιοχή των Γρεβενών αλλά και κοντά στην Λίμνη Βεγορίτιδα όπου εντοπίζεται ο πρώιμος οικισμός της Δροσιάς. Στην Κεντρική και Ανατολική Μακεδονία νεολιθικές θέσεις εντοπίζονται κατά την νεότερη Νεολιθική και κυριαρχούν (Σιταγροί, Τικιλί Τας) (Κωτσάκης, 2013). Στο τέλος της 6^{ης} και στις αρχές της 5^{ης} χιλιετίας στην Μακεδονία υπάρχουν αρκετοί οικισμοί και μάλιστα εντοπίζονται οικισμοί σε περιοχές που στο παρελθόν ήταν ακατοίκητες όπως ο λιμναίος οικισμός στο Δισπηλιό Καστοριάς (Χουρμουζιάδης, 1996). Η επέκταση των οικισμών σημαίνει αύξηση του πληθυσμού και πυκνωση των δικτύων επικοινωνίας. Πλέον οι οικισμοί ιδρύονται πάνω σε άξονες επικοινωνίας όπως είναι τα Σέρβια, στην έξοδο των στενών του Σαρανταπόρου, στον ποταμό Αλιάκμονα (Κωτσάκης, 2013).

Κατά την Εποχή του Χαλκού στην Μακεδονία παρατηρείται μείωση του αριθμού των οικισμών. Στην πρώιμη Εποχή του Χαλκού οι πληθυσμοί συνεχίζουν να κατοικούν στις νεολιθικές εγκαταστάσεις, όπως συμβαίνει στους Σιταγρούς και στο Μάνδαλο. Η ζωή των κατοίκων της Μακεδονίας την εποχή αυτή ακολουθεί τους παλαιούς ρυθμούς και οι οικισμοί συνεχίζουν να στηρίζονται στην γεωργία και την κτηνοτροφία. Καθώς επίσης, η χρήση του χαλκού είναι πολύ περιορισμένη, ακόμη και σε βασικές παραγωγικές εργασίες όπως είναι ο θερισμός και η άροση χρησιμοποιούν τεχνολογίες της εποχής του Λίθου (Halstead, 1994). Στο τέλος της εποχής του Χαλκού ο αριθμός των θέσεων σιγά σιγά αυξάνεται ενώ στην Εποχή του Σιδήρου παρατηρείται ιδιαίτερη αύξηση της πυκνότητας των θέσεων (Andreou & Kotsakis, 1994).

2.4 Η περιοχή της Φλώρινας

2.4.1 Σύντομη ιστορική αναδρομή

Η περιοχή την οποία καλύπτει σήμερα ο νομός Φλώρινας, σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές, ανήκε στην αρχαία Μακεδονία περιλαμβάνοντας τμήματα τόσο της Άνω όσο και της Κάτω Μακεδονίας, όροι που χρησιμοποιούνται από τον Ηρόδοτο (Θ,137-138), τον Θουκυδίδη (2,99) και τον Στράβωνα (7.7, 8 & 9.5,3). Βόρεια και δυτικά ορίζεται από το όρος Βαρνούντα και τη μεγάλη λίμνη των Πρεσπών, νότια από το όρος Βέρνο και τη λεκάνη της Πτολεμαΐδας και ανατολικά από τα όρη Βόρα και Βέρμιο και τις λίμνες των Πετρών και της Βεγορίτιδας (Τρανταλίδου, 1995: 11· Γεωργιάδης, 2002: 6). Πιο συγκεκριμένα, περιλάμβανε τις αρχαίες περιοχές της

Λυγκιστίδας στα βόρεια και δυτικά, της Ορέστιδος στα νότια και το μεγαλύτερο τμήμα της Εορδαίας στα ανατολικά (Τρανταλίδου, 1995: 11).

Είναι μια γεωμορφολογική ενότητα πλούσια σε λίμνες, ποτάμια, ρέματα και ορεινούς όγκους, γεγονός που προσέλκυσε ήδη από τα προϊστορικά χρόνια την ανθρώπινη παρουσία (Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, 2016: 6-7· Χατζηνικολάου, 2009: 13).

Η περιοχή αυτή, σύμφωνα με τα ευρήματα των ανασκαφών κατοικείται από τα προϊστορικά χρόνια και πιο συγκεκριμένα από τη Μέση και Νεότερη Νεολιθική περίοδο. Εντοπίστηκαν αρκετοί νεολιθικοί οικισμοί (Αρμενοχώρι, Μελίτη, Άγιος Παντελεήμονας, Ανάργυροι, Βαρικό, Βεγόρα, Φανό, Ροδώνα και Λιμνοχώρι), οι οποίοι συνέχισαν να κατοικούνται και κατά την εποχή του Χαλκού παράλληλα με νέους που ιδρύονταν (Άνω Κλεινές, Σκοπός, Νίκη, Λόφοι, Κλαδοράχη, Παλαιστρα,

Άγιος Βαρθολομαίος, Βαλτόνερα, Τούμπα Αρμενοχωρίου, Οξιά, Μικρολίμνη, Τρίγωνο. Καθώς επίσης, κατοίκηση παρατηρείται και κατά την εποχή του Σιδήρου (Άγιος Παντελεήμονας, Πέτρες, Αετός, Βαρικό, Βεγόρα, Λιμνοχώρι, Φαράγγι και Παλαίστρα) (Λιλιμπάκη- Ακαμάτη & Αδάμ- Βελένη, 2002: 40· Λιλιμπάκη-Ακαμάτη & Ακαμάτης, 2006: 7-8· Τρανταλίδου, 1995: 16).

Τις επόμενες ιστορικές περιόδους κατοικείται από ελληνικά, συγγενικά, φυλετικά στοιχεία, τα οποία ήταν οργανωμένα σε «έθνη» με μικρούς, κυρίως, αγροτικούς οικισμούς και περιορισμένα αστικά κέντρα. Μάλιστα, σύμφωνα με τον Θουκυδίδη (4. 124 -128) και τον Ηρόδοτο (Θ', 137) η ισχυρότερη φυλή της Άνω Μακεδονίας ήταν οι Λυγκηστές, οι οποίοι φαίνεται να είχαν καταγωγή από την Κόρινθο. (Λιλιμπάκη- Ακαμάτη & Αδάμ- Βελένη, 2002: 41· Λιλιμπάκη-Ακαμάτη & Ακαμάτης, 2006: 8· Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, 2016: 6).

Κατά τον Στράβωνα τα διαμερίσματα της Άνω Μακεδονίας ήταν «ξύμαχα και επήκοα» των Μακεδόνων βασιλέων, χωρίς, βέβαια, να λείπουν οι ανταγωνισμοί μεταξύ τους έως και την εποχή του Φιλίππου του Β', ο οποίος τα ενσωμάτωσε μετά τη νίκη του εναντίον των Ιλλυρίων, το 358 π.Χ. (Λιλιμπάκη-Ακαμάτη & Ακαμάτης, 2006: 8· Λιλιμπάκη-Ακαμάτη & Αδάμ- Βελένη, 2002: 41· Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, 2016: 6). Από την εποχή του Φιλίππου του Β' και έπειτα άρχισαν να δημιουργούνται οι πρώτες οργανωμένες οικιστικές μονάδες. Την εποχή αυτή χτίστηκαν οι πόλεις της Ηράκλειας στη Λυγκιστίδα, οι Πέτρες στην περιοχή του Αμυνταίου, η ελληνιστική πόλη στον λόφο του Αγίου Παντελεήμονα της Φλώρινας. Επίσης, από σωζόμενες επιγραφές είναι γνωστές οι πόλεις Λύκα στο νησί του Αγίου Αχίλλειου και η Βοκερία στο χωριό Βεγόρα. Βέβαια, έχουν εντοπιστεί αρκετές θέσεις της ελληνιστικής περιόδου όπως στην Παλαίστρα, στο Αμμοχώρι, στον Παπαγιάννη, στην Πρώτη, στην Τριανταφυλλιά, στον Άγιο Παντελεήμονα και στην περιοχή του Αμυνταίου (Λιλιμπάκη-Ακαμάτη & Ακαμάτης, 2006: 8-9· Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, 2016: 6-7).

Η Άνω Μακεδονία υπέστη πολλές καταστροφές κατά την διάρκεια του δεύτερου και τρίτου μακεδονικού πολέμου. Αργότερα, γύρω στο 148-147 πΧ μετατράπηκαν σε ρωμαϊκές επαρχίες και απέκτησαν αρκετά προνόμια διατηρώντας την επικοινωνία και

τις πολιτιστικές επαφές με την Κάτω Μακεδονία. Μάλιστα, η κατασκευή της Εγνατίας Οδού (130-120 π.Χ.) είχε ως αποτέλεσμα τη μεγάλη οικονομική ανάπτυξη των περιοχών από τις οποίες διέρχονταν (Λιλιμπάκη-Ακαμάτη & Αδάμ- Βελένη, 2002: 45· Λιλιμπάκη-Ακαμάτη & Ακαμάτης, 2006: 9-10).

Κατά τους αυτοκρατορικούς χρόνους (30 π.Χ. -284 μ.Χ.) η Μακεδονία ανακάμπτει οικονομικά και κοινωνικά ως αποτέλεσμα της ρωμαϊκής ειρήνης και μετατράπηκε σε μικρή επαρχία. Οικισμοί αυτής της περιόδου εντοπίστηκαν στην Αχλάδα, στη Βεύη, στο Εθνικό, στις Κάτω Κλεινές, στη Μελίτη, στη Σιταριά, στην Κάτω Υδρούσα, στην Αγία Παρασκευή, στο Αντίγονο, στο Λιμνοχώρι, στις Πέτρες, στην αγροτική περιοχή μεταξύ Βεγόρας και Λεβαίας (Λιλιμπάκη-Ακαμάτη & Αδάμ- Βελένη, 2002: 46· Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, 2016: 7).

Από τα τέλη του 4^{ου} αιώνα η περιοχή του σημερινού νομού Φλώρινας ανήκε στο Ανατολικό Ρωμαϊκό Κράτος. Ωστόσο, κατά την περίοδο των γοθτικών επιδρομών (473-483 μ. Χ.) πολλές μακεδονικές πόλεις καταστράφηκαν. Το ίδιο συνεχίστηκε και αργότερα, μάλιστα μετά το 681 μ.Χ., η περιοχή αποτέλεσε σημείο εχθρικών διεκδικήσεων, κυρίως από τους Βούλγαρους. Έτσι, δημιουργήθηκαν μικρές οχυρωμένες πόλεις και κάστρα στα οποία κατέφευγε ο κόσμος για ασφάλεια και οι οποίες αντικατέστησαν τα παλιά αστικά κέντρα (Κυριακούδης, 2002: 66-67).

2.4.2 Οι ανασκαφικές έρευνες

Οι αρχαιολογικές έρευνες στην περιοχή της Φλώρινας άρχισαν να πραγματοποιούνται τον 19^ο αιώνα, καθώς η περιοχή και λόγω της γεωμορφολογίας της δεν αποτελούσε πόλο έλξης των ξένων πριν τον 19^ο αιώνα. Έτσι, η πρώτη ανασκαφική έρευνα στο νομό έγινε το 1898-1899 στον Άγιο Παντελεήμονα Αμυνταίου, σε ένα νεκροταφείο της Εποχής Σιδήρου, από το Αρχαιολογικό Ινστιτούτο της Κωνσταντινούπολης (Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, 2016: 7· Τρανταλίδου, 1995: 14). Μετά την απελευθέρωση της Μακεδονίας από τους Οθωμανούς δημιουργούνται τρεις καινούργιες αρχαιολογικές περιφέρειες με έδρες τη Θεσσαλονίκη, την Ελασσόνα και τη Φλώρινα. Ο πρώτος έφορος Α. Αρβανιτόπουλος είχε ως κύριο έργο την καταγραφή και περισυλλογή του αρχαιολογικού υλικού της περιοχής. Κατά την δεκαετία 1930-1940 ο Α. Κεραμόπουλος εκτός από την ανωτέρω εργασία ασχολήθηκε και με την ανασκαφική

έρευνα. Την περίοδο αυτή (1930-1934) ανασκάπτεται η ελληνιστική πόλη του Αγίου Παντελεήμονα της Φλώρινας από τον Α. Κεραμόπουλο και τον καθηγητή του ΑΠΘ Γ. Μπακαλάκη. Παράλληλα, πραγματοποιείται ανασκαφική έρευνα στον προϊστορικό οικισμό του Αρμενοχωρίου, από τον Άγγλο αρχαιολόγο W. Heurtley (Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, 2016: 8· Τρανταλίδου, 1995: 14-15).

Μετά το 1950, όπου έφορος αρχαιοτήτων στην Περιφέρεια της Δυτικής Μακεδονίας διορίζεται ο Φ. Πέτσας, η αρχαιολογική έρευνα ανανεώνεται. Το 1961 διενεργεί ανασκαφή στη νησίδα του Αγίου Αχιλλείου που βρίσκεται στη λίμνη Μικρή Πρέσπα. Πέρα από τις ανασκαφικές έρευνες που πραγματοποιούνται την περίοδο αυτή προχωρά και η συστηματική περισυλλογή αρχαιοτήτων που βρίσκονταν στην περιοχή (Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, 2016: 8· Τρανταλίδου, 1995: 15). Το ίδιο έργο συνέχισαν αργότερα (1965-1973) η Κ. Ρωμιοπούλου και η Γ. Τουράτσογλου. Υπήρξαν διάφορες ιστορικές και αρχαιολογικές μελέτες που αφορούν τις έρευνες που πραγματοποιήθηκαν στον νομό της Φλώρινας, ωστόσο από τις πιο σημαντικές είναι το τρίτομο έργο του Άγγλου ιστορικού N. Hammond και η δημοσίευση των γνωστών έως το 1985 επιγραφών της Άνω Μακεδονίας, από τους εφόρους Γ. Τουράτσογλου και Θ. Ριζάκη (Τρανταλίδου, 1995: 15· Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, 2016: 8).

Από το 1979 έως το 1990, η ΙΖ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (ΕΠΚΑ) υπό την διεύθυνση της εφόρου Μ. Σιγανίδου διενεργεί τόσο σωστικές όσο και συστηματικές ανασκαφές στην ευρύτερη περιοχή της Φλώρινας. Σωστικές ανασκαφές πραγματοποιήθηκαν στη Βεγόρα και στις Κάτω Κλεινές, ενώ συστηματικές ανασκαφές διεξήχθησαν στις ελληνιστικές πόλεις της Φλώρινας και των Πετρών, οι οποίες χρηματοδοτήθηκαν κυρίως από το Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης (Τρανταλίδου, 1995: 15· Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, 2016: 8). Μάλιστα ο αρχαιολογικός χώρος των Πετρών εντάχθηκε από το 1988 στο πρώτο κοινοτικό πλαίσιο στήριξης. Επίσης, συστηματικές ανασκαφικές έρευνες πραγματοποιήθηκαν και μετά το 1990, οι οποίες εντάχθηκαν στα πλαίσια στήριξης της ευρωπαϊκής κοινότητας (ελληνιστικές πόλεις Φλώρινας και Πετρών, προϊστορικές θέσεις στο Αρμενοχώρι Φλώρινας και στον Άγιο Παντελεήμονα Αμυνταίου, ρωμαϊκή θέση στις Κάτω Κλεινές). Επιπλέον, συνέχεια πραγματοποιούνται σωστικές ανασκαφές στα πλαίσια δημόσιων έργων σε διάφορα σημεία του νομού (Φιλώτας, Βεγόρα,

Λιμνοχώρι, Ανάργυροι, Παρόρειο, Τριανταφυλλιά, Άγιος Παντελεήμονας, Άγιος Αχίλλειος). Καθώς επίσης, πολύ σημαντικές ιστορικές και αρχαιολογικές πληροφορίες για την περιοχή αντλούνται από τις εντατικές αρχαιολογικές έρευνες που διεξάγονται εντός των ορίων των λιγνιτωρυχείων της ΔΕΗ στο Αμύνταιο (Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, 2016: 8).

2.4.3 Η γεωμορφολογία του νομού Φλώρινας

Ο νομός Φλώρινας διαθέτει πλούσιο γεωμορφολογικό ανάγλυφο σε συνδυασμό με εκτεταμένες και πολύπλοκες υδάτινες εκτάσεις. Η περιοχή της Φλώρινας καθώς και όλη η Μακεδονία ανήκει στην «οροσειρά των Ελληνίδων³⁴», αποτελεί δηλαδή τμήμα της αιγιακής κλιτύς του συνόλου των Δειναριδών (Ασλάνης, 1992:21). Το μεγαλύτερο μέρος του νομού καλύπτεται από τα όρη: Βαρνούντα, Βέρνο και Βόρα. Αυτά μάλιστα, ορίζουν το δυτικό και ανατολικό του όριο και παράλληλα πλαισιώνουν τις λεκάνες της Φλώρινας, του Αμυνταίου και εν μέρει την λεκάνη των Πρεσπών. Παρόλο τους μεγάλους ορεινούς όγκους, στην περιοχή υπάρχουν αρκετές λίμνες: η Μικρή και η Μεγάλη Πρέσπα, η Βεγορίτιδα, η λίμνη των Πετρών, η Χειμαδίτιδα και η Ζάζαρη. Επίσης, υπάρχουν ποτάμια και ρέματα τα οποία ενισχύουν και καταλήγουν στις λίμνες του νομού και απαρτίζουν το υδρογραφικό δίκτυο (Γεωργιάδης, 2002).

Πριν από αρκετές δεκάδες εκατομμύρια χρόνια η ελληνική γη ήταν σκεπασμένη από θάλασσα. Στις αρχές της Κρητιδικής περιόδου (πριν εκατόν σαράντα εκατομμύρια χρόνια) εμφανίζεται μια στενή επιφάνεια ξηράς, η οποία περιλάμβανε και τη βόρεια Μακεδονία (Πελαγονία). Πολλές τεκτονικές κινήσεις άλλαξαν συνεχώς τη γεωμορφολογία της κατά τις εποχές του Μειόκαινου και του Πλειόκαινου. Έτσι, δημιουργήθηκαν τόσο στην περιοχή της Φλώρινας όσο και σε όλο το Μακεδονικό χώρο λεκάνες, λεκανοπέδια, λόφοι και επικλινείς πλαγιές (Γεωργιάδης, 2002).

³⁴ Οι Ελληνίδες είναι διατεταγμένες σε παράλληλες σειρές με κατεύθυνση από τα βορειοδυτικά προς τα νοτιοανατολικά, αποτέλεσμα γεωλογικών μεταβολών του ηπειρωτικού και νησιωτικού χώρου της Ελλάδας.

Η περιοχή της Φλώρινας, επειδή βρισκόταν στην ενδοχώρα, δεν επηρεάστηκε από τις μεγάλες διακυμάνσεις της θαλάσσιας στάθμης που συνέβαιναν στο πλειστόκαινο και σε μεγάλο μέρος του Ολόκαινου σε συνδυασμό με την επίδραση των παγετώνων. Ωστόσο, οι κλιματικές αλλαγές που σημειώθηκαν κατά τη Νεολιθική περίοδο, οδήγησαν στη μείωση του βάθους και της έκτασης των λιμνών, γύρω από τις οποίες δημιουργήθηκαν ελώδεις εκτάσεις (Γεωργιάδης, 2002· Ασλάνης, 1992: 21- 27).

2.4.4 Η χλωρίδα κατά την προϊστορική περίοδο

Στο νομό Φλώρινας κατά τα προϊστορικά χρόνια η βλάστηση ήταν πολύ πιο πυκνή απ' ό,τι είναι σήμερα. Σύμφωνα με τις παλυνολογικές αναλύσεις η βλάστηση στην περιοχή όπως και στο μεγαλύτερο τμήμα της Ελλάδας ήταν θαμνώδης αλλά και δασική.

Στην τελευταία παγετώδη περίοδο (70.000-10.000 π.Χ.) στεππώδης άδενδρη βλάστηση κάλυπτε τον ελλαδικό χώρο. Με την άνοδο της θερμοκρασίας κατά το ολόκαινο (10.000 π.Χ.), αυξήθηκε ο αριθμός των βροχοπτώσεων γεγονός που οδήγησε στην ανάπτυξη δασών από δρύες, φτελιές, οξιές, σημύδες και φιστικιές.

Στη Μεσολιθική Εποχή (7η χιλιετία π.Χ.) τα δάση επεκτάθηκαν, δεν τα συναντάμε μόνο στις ορεινές αλλά και στις χαμηλότερες περιοχές, εξάλλου κοντά στους ποταμούς και τους βάλτους είχε ήδη αναπτυχθεί υδρόβια βλάστηση από ιτιές, λεύκες, μελιές κ.α. Στην ημιορεινή ζώνη υπήρχαν φυλλοβόλα είδη, σφένδαμοι, φουντουκιές, οξιές και προπάντων δρύες (Ασλάνης, 1992: 29).

Στη Νεολιθική εποχή (6.500-3.100 π.Χ.), περίοδο κατά την οποία εντοπίζεται η μόνιμη εγκατάσταση του ανθρώπου και συνεπάγεται η επεμβατική του δράση στο περιβάλλον, παρατηρούνται αλλαγές στη χλωρίδα της Δυτικής Μακεδονίας. Στα ορεινά παρέμειναν τα έλατα. Τα πεύκα τα συναντάμε πολύ χαμηλότερα, μειώνοντας την έκταση των φυλλοβόλων δασών. Οι δρύες λιγόστεψαν και τη θέση τους πήραν άλλα είδη όπως φιλύρες, φτελιές, φουντουκιές, όστρυες και σκυλόγαυρους. Την εποχή αυτή εμφανίζεται και το πουρνάρι, το οποίο ανήκε σε πιο μεσογειακούς βιοτόπους (Ασλάνης, 1992 :29).

Οι ζώνες κατανομής της δασικής βλάστησης (οξιά, πεύκη, έλατο) όπως τις γνωρίζουμε εμείς σήμερα πιθανόν οριοθετήθηκαν στο τέλος της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού (2000 π.Χ.). Κατά την τρίτη και δεύτερη χιλιετία π.Χ. υπήρχαν δασώδης περιοχές, όπως αποδεικνύεται από τα παλυνολογικά διαγράμματα της Βεγορίτιδας και της Χειμαδίτιδας. Η οξιά κυριαρχεί αυτή την περίοδο. Η καρυδιά, η καστανιά και ο πλάτανος, είναι είδη που εμφανίζονται τελευταία και τα εισήγαγε ο άνθρωπος στα Βαλκάνια (Ζιώτα, 2007).

Από την αρχή της πρώτης χιλιετίας π.Χ και έπειτα, σύμφωνα με τις αναλύσεις, κλιμακώθηκαν οι επεμβατικοί ρυθμοί του ανθρώπου στη φύση, που τελικά οδήγησαν στην απογύμνωση της γης, όπως τη βλέπουμε σήμερα (Andreou et al, 1996: 562-564).

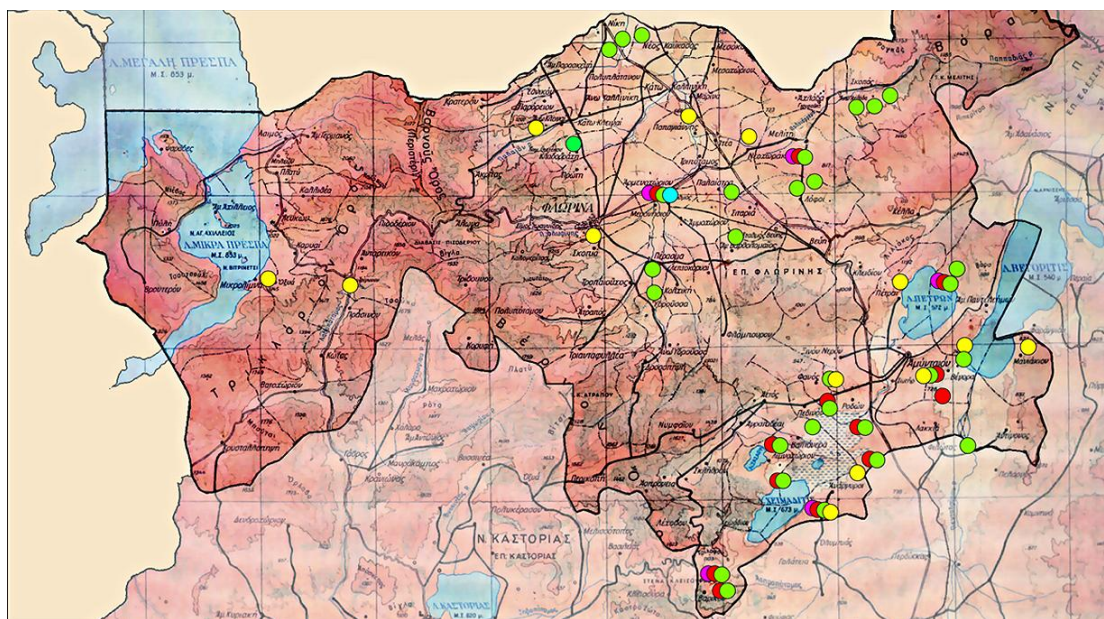
2.4.5 Η πανίδα κατά την προϊστορική περίοδο

Η αποκατάσταση της άγριας πανίδας των προϊστορικών χρόνων στο νομό Φλώρινας βασίζεται στα αποτελέσματα της μελέτης του οστεολογικού υλικού που προέρχεται από τις ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν σε οικισμούς του ευρύτερου μακεδονικού και του νότιου βαλκανικού χώρου. Τα κοινά χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος και οι όμοιες κλιματικές συνθήκες που παρατηρούνται σε αυτές τις περιοχές, μας επιτρέπουν να υποθέσουμε ότι σε όλον τον νομό της Φλώρινας, από την αρχή της Νεολιθικής Εποχής, ζούσαν τα ίδια άγρια ζώα, ερπετά και πτηνά.

Από τα μεγαλόσωμα ζώα κυριαρχούσαν η αρκούδα, ο βόνασος (bos taurus), διάφορα είδη ελαφιών, ζαρκαδιών (red, fallow, roe deer) και δορκάδων που ζούσαν στην ημιορεινή ζώνη. Επίσης, συνηθισμένα είδη στην περιοχή ήταν αγριόχοιροι (sus scrofa), οι λύκοι και οι αλεπούδες (vulpes vulpes). Από τα μικρότερα ζώα συχνή ήταν η παρουσία του λαγού (Iepus europaeus), της αγριόγατας, του κάστορα, του σκίουρου αλλά και άλλων μικρόσωμων τρωκτικών, εντομοφάγων και ερπετών. Καθώς επίσης, από τα πτηνά τα πιο συνηθισμένα ήταν η πάπια και η αγριόχηνα (Ασλάνης, 1992: 30· Χρυσοστόμου, 1997).

Φυσικά, από τους πλούσιους υδροβιότοπους του νομού δε θα έλειπε πλήθος ενδημικών και μεταναστευτικών πτηνών τα οποία μαζί με όλα τα υπόλοιπα είδη αποτελούσαν μία από τις βασικές πηγές διατροφής του προϊστορικού ανθρώπου του νομού Φλώρινας.

2.4.6 Η κατοίκηση κατά την προϊστορική εποχή

Προϊστορικοί οικισμοί στο νομό Φλώρινας

Ο νομός Φλώρινας βρισκόταν και βρίσκεται σε μία νευραλγική θέση καθώς οι λεκάνες των Πρεσπών, της Φλώρινας και του Αμυνταίου- Πτολεμαΐδας αποτελούσαν ένα σημαντικό επικοινωνιακό δίκτυο που ένωνε στα βόρεια τις κεντρικές κοιλάδες της Αλβανίας με τον Κόλπο των Γιαννιτσών και τη λεκάνη του Εριγώνα ενώ στα νότια με τις κοιλάδες του Αλιάκμονα. Αυτό σε συνδυασμό με το σύνθετο γεωμορφολογικό της ανάγλυφο και το πλούσιο υδρογραφικό δίκτυο που δημιούργησε σπάνιους βιοτόπους προσέλκυσε τον άνθρωπο ήδη από πολύ νωρίς (νεολιθική εποχή). Συνεπώς, αποτέλεσε καθοριστικής σημασίας για την πορεία της ανθρώπινης παρουσίας και εξέλιξης, στις πολιτισμικές επιδράσεις ή τις πληθυσμιακές μετακινήσεις, τόσο εντός του νομού όσο και στο ευρύτερο πλαίσιο (Ακαμάτη-Λιλιμπάκη & Ακαμάτης., 2006: 7· Λιλιμπάκη – Ακαμάτη, 2016: 6).

Η διαχρονική ανθρώπινη παρουσία και δραστηριότητα στην περιοχή σε σχέση με τον ευρύτερο περιβάλλοντα χώρο φαίνεται μέσα από τις αρχαιολογικές εργασίες που πραγματοποιήθηκαν τα τελευταία χρόνια.

Η πρωϊμότερη ανθρώπινη εγκατάσταση στο νομό Φλώρινας ανάγεται στη Μέση Νεολιθική περίοδο (5800-5300 π.Χ.) και εντοπίζεται σε πέντε τουλάχιστον οικισμούς (1. Αρμενοχώρι, 2. Μελίτη, 3. Άγιος Παντελεήμονας Ι. Αμυνταίου, 4. Ανάργυροι ΙΙΙ και 5. Βαρικό Ι) (Ακαμάτη- Λιλιμπάκη κ.α., 2006: 7· Λιλιμπάκη – Ακαμάτη, 2016: 6).

Στη Νεότερη Νεολιθική περίοδο (5300-3100 π. Χ) συνέχισαν να κατοικούνται οι παλαιότεροι οικισμοί ενώ εμφανίζονται νέες θέσεις, στη λεκάνη του Αμυνταίου-Πτολεμαΐδας. Έτσι έχουμε: 1. Αρμενοχώρι, 2. Μελίτη, 3. Αγ. Παντελεήμονας, 4. Ανάργυροι, 5. Βαρικό, 7. Λιμνοχώρι, 9. Βεγόρα, 10. Ροδόνας, 11. Φανός (Ακαμάτη-Λιλιμπάκη κ.α., 2006: 7· Λιλιμπάκη - Ακαμάτη-, 2016: 6).

Κατά την Πρώιμη Εποχή Χαλκού (3100-1900 π.Χ.) παρατηρείται μια εντυπωσιακή αύξηση των θέσεων εγκατάστασης στις δύο κύριες λεκάνες του νομού (Φλώρινας και Αμυνταίου), οι οποίες υπερδιπλασιάζονται σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο: 1. Αρμενοχώρι, 2. Μελίτη, 3. Άνω Κλεινές, 4. Σκοπός, 5. Λόφοι, 6. Νίκη, 7. Κλαδοράχη, 8. Παλαιίστρα, 9. Πέρασμα, 10. Άγιος Βαρθολομαίος, 11. Άγιος Παντελεήμονας, 12. Βεγόρα, 13. Φανός Ι, 14. Φανός, 15. Ροδόνας, 16. Λιμνοχώρι, 17. Ανάργυροι, 18. Βαρικό, 19. Βαλτόνερα (Ακαμάτη- Λιλιμπάκη κ.α., 2006: 7· Λιλιμπάκη - Ακαμάτη, 2016: 6).

Στην Ύστερη Εποχή Χαλκού (1600-1050 π.Χ.) η κατοίκηση στο νομό δεν είναι τόσο πυκνή όσο την προηγούμενη περίοδο. Εντοπίζονται οικισμοί σε νέες θέσεις: 1. Οξιά-Μικρολίμνη, 2. Τρίγωνο, 3. Άνω Κλεινές, 4. Φλώρινα, 5. Παπαγιάννης, 6. Νεοχώρι, 7. Πέτρες, 8. Βεγόρα, 9. Φανός, 10. Ανάργυροι (Ακαμάτη- Λιλιμπάκη κ.α., 2006: 7-8· Λιλιμπάκη- Ακαμάτη, 2016: 6).

Οι πρόσφατες επιφανειακές έρευνες απέδειξαν ότι σε αρκετές από τις παραπάνω θέσεις συνεχίστηκε η κατοίκηση και κατά την Εποχή του Σιδήρου: 1. Αγ. Παντελεήμονας Αμυνταίου, 2. Πέτρες, 3. Αετός, 4. Βαρικό, 5. Βεγόρα, 6. Λιμνοχώρι, 7. Φαράγγι, 8. Παλαίστρα (Λιλιμπάκη -Ακαμάτη, 2016: 6).

2.5 Το αρχαιολογικό μουσείο Φλώρινας

Το αρχαιολογικό μουσείο της Φλώρινας είναι ένα διώροφο κτίριο το οποίο περιλαμβάνει τέσσερις αίθουσες στο ισόγειο και μία στον πρώτο όροφο. Σε αυτό εκτίθενται ευρήματα που προέρχονται από ανασκαφές αρχαιολογικών θέσεων του νομού αλλά και αντικείμενα παραδόσεων. Η χρονική περίοδος που καλύπτουν ξεκινά από την Νεολιθική εποχή και εκτείνεται έως τα Βυζαντινά χρόνια, πληροφορώντας το κοινό για την μακράιων ιστορία της περιοχής.

Η κατασκευή του κτιρίου του αρχαιολογικού μουσείου άρχισε το 1964, όταν έφορος αρχαιοτήτων ήταν ο Φ. Πέτσας. Μέχρι τότε οι αρχαιότητες που είχαν προκύψει από περισυλλογές και παραδόσεις, στεγάζονταν σε καταστήματα της αγοράς της σύγχρονης πόλης. Έως το 1970 υπό την εποπτεία της εφόρου Κ. Ρωμιοπούλου ολοκληρώθηκαν οι εκθέσεις του μουσείου οι οποίες περιλάμβαναν έργα γλυπτικής στις τρεις αίθουσες του ισογείου και κάποιες μεμονωμένες προθήκες με κεραμική προϊστορικών και ελληνιστικών χρόνων στην τέταρτη αίθουσα του ισογείου και στον πρώτο όροφο. Αυτή η διάταξη ίσχυε έως το 1990. Το 1991 στον πρώτο όροφο οργανώθηκε η έκθεση των ανασκαφικών ευρημάτων από τις δύο ελληνιστικές πόλεις της περιοχής (Φλώρινας και Πετρών). Υπεύθυνοι αυτής της έκθεσης ήταν οι αρχαιολόγοι Γ. Βελένης, Π. Βελένη και Μ. Λιλιμπάκη – Ακαμάτη. Επίσης, σε τμήμα του ίδιου ορόφου είχε οργανωθεί από την 11^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων έκθεση με βυζαντινά ευρήματα του νομού. Το 1998 με χρηματοδότηση του Υπουργείου Πολιτισμού πραγματοποιείται η αναμόρφωση της έκθεσης του ισογείου και παράλληλα έγιναν ευρείας κλίμακας κτιριακές επισκευές που συνέβαλαν στην αναβάθμιση του Μουσείου. Η νέα έκθεση του ισογείου εγκαινιάζεται το 1999, είναι σχεδιασμένη σύμφωνα με τη νέα μουσειακή αντίληψη, όπου θέλει τον επισκέπτη ενεργό και όχι απλά θεατή. Πιο συγκεκριμένα χωρίζεται σε τρεις θεματικές ενότητες που αντιστοιχούν σε τρία διαφορετικά χρώματα (Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, 2016: 8).

Στις αίθουσες του μουσείου παρουσιάζονται τα αντιπροσωπευτικότερα ευρήματα του προέρχονται από το νομό και καλύπτουν τόσο τον αρχαίο όσο και τον βυζαντινό πολιτισμό.

Στην αίθουσα Α, που βρίσκεται αριστερά της εισόδου και αποτελεί την πρώτη ενότητα, παρουσιάζεται η προϊστορική εποχή του νομού Φλώρινας μέσα από ενημερωτικά κείμενα, φωτογραφίες, χάρτες και σχέδια. Δίνονται πληροφορίες για την γεωμορφολογία, την χλωρίδα και την πανίδα της περιοχής κατά την προϊστορική εποχή. Τα ευρήματα που εκτίθενται σε αυτήν την αίθουσα προέρχονται από την ανασκαφή της προϊστορικής Τούμπας του Αρμενοχωρίου.

Στις αίθουσες Β και Γ εκτίθενται έργα γλυπτικής κυρίως των ρωμαϊκών χρόνων από διάφορες περιοχές της Φλώρινας. Υπάρχουν ανάγλυφες επιτύμβιες και αναθηματικές στήλες, των οποίων τα θέματα ποικίλουν (ιππείς, πορτρέτα, θεοποιήσεις θνητών), ολόγλυφα έργα και ελληνικές επιγραφές. Πρόκειται για έργα τοπικών εργαστηρίων, από τα οποία αντλούνται πληροφορίες για κοινωνικές, πολιτικές αντιλήψεις και συνθήκες, θρησκευτικές δοξασίες αλλά και ονόματα πόλεων και ανθρώπων. Με τον τρόπο αυτό αποδεικνύεται και η συνέχεια της ιστορίας της περιοχής.

Στην αίθουσα Δ εκτίθεται ένα ψηφιδωτό δάπεδο με γεωμετρικά σχήματα και επιγραφές, το οποίο διακοσμούσε το δάπεδο κτιρίου ρωμαϊκών χρόνων (2^{ος} – 3^{ος} αι. μ. Χ.). Βρέθηκε σε ανασκαφικές εργασίες που πραγματοποιήθηκαν στις Κάτω Κλεινές.

Στον όροφο του μουσείου υπάρχει μία μεγάλη αίθουσα στην οποία εκτίθενται στο αριστερό τμήμα της ευρήματα από τις ανασκαφές των δύο ελληνιστικών πόλεων που βρέθηκαν στο νομό Φλώρινας και ανασκάφηκαν κατά τις δεκαετίες 1980-1990. Στο δεξιό τμήμα της αίθουσας εκτίθενται ευρήματα από την βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο από την περιοχή των Πρεσπών.

2.5.1 Η αίθουσα Α του αρχαιολογικού μουσείου

Η αίθουσα Α του ιστορικού όπως σημειώθηκε και παραπάνω αποτελεί την πρώτη ενότητα της συλλογής του μουσείου που αναφέρεται παρουσία του ανθρώπου

κατά τα προϊστορικά χρόνια στον νομό της Φλώρινας. Η έκθεση στηρίζεται στα ευρήματα του προϊστορικού οικισμού του Αρμενοχωρίου. Είναι οργανωμένη σε θεματικές ενότητες και υπάρχουν σχέδια, φωτογραφίες, ζωγραφικές και ψηφιακές αναπαραστάσεις καθώς επίσης και επεξηγηματικές πινακίδες.

Συγκεκριμένα η έκθεση ξεκινάει με ενημερωτικούς πίνακες οι οποίοι αναφέρονται στη γεωμορφολογική εξέλιξη του νομού Φλώρινας, στην εξέλιξη της χλωρίδας, της πανίδας και στην κατοίκηση κατά την προϊστορική περίοδο στο νομό. Ακολουθεί η παρουσίαση του προϊστορικού οικισμού στο Αρμενοχώρι στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού και μέσω αυτού η προσέγγιση διαφόρων πτυχών της ζωής των προϊστορικών ανθρώπων (κατοίκηση, κεραμική, οικοτεχνία, τροφοπαραγωγικές και θηρευτικές δραστηριότητες). Επιπλέον, υπάρχουν κλειστές προθήκες όπου εκτίθενται τα ευρήματα από τον προϊστορικό οικισμό.

Στην πρώτη και δεύτερη προθήκη εκτίθεται ένας μεγάλος αριθμός αγγείων που βρέθηκαν κατά την ανασκαφή της προϊστορικής Τούμπας και υπάρχουν αντίστοιχα ενημερωτικές πινακίδες για την χρήση και την κατασκευή των αγγείων. Κάποια από αυτά ήταν αποθηκευτικά, μαγειρικά σκεύη. Άλλα χρησιμοποιούνταν για την μεταφορά προϊόντων και αλλά για την κατανάλωση τροφής. Τα σχήματα ωστόσο είναι περιορισμένα: τα αποθηκευτικά αγγεία ήταν κυρίως πίθιοι, αμφορείς και χύτρες, τα μικρότερα αγγεία ήταν κανθαρόσχημα, κυπελόσχημα άλλοτε με λαβή και άλλοτε άωτα.

Στην τρίτη προθήκη εκτίθενται μάζες πηλού που φέρουν αποτυπώματα των οργανικών δομικών στοιχείων (άχυρα, στάχυα, κλαδιά) τα οποία χρησιμοποιούσαν τόσο στην τοιχοδομία όσο και στη στέγαση. Επίσης, υπάρχουν σχεδιαστικές αναπαραστάσεις της οργάνωσης των δοκαριών, των κλαδιών και των πηλόμαζων, που αποτελούσαν τα βασικά υλικά της κατασκευής των κατοικιών στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού στην Τούμπα του Αρμενοχωρίου.

Στην τέταρτη προθήκη εκτίθενται ευρήματα που σχετίζονται με την οικοτεχνία και την ιδεολογία των κατοίκων του προϊστορικού οικισμού, όπως λίθινα, οστρίνα και

κεράτινα εργαλεία, υφαντικά βάρη και πήλινα ανθρωπόμορφα ειδώλια και κάποια αγγεία. Επιπλέον, υπάρχουν σχεδιαστικές αναπαραστάσεις στις οποίες φαίνεται ο τρόπος με τον οποία χρησιμοποιούσαν κάποια από τα εργαλεία που εκτίθενται.

Στο κέντρο της αίθουσας εκτίθενται απολιθωμένα οστά ελέφαντα που χρονολογούνται στη Μέσο- Πλειστόκαινο (500.000-200.000 π.Χ). Αυτά βρέθηκαν στην περιοχή του Αμυνταίου κατά την διάρκεια εργασιών αμμοληψίας.

2.6 Η τούμπα του Αρμενοχωρίου

Η προϊστορική Τούμπα του Αρμενοχωρίου βρίσκεται 5 χλμ. βορειοανατολικά από την πόλη της Φλώρινας, στη νότια άκρη μιας σειράς χαμηλών γηλόφων και πλατωμάτων, των οποίων το υψόμετρο δε ξεπερνά τα 700 μέτρα. Αυτή απομονώνεται από το περιβάλλον γεωμορφολογικό ανάγλυφο με τη μεσολάβηση σύντομων πεδινών εκτάσεων αλλά και από τον ρου του ποταμού Λύγκου στο νότιο και ανατολικό τμήμα και του ρέματος της Καλλινίκης στο βόρειο και δυτικό τμήμα (Χρυσοστόμου, 1998 α:335· Χρυσοστόμου, 1998 β· Heurtley, 1939: 57).

Η σημαντικότητα της Τούμπας του Αρμενοχωρίου για την προϊστορική παρουσία και εγκατάσταση στην περιοχή φάνηκε αμέσως μετά τη δημοσίευση των πρώτων αποτελεσμάτων των ανασκαφικών τομών που πραγματοποίησε ο W. A. Hertley στο βόρειο τμήμα της Τούμπας το 1931, για σύντομο χρονικό διάστημα. Αρκετά αργότερα, κατά τα έτη 1996 - 1998, η ΙΖ' ΕΠΚΑ πραγματοποίησε και πάλι ανασκαφική έρευνα στον λόφο και στον περιβάλλοντα χώρο, αξιοποιώντας περιφερειακά προγράμματα (Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, 2016: 10· Χρυσοστόμου, 1998 β335). Οι έρευνες έδειξαν μια διαρκή ύπαρξη ανθρώπινης παρουσίας κατά την προϊστορική περίοδο, περίπου 3,5 χιλιετίες, με κάποια σύντομα μεσοδιαστήματα καταστροφής και εγκατάλειψης. Αυτή η διαρκής παρουσία επιβεβαιώνει την ιδιαίτερα επιτυχημένη επιλογή της στο χώρο, τόσο λόγω της εγγύτητας και της αφθονίας των περιβαλλοντικών πηγών, όσο και λόγω της καίριας θέσης της στο επικοινωνιακό δίκτυο της ευρύτερης περιοχής (Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, 2016: 10· Χρυσοστόμου, 1998 α: 335).

Η πρωϊμότερη εγκατάσταση εντάσσεται στη Μέση Νεολιθική Περίοδο (5800-5300 π.Χ.), βέβαια δεν σχετίζεται άμεσα με την Τούμπα, απλώνεται σε μια έκταση δέκα περίπου στρεμμάτων στο βορειοδυτικό τμήμα του χωριού και γειτνιάζει άμεσα με τον ποταμό της Φλώρινας. Η θέση κατοικείται και κατά την Νεότερη Νεολιθική (5300-3100 π.Χ.) έχοντας διευρυνθεί και καλύπτει πλέον έκταση 30 στρεμμάτων. Μάλιστα, προς το τέλος της περιόδου αυτής κατοικείται παράλληλα και η Τούμπα βορειότερα. Η κατοίκηση στις δύο παραπάνω θέσεις συνεχίζεται και στην πρώιμη εποχή του Χαλκού. Ωστόσο, παρατηρείται συρρίκνωση του παραποτάμιου οικισμού, ενώ ενισχύεται η κατοίκηση στην Τούμπα, η οποία προσέγγιζε τα τρία στρέμματα

(στρώμα VII) αλλά καταστράφηκε αργότερα από πυρκαγιά. Την ίδια τύχη είχαν επίσης, οι δύο επόμενες φάσεις (στρώμα V ΚΑΙ III). Ένα ιδιαίτερα πλούσιο σε κατάλοιπα στρώμα (III), έδωσε η τελευταία φάση (2100-2050 π. Χ.), το οποίο αποκαλύφθηκε στις τομές III (τομέας I) και I (τομέας VI). Το στρώμα καταστροφής III, καλύφθηκε διαδοχικά από παχύ τριμματολιθικό υλικό, το οποίο αποτέλεσε τον ορίζοντα της τελευταίας φάσης του οικισμού που εντάσσεται στη Μέση Εποχή Χαλκού (1900-1600) (Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, 2016: 11· Χρυσοστόμου, 1998 β).

Τα δεδομένα που προέκυψαν από τη στρωματογραφική αλληλουχία των τομών III και I οδήγησαν σε μια σειρά συμπερασμάτων σχετικά με την ανθρώπινη παρουσία και δράση στον οικισμό. Στις παραπάνω τομές διαπιστώθηκαν οκτώ επάλληλα στρώματα, τα οποία καλύπτουν την περίοδο από την Χαλκολιθική έως την Μέση Εποχή Χαλκού. Οι ενδείξεις από το σύνολο σχεδόν των διαχρονικών στρωμάτων αποδεικνύουν την επανειλημμένη καταστροφή του οικισμού από πυρκαγιά. Η μεγάλη ποσότητα και ποικιλία των ευρημάτων που προέκυψαν, συνέβαλε σε μια σειρά συμπερασμάτων σχετικά με την οικιστική τεχνική, τις αποθηκευτικές και διατροφικές συνήθειες, τη διάρθρωση της οικονομίας και των προτεραιοτήτων της αλλά και στο επίπεδο της τεχνογνωσίας και της επιλογής υλικών στον τομέα της οικοτεχνίας. (Χρυσοστόμου, 1998 α: 340· Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, 2016: 11).

Η συνεχής και συστηματική χρήση του χώρου, ως κοινοτικού νεκροταφείου τους τελευταίους αιώνες είχε ως αποτέλεσμα, να καταστρέψει σχεδόν ολοκληρωτικά το τελευταίο επίπεδο κατοίκησης του οικισμού στη Μέση Εποχή Χαλκού, και να προκαλέσει σοβαρές ζημιές ακόμη και σε στρώματα σημαντικού βάθους, ιδίως προς την περιφέρεια των οριζόντων κατοίκησης (Χρυσοστόμου, 1998 α: 347-348· Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, 2016: 10-11).

2.6.1. Τα ευρήματα της έρευνας: Οι κατοικίες

Ο ανασκαμμένος αρχαιολογικός χώρος στην Τούμπα του Αρμενοχωρίου λόγω της περιορισμένης έκτασής του αλλά και της καταστροφής που υπέστη από τις σύγχρονες ταφές δεν είναι εύκολο να δώσει μια ολοκληρωμένη εικόνα του προϊστορικού οικισμού. Ωστόσο, τα δεδομένα που προέκυψαν από τις ανασκαφικές δραστηριότητες επιτρέπουν την οριοθέτηση των χώρων που αποκαλύφθηκαν, την κατανόηση της λειτουργίας τους, καθώς επίσης και την οικιστική τεχνική που χρησιμοποιούσαν (Χρυσοστόμου, 1998 α: 340· Χρυσοστόμου, 1998 β).

Η κατοικία οργανωνόταν ώστε να χαρακτηρίζεται από δομική σταθερότητα, αντοχή των υλικών, λειτουργικότητα των χώρων, αλλά και ασφάλεια καθώς αποτελούσε όχι μόνο χώρο διαμονής και διαβίωσης αλλά και εκτέλεσης μιας σειράς οικοτεχνικών δραστηριοτήτων τόσο σε επίπεδο οικογένειας όσο και σε ευρύτερης ομάδας (Χρυσοστόμου, 1998 β).

Η βίαιη καταστροφή του σπιτιού (πυρκαγιά) έδωσε τόσα στοιχεία, τα οποία δίνουν τη δυνατότητα για την αποκατάσταση της όψης και της δομής της τοιχοδομίας, αλλά και της στέγασης των προϊστορικών κατοικιών που βρίσκονταν σε αυτήν την Τούμπα (Χρυσοστόμου, 1998 α: 340· Χρυσοστόμου, 1998 β). Διακρίνονται δύο χώροι: ο χώρος I, που θεωρείται ότι είναι αποθηκευτικός χώρος και ο χώρος II που θεωρείται ότι είναι ο εξωτερικός χώρος της κατοικίας.

Ο χώρος I ορίστηκε ως αποθηκευτικός καθώς μέσα σε αυτόν εντοπίστηκε μεγάλη ποσότητα αποθηκευτικών αγγείων μεγάλης και μεσαίας χωρητικότητας. Επίσης, εντοπίστηκαν αγγεία μικρότερου μεγέθους, τα οποία πιθανόν να χρησιμοποιούσαν για την αποθήκευση ποικίλων επεξεργασμένων ή μη προϊόντων, υγρών ή στερεών είτε αποτελούσαν μαγειρικά σκεύη ή σκεύη που χρησιμοποιούσαν για την κατανάλωση της τροφής (Χρυσοστόμου, 1998 α: 341· Χρυσοστόμου, 1998 β· Χρυσοστόμου, 1997).

Ο χώρος II διαφοροποιείται από τον χώρο I λόγω της διαφορετικής παρουσίας και πυκνότητας των τεχνουργημάτων και των καταλοίπων διατροφής αλλά και από τον

διαφορετικό τρόπο και τις συνθήκες καταστροφής (Χρυσοστόμου, 1998 α: 341). Σε αυτόν εντοπίστηκαν μικρότερος αριθμός αγγείων, τα οποία ήταν σκόρπια στο χώρο, συγκεντρώσεις σπόρων, καρπών αλλά και οστών και οστράκων (Χρυσοστόμου, 1998 α: 342· Χρυσοστόμου, 1997).

Η κατοικία υπέστη καταστροφή λόγω της ξαφνικής πυρκαγιάς που αναπτύχθηκε αρχικά στον εξωτερικό χώρο και στη συνέχεια γενικεύτηκε, όπως αποδεικνύεται από την παρουσία της καταστροφικής της δράσης σε διάφορα σημεία του λόφου (Χρυσοστόμου, 1997· Χρυσοστόμου, 1998 β). Ωστόσο, αυτό είχε ως αποτέλεσμα να αποτυπωθούν στις μάζες του πηλού των τοίχων πολλές λεπτομέρειες από τα οργανικά δομικά στοιχεία (Χρυσοστόμου, 1997· Χρυσοστόμου, 1998 β).

Ο ξύλινος σκελετός των τοίχων και γενικά η δόμηση της κατοικίας παρουσίαζε μια ιδιαιτερότητα, σύμφωνα με τις μελέτες. Ο σκελετός των τοίχων και γενικά ο τρόπος χτισίματος οργανώνονταν σε κάθετους και οριζόντιους άξονες. Ο ξύλινος πυρήνας οργανωνόταν σε δοκάρια μέσης διαμέτρου. Τα δοκάρια αυτά παρατάσσονταν κατά διαστήματα αφού στερεώνονταν στο έδαφος, σε τάφρο ή πασσαλότρυπες. Στο κενό που δημιουργούνταν στο εσωτερικό τους στερεώνονταν κάθετα ή λοξά χωρίς ιδιαίτερη οργάνωση λεπτά δοκάρια και κλαδιά. Ο πυρήνας, τέλος, γέμιζε με αχυροπηλό και μικρά βότσαλα. Για να ενισχυθεί περισσότερο ο τοίχος στερεώνονταν στον πυρήνα κάθετα και πυκνά μικρής διαμέτρου πάσσαλοι, οι οποίοι επιχρίονταν εξωτερικά με πηλό. Με τη διαδικασία αυτή ενισχύονταν ιδιαίτερα ο τοίχος αφού αποκτούσε μέσο πάχος 0,35-0,40μ. και παρουσίαζε ιδιαίτερη αντοχή σε κάθετες ή πλευρικές πιέσεις (Χρυσοστόμου, 1997· Χρυσοστόμου, 1998 β).

Ο σκοπός των εσωτερικών (διαχωριστικών) τοιχίων ήταν η διάκριση των χώρων και όχι η στήριξη της στέγης, για το λόγο αυτό για την κατασκευή τους δεν απαιτούνταν ιδιαίτερης ποιότητας υλικά ούτε και επίπονη διαδικασία (Χρυσοστόμου, 1998 β). Τον σκελετό του, όπως φαίνεται από τα αρνητικά στοιχεία στον ψημένο πηλό, αποτελούσαν κάθετοι πάσσαλοι και εναλλασσόμενο πλέγμα λυγαριάς ή άλλων ευλύγιστων κλαδιών. Οι πάσσαλοι είχαν πυκνή διάταξη και σχετικά μικρή διάμετρο. Μάλιστα, ο σκελετός αυτός επικαλύπτονταν από αχυροπηλό πάχους 2-3 εκ.. (Χρυσοστόμου, 1998 β· Χρυσοστόμου, 1997). Η διαφορετικότητα του βόρειου

τοίχου, τόσο ως προς το πάχος όσο και ως προς την οργάνωση της δόμησης πιθανόν να οφείλεται στην προσπάθεια ενίσχυσης της αντοχής της στο σημείο της κατωφέρειας της τούμπας είτε στην προσπάθεια βελτίωσης της αμυντικής ικανότητας του χώρου. Οι δύο πασσαλότρυπες που αποκαλύφθηκαν στο δάπεδο του αποθηκευτικού χώρου δέχονταν τους πασσάλους που στήριζαν τη στέγη. Στρώμα από πηλό ασβεστόδους σύστασης αποτελούσε το δάπεδο των χώρων (Χρυσοστόμου, 1998 β).

Λόγω του εύφλεκτου υλικού από το οποίο αποτελούνταν η στέγη που είχε ως συνέπεια την ολοκληρωτική καταστροφή της, δεν υπάρχουν αυτούσια στοιχεία για την οργάνωσή της.

Με βάση τη διάταξη των κεντρικών πασσάλων συμπεραίνεται ότι το σχήμα της στέγης ήταν είτε δικλινές είτε τετράριχτο. Συγκεκριμένα, η ύπαρξη δύο πασσάλων στήριξης αποδεικνύει ότι η στέγη ήταν δικλινής ενώ θα μπορούσε προς τις απολήξεις να αναπτύσσεται σε τετράριχτη. Πιθανόν, οι κάτοικοι του οικισμού λόγω των χιονοπτώσεων και των έντονων βροχοπτώσεων να ενίσχυαν την κλίση της στέγης, ώστε να αποτρέπουν την επιβάρυνση της στέγης από τα χιόνια και τις βροχές (Χρυσοστόμου, 1998 β· Χρυσοστόμου, 1997).

Ο βασικός σκελετός της στέγης θα αναπτυσσόταν πάνω στον κεντρικό οριζόντιο άξονα στήριξης και θα αποτελούνταν από κάθετα και οριζόντια δοκάρια και κλαδιά. Στη συνέχεια επικαλύπτονταν η επιφάνειά της με πυκνές, επιμήκεις δεσμίδες σίκαλης, οι οποίες προσδένονταν στο σκελετό κατά τη φορά της κλίσης της στέγης. Η επιφάνεια της σίκαλης επιστρώνονταν με αχυροπηλό, ώστε να υπάρχει καλύτερη μόνωση. Τέλος, τοποθετούνταν κατά επάλληλες ζώνες παχιές στρώσεις από βούρλα, οι οποίες προσδένονταν, με τη σειρά τους στο σκελετό και ασφαλιζόνταν εξωτερικά με επιμήκη χοντρά κλαδιά (Χρυσοστόμου, 1998 β· Χρυσοστόμου, 1997).

2.6.2 Τα ευρήματα της έρευνας: Η οικονομία

Τα στοιχεία που προέκυψαν από την πρώτη συνολική προσέγγιση του υλικού από τον προϊστορικό οικισμό του Αρμενοχωρίου, βοηθούν στην κατανόηση όχι μόνο των διατροφικών συνηθειών των προϊστορικών κατοίκων αλλά και στην κατανόηση της δομής της οικονομίας και τις προτεραιότητες των παραμέτρων της. Οι τομείς στους οποίους στηρίζει την επιβίωσή του ο προϊστορικός άνθρωπος του Αρμενοχωρίου στο τέλος της Πρώιμης Εποχής Χαλκού είναι η γεωργία και η κτηνοτροφία ενώ συμπληρωματικά είχε το κυνήγι και την αλιεία. Εκτός από τα παραπάνω φαίνεται ότι ασχολούνταν και με άλλες οικοτεχνικές δραστηριότητες, όπως την υφαντική, την καλαθοπλεκτική και φυσικά την κεραμική (Χρυσοστόμου, 1997· Χρυσοστόμου, 1998 α: 342).

2.6.2 α. Τροφοπαραγωγικές δραστηριότητες

i) Γεωργία

Οι κάτοικοι της προϊστορικής Τούμπας στήριζαν την ετήσια παραγωγή τους στα πλούσια προσχωσιγενή εδάφη που βρίσκονταν στην νότια και ανατολική πλευρά του οικισμού σε συνδυασμό με τη σταθερή ροή του ποταμού, τις αυξημένες βροχοπτώσεις αλλά και τη βελτίωση των καλλιεργητικών μεθόδων (την περίοδο αυτή γίνεται χρήση του αρότρου).

Σημαντικές ποσότητες απανθρακωμένων σπόρων και καρπών συγκεντρώθηκαν από τα δείγματα χώματος που συλλέχθηκαν από το στρώμα καταστροφής. Αυτά επεξεργάστηκαν από ειδικό αρχαιοβοτανολόγο. Δεν είναι εύκολο, βέβαια, να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα για τις διατροφικές συνήθειες των κατοίκων. Ωστόσο, αναγνωρίστηκαν τα παρακάτω είδη: μονόκοκκο και δίκοκκο σιτάρι, φακή, ρόβι και βελανίδια. Τα σιτηρά είναι αυτά που κυριαρχούν στα δείγματα, με τη μορφή καθαρού σπόρου, όμως δεν έχουν διευκρινιστεί ακόμα οι αναλογίες ανάμεσα στα είδη του σιταριού (Χρυσοστόμου, 1998 α: 342-343).

ii) Κτηνοτροφία

Τα αποτελέσματα που προέκυψαν από τη μελέτη των οστών που συγκεντρώθηκαν από το στρώμα καταστροφής αποδεικνύουν ότι η κτηνοτροφική δραστηριότητα των

προϊστορικών κατοίκων βασίστηκε κυρίως στην εκτροφή και εκμετάλλευση αιγοπροβάτων, βοοειδών και λιγότερο χοίρων. Πιο συγκεκριμένα, διαπιστώθηκαν τέσσερα είδη εξημερωμένων ζώων: αιγοπρόβατα, βοοειδή, χοίροι και σκύλοι. Προφανώς, η υπεροχή των αιγοπροβάτων οφείλεται στα πλεονεκτήματα που παρέχει η εκτροφή τους, όπως το κρέας, το μαλλί, το γάλα, αλλά και μεταποιημένων προϊόντων όπως το δέρμα και τα οστά. Επιπλέον, η ύπαρξη οστών σκύλου στο χώρο προβληματίζει για το αν αποτελεί διατροφική επιλογή ή ταυτίζεται με την αγροτική ζωή ως φύλακας των κοπαδιών (Χρυσοστόμου, 1998 β· Χρυσοστόμου, 1998 α: 343-344).

iii) Κυνήγι

Η μικρή παρουσία οστών από άγρια ζώα αποδεικνύει ότι το κυνήγι αποτελούσε συμπληρωματική δραστηριότητα και δεν ήταν συχνή τροφή των κατοίκων. Τα μοναδικά οστά που εντοπίστηκαν ήταν μια φάλαγγα ελαφοειδούς και ένα τμήμα από κέρατο ενήλικου αρσενικού ελαφιού (Χρυσοστόμου, 1998 β· Χρυσοστόμου, 1998 α: 344).

iv) Αλιεία

Η ύπαρξη σκόρπιων σπονδύλων από μεγάλα ψάρια στο χώρο αποδεικνύει ότι οι κάτοικοι της τούμπας εκμεταλλεύονταν την ύπαρξη του ποταμού και των βάλτων που υπήρχαν στην ευρύτερη περιοχή, προσθέτοντας έτσι, στη διατροφή τους τα ψάρια (Χρυσοστόμου, 1998 α: 344).

2.6.2 β. Οικοτεχνία

i) Υφαντική

Στο στρώμα καταστροφής της κατοικίας εντοπίστηκαν τμήματα από πήλινα σφονδύλια (βαρίδια, που χρησιμοποιούνταν την ύφανση), αποδεικνύοντας, έτσι, την άσκηση της υφαντικής τέχνης στον οικισμό (Χρυσοστόμου, 1998 α: 346).

ii) Καλαθοπλεκτική

Τα τμήματα από ψημένο πηλό με καμπύλη εξωτερική επιφάνεια και αποτυπώματα πλέγματος από λεπτά κλαδιά λυγαριάς ή άλλου θάμνου σε καμπύλο σχηματισμό,

πιθανόν να υποδηλώνουν την επίστρωση κάποιου καλαθιού με αχυροπηλό. Τα καλάθια αυτά πολύ πιθανόν τα χρησιμοποιούσαν για να αποθηκεύουν και να προστατεύουν στερεά προϊόντα είτε για να διαμορφώσουν κάποια αποθηκευτική θήκη (Χρυσοστόμου, 1998 β· Χρυσοστόμου, 1998 α: 346).

iii) Εργαλεία

Στο στρώμα καταστροφής στον αποθηκευτικό το χώρο συνελέγησαν διάφορα εργαλεία όπως: οστέινη βελόνα, οστέινος οπέας (εργαλείο με το οποίο έφτιαχναν τρύπες), τμήμα από κέρατο ελαφιού με ίχνη επιμελημένης αποκοπής, σφυροπέλεκυς (εργαλείο που μοιάζει με το σύγχρονο σκεπάρνι), τμήματα από δύο πήλινα κουτάλια με κοντή λαβή και οπή (Χρυσοστόμου, 1998 β· Χρυσοστόμου, 1998 α: 346).

iv) Κεραμική

Η κεραμική, δηλαδή η μορφοποίηση του πηλού και κατ' επέκταση η κατασκευή των αγγείων αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους τομείς της οικοτεχνίας, από την αρχή της Νεολιθικής περιόδου, όταν έκανε την πρώτη εμφάνισή της, και εξής. Η κεραμική αποτελεί το πιο συχνό και συνηθισμένο εύρημα καθώς αποτελεί ένα υλικό που αντέχει στο χρόνο και η χρήση του ήταν αρκετά εκτεταμένη σε όλες τις περιόδους (Χρυσοστόμου, 1998 β).

Η κεραμική αποτελούσε απαραίτητο στοιχείο μέσο της καθημερινότητας των ανθρώπων γιατί ήταν μια πρώτη ύλη την οποία μπορούσαν να την εντοπίσουν εύκολα. Μάλιστα, με την απλή εφαρμογή τεχνικών διαδικασιών, τόσο στο στάδιο του πλασίματος όσο και στο στάδιο του ψησίματος των αγγείων, αλλά και την ανθεκτικότητά της στις υψηλές θερμοκρασίες και στις πιέσεις, ευνόησε τη χρήση της σε πολλαπλούς προορισμούς (Χρυσοστόμου, 1998 β· Χρυσοστόμου, 1997).

Στη Νεολιθική εποχή αλλά και σε ένα μεγάλο διάστημα της εποχής του Χαλκού δεν χρησιμοποιούνταν μηχανική βοήθεια (κεραμικός τροχός) για την κατασκευή των αγγείων. Για την κατασκευή των αγγείων ακολουθούνταν δύο τρόποι είτε με πολλές συνεχόμενες «κουλούρες» είτε με πλάκες που με την πίεση των χεριών ενώνονταν και διαμόρφωναν το τελικό σχήμα. Αφού δίνονταν το σχήμα στο αγγείο γίνονταν

προσθήκες πηλού σε σημεία, εάν χρειαζόταν ή λειαινόταν η επιφάνεια για να αποκτήσει πιο λεπτά τοιχώματα και να γίνει ομοιόμορφη. Άλλοτε, πάλι, καλύπτονταν η επιφάνεια του αγγείου με επίχρισμα, δηλαδή με ένα ιδιαίτερα λεπτό στρώμα πηλού, το οποίο βοηθούσε στη μόνωση του αγγείου και παράλληλα βελτίωνε την αισθητική του εικόνα. Η επόμενη διαδικασία ήταν η στίλβωση δηλαδή η λείανση της επιφάνειας του αγγείου ώστε να κλείσουν οι πόροι και να αποκτήσει στιλπνότητα. Η διακόσμηση επιτυγχάνονταν είτε με βαφές είτε με στίλβωση ή με πλαστικές επεμβάσεις στην επιφάνεια του αγγείου. Φυσικά, το τελευταίο στάδιο της κατασκευής του αγγείου ήταν το ψήσιμο, το οποίο απαιτούσε γνώσεις ως προς τον έλεγχο της ατμόσφαιρας όπτησης (οξειδωτικό και αναγωγικό στάδιο) και τις θερμοκρασίες (800 με 950° C) (Scheibler, 1992:122-133).

ν) Η προϊστορική κεραμική που ανακαλύφθηκε στο Αρμενοχώρι

Στην προϊστορική τούμπα του Αρμενοχωρίου, όπως και στους περισσότερους προϊστορικούς οικισμούς, το συνηθέστερο εύρημα που εντοπίζεται κατά την διάρκεια των ανασκαφών είναι η κεραμική. Από τον συγκεκριμένο οικισμό συλλέχθηκε κεραμική από τις διάφορες περιόδους κατοίκησης του. Μάλιστα, σε μερικές περιπτώσεις τα κεραμικά κατάλοιπα δεν μπορούν να ενταχτούν κάπου τυπολογικά.

Από την ανασκαφική έρευνα που πραγματοποιήθηκε στον οικισμό διαθέτουμε λίγες πληροφορίες για τη Νεολιθική Εποχή. Τα αγγεία είναι χειροποίητα. Το χρώμα και η ποιότητα του πηλού διαφέρουν. Το χρώμα το αγγείων είναι σε τόνους ερυθρούς και καστανούς αλλά και μελανούς. Συνήθως, δε φέρουν διακόσμηση ωστόσο, δε λείπουν και αγγεία με γραπτή³⁵ αλλά και πλαστική διακόσμηση³⁶. Περισσότερα στοιχεία υπάρχουν για την κεραμική της Εποχής Χαλκού, καθώς έχει βρεθεί πλήθος αγγείων παρά το μικρό εύρος της ανασκαφής. Η ποιότητα της κεραμικής παρουσιάζει πτώση, καθώς λίγα αγγεία φέρουν διακόσμηση. Το χρώμα των αγγείων άλλοτε είναι ερυθρό άλλοτε τεφρό. Συνηθισμένη διακόσμηση είναι η σειρά με εμπιέσεις του ακροδακτύλου στον ώμο κυρίως του αγγείου. Συλλέχθηκαν κυρίως αποθηκευτικά μεγάλα αγγεία όπως πίθοι, αμφορείς, υδρίες αλλά και μικρότερα αγγεία, τα οποία

³⁵ Γραπτή διακόσμηση λέγεται η διακόσμηση της οποίας τα διάφορα μοτίβα βάφονται με χρώμα.

³⁶ Πλαστική διακόσμηση ονομάζεται η διακόσμηση της οποίας τα μοτίβα σχηματίζονται με τη χρήση πρόσθετου πηλού.

είναι κατασκευασμένα από πιο καλή ποιότητα πηλού και είναι πιο λεπτοφτιαγμένα όπως φιάλες, κύπελλα με λοξό σώμα και ψηλή λαβή και κάρθαραι με δύο κάθετες ψηλές λαβές (Χρυσοστόμου, 1998 α: 345- 346· Heurtley, 1939: 85, 151, 192).

Η τούμπα του Αρμενοχωρίου: το πρόβλημα της διαχείρισης του αρχαιολογικού χώρου

Η τούμπα του Αρμενοχωρίου, ακόμα και σήμερα, είναι περισσότερο γνωστή ως το νεκροταφείο του χωριού παρά ως χώρος αρχαιολογικού ενδιαφέροντος. Βέβαια, οι έρευνες σε αυτήν, που πραγματοποιήθηκαν ήδη από το 1931 από τον Γάλλο W.A.Heurtley αλλά και αργότερα το 1996-1998 από την ΙΖ' ΕΠΚΑ αποδεικνύουν τη σημαντικότητα της θέσης για την προϊστορική παρουσία και κατοίκηση στην περιοχή. Ωστόσο, η συνεχής και συστηματική χρήση του χώρου ως κοινοτικού νεκροταφείου για δύο τουλάχιστον αιώνες μέχρι και σήμερα, αποτελεί βασικό πρόβλημα τόσο για τη διάσωση των προϊστορικών επιχώσεων όσο και για την προώθηση της έρευνας. Μάλιστα, ούτε οι προσπάθειες που διενεργήθηκαν από κατοίκους του χωριού έφεραν κάποια θετικά αποτελέσματα. Συγκεκριμένα 1994 ο πολιτιστικός σύλλογος του Αρμενοχωρίου, με τότε πρόεδρο τον κ. Δ. Θωΐδη, έστειλε επιστολές προς το υπουργείο πολιτισμού, τη διεύθυνση των προϊστορικών και κλασικών αρχαιοτήτων Βέροιας και Έδεσσας, ζητώντας να πραγματοποιηθούν ανασκαφικές εργασίες στο χώρο, με την ελπίδα να εξεταστεί το θέμα με προσοχή.

Αν θυμηθούμε το μεγάλο ενδιαφέρον και τη δημόσια συζήτηση που προέκυψε το 2014 με την ανασκαφή του τύμβου Καστά στην Αμφίπολη Σερρών αλλά και λίγο νωρίτερα το 2013 με τα αρχαιολογικά ευρήματα που εντοπίστηκαν κατά την διάρκεια των εργασιών του μετρό στη Θεσσαλονίκη παρατηρούμε μια εκ διαμέτρου αντίθετη αντιμετώπιση των αρχαιοτήτων. Στις δύο παραπάνω περιπτώσεις τα αρχαία βρίσκονται στο επίκεντρο του δημόσιου ενδιαφέροντος ενώ στην περίπτωση της τούμπας του Αρμενοχωρίου συναντάμε μια αδιαφορία.

Προφανώς αυτή η διαφοροποίηση οφείλεται στην τάση, που είχε το ελληνικό κράτος από την ίδρυση του, να προβάλλει τις κλασικές αρχαιότητες με σκοπό να αναδείξει τη συνέχεια του ελληνικού έθνους. Κατ' αυτόν τον τρόπο διαμορφώθηκε η εθνική συλλογική μνήμη του ελληνικού λαού μέσα από το σύνολο των αξιών και των κοινών αναμνήσεων, ότι οι κλασικές αρχαιότητες αντικατοπτρίζουν το έθνος και απέκτησαν ιερό χαρακτήρα. Συνεπώς, η προβολή και οι συζητήσεις που προέκυψαν γύρω από τα ευρήματα τόσο στον τύμβο Καστά στην Αμφίπολη όσο και στο μετρό στη

Θεσσαλονίκη, δεν έγινε τυχαία. Τα ευρήματα αυτά εντάσσονται στις κλασικές αρχαιότητες, είναι εύλογο λοιπόν, οι πληροφορίες αλλά και οι ερμηνείες που θα προκύψουν να χρησιμοποιηθούν για την ενίσχυση της εθνικής ταυτότητας. Ενώ από την άλλη, το προϊστορικό παρελθόν δεν συνδυάζεται τόσο άμεσα με το έθνος, καθώς οι ερμηνείες του φέρουν συνήθως αμφίσημους συνειρμούς. Σε αυτό θα πρέπει να προστεθεί και η περιορισμένη οικονομική απόδοση που μπορεί να αποφέρει μια προϊστορική θέση ως τουριστικός προορισμός. Δεν προτιμούνται, τις περισσότερες φορές οι προϊστορικές θέσεις, γιατί λόγω των υλικών τους είναι δύσκολο να συντηρηθούν και έτσι δεν είναι ιδιαίτερα προσιτές στο κοινό.

Οι αρχαιολογικές θέσεις, λοιπόν, αποτελούν ένα επιλεκτικό αντικείμενο εκμετάλλευσης. Οι άνθρωποι επιλέγουν να προβάλλουν κάποια στοιχεία του παρελθόντος και επειδή η καθημερινή ζωή των ανθρώπων είναι φορτισμένη από την κληρονομιά του παρελθόντος, αυτό συνήθως επηρεάζει και τις δράσεις του μέλλοντος. Χώροι και μνημεία τα οποία είναι συνδεδεμένα με γεγονότα ή πρόσωπα από το παρελθόν άλλοτε προβάλλονται και άλλοτε όχι, ανάλογα με τις συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες και ανάγκες.

Ωστόσο, η γοητεία που ασκεί το παρελθόν δεν αποτελεί χαρακτηριστικό μόνο της σύγχρονης ανθρώπινης περιέργειας. Οι άνθρωποι του παρελθόντος τις περισσότερες φορές επέλεξαν συνειδητά να επαναχρησιμοποιήσουν τοπία που είχαν χρησιμοποιηθεί στο παρελθόν. Αυτό εμπεριέχει μέσα του πολλαπλά νοήματα όπως την ανθρώπινη εμπειρία, αντίληψη, την κοινωνική ταυτότητα, την αλλαγή που βιώνεται στο συγκεκριμένο τοπίο. Όλα αυτά αποδεικνύουν τη σημασία που έχει το συγκεκριμένο τοπίο για τους ανθρώπους και συμβάλλει στη διατήρηση της μνήμης. Για το λόγο αυτό οι μνημειακοί χώροι θα πρέπει να υπόκεινται σε πολλαπλές αναγνώσεις της συμβολικής τους σημασίας.

Έτσι, και στην συγκεκριμένη περίπτωση της τούμπας του Αρμενοχωρίου θα ήταν συνετό στην προσπάθεια προσέγγισης της πιθανής σημασίας της να δοθούν περιθώρια πολλαπλών και διαφορετικών αναγνώσεων. Γιατί επιλέχθηκε το συγκεκριμένο σημείο κατά την αρχαιότητα και έχουμε επάλληλες κατοικήσεις, όπως φαίνεται από τις περιορισμένες ανασκαφικές έρευνες που πραγματοποιήθηκαν; Γιατί

στη συνέχεια η ίδια θέση επιλέχθηκε κατά το πρόσφατο παρελθόν για το κοιμητήριο του χωριού;

Ρόλος της αρχαιολογίας είναι να γνωστοποιήσει το έργο της και να επικοινωνήσει με τους κατοίκους, οι οποίοι είναι συνδεδεμένοι με τον τόπο τους και έχουν τα δικά τους βιώματα και τις δικές τους αναμνήσεις. Να τους βοηθήσει να κατανοήσουν την ιστορία του τόπου τους μέσα από τα δικά τους συναισθήματα, τις δραστηριότητες και τις επιλογές τους, προσφέροντας σε αυτούς τα περιθώρια για πολλαπλές αναγνώσεις. Επίσης, οφείλει να τους βοηθήσει να αντιληφθούν ότι η πολιτισμική κληρονομιά του τόπου τους είναι αναπόσπαστο κομμάτι της σύγχρονης κοινωνίας και ότι οφείλουν να το διαφυλάξουν και να το κάνουν κτήμα τους. Με άλλα λόγια η αρχαιολογία πρέπει να βοηθήσει τους κατοίκους να γνωρίσουν το παρελθόν του Αρμενοχωριού, τον άγνωστο αρχαιολογικό τόπο, που διατηρείται κάτω από το νεκροταφείο και παραμένει αφανής, χωρίς καμιά οργανική σχέση με την καθημερινή ζωή του χωριού. Έχοντας αυτά κατά νου, σχεδίασα τον συγκεκριμένο εκπαιδευτικό φάκελο με σκοπό οι μαθητές μέσα από την εκπαιδευτική δράση να αποκτήσουν προσωπικές εμπειρίες, μια μικρή προσωπική μνήμη σε σχέση με το αόρατο παρελθόν του χωριού τους και να το εκφράσουν μέσα από λόγια και εικόνες.

3. ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΦΑΚΕΛΟΥ

3.1 Μουσειοπαιδαγωγική Τεκμηρίωση

Ο συγκεκριμένος εκπαιδευτικός φάκελος αφορά στην ιστορική και τη μουσειακή εκπαίδευση μέσα στο πλαίσιο της τοπικής ιστορίας. Σκοπός της ιστορικής εκπαίδευσης, σύμφωνα με το ενιαίο πρόγραμμα σπουδών της Ιστορίας είναι η ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης και συνείδησης. Η ιστορική σκέψη αναφέρεται στην κατανόηση των ιστορικών γεγονότων που προκύπτει από την εξέταση αιτιών και αποτελεσμάτων και η ιστορική συνείδηση αναφέρεται στην κατανόηση της συμπεριφοράς των ανθρώπων σε συγκεκριμένα γεγονότα αλλά και στη διαμόρφωση αξιών και στάσεων που συμβάλλουν στη δημιουργία υπεύθυνης συμπεριφοράς στο παρόν και στο μέλλον (ΥΠ.Ε.Π.Θ. – Π.Ι., 2003: 184).

Η Ιστορία αποτελεί το μέσο, με το οποίο το παρελθόν γίνεται προσιτό μέσα στα πλαίσια της χρονικής και κοινωνικής του διάστασης και έτσι αποκτά οντότητα. Συνάμα, αναπτύσσει τη δημιουργική φαντασία του παιδιού το οποίο μελετώντας το παρελθόν μπορεί να κατανοήσει καλύτερα το σύγχρονο κόσμο και να συνειδητοποιήσει τη θέση του σε σχέση με το κοινωνικό, πολιτισμικό και εθνικό περιβάλλον του αλλά και στο ευρύτερο πλαίσιο της παγκόσμιας πραγματικότητας (Νάκου, 2000: 12).

Μέσω της διδασκαλίας της ιστορίας και πολύ περισσότερο της τοπικής ιστορίας, ο μαθητής μπορεί να αποκτήσει την επίγνωση ότι ο σύγχρονος κόσμος αποτελεί συνέχεια του παρελθόντος και να αντιληφθεί ότι συνδέεται άμεσα με τη ζωή του (ΥΠ.Ε.Π.Θ. – Π.Ι., 2003: 184). Βασική κατεύθυνση της διδασκαλίας της είναι η βαθμιαία ανάπτυξη της ικανότητας του μαθητή να σκέπτεται ιστορικά και να κατανοεί, να ερμηνεύει τα ιστορικά δεδομένα στα πλαίσια που αυτό είναι δυνατό (Μαρκιανός, 1984, 22). Με άλλα λόγια βοηθά το παιδί να κατανοήσει και να ερμηνεύσει τη δράση του ανθρώπου στο παρελθόν και κατά συνέπεια στο παρόν μέσα από την ανάπτυξη συγκεκριμένων ιστορικών δεξιοτήτων (Κόκκινος, 1998: 302).

Σε αυτήν την κατεύθυνση της διδασκαλίας της ιστορίας συμβάλλει η ενσυναίσθηση³⁷, η οποία επιχειρεί την αναδόμηση του παρελθόντος με βάση τις διαθέσιμες μαρτυρίες. Με την ενσυναίσθηση ο μαθητής μπορεί να εκτιμήσει ότι το παρελθόν ήταν διαφορετικό από το παρόν και ότι με την προσεκτική εξέταση των ιστορικών πηγών και μαρτυριών μέσα στο ιστορικό πλαίσιο της εποχής θα καταφέρει να κατανοήσει και να αναγνωρίσει την αξία της συγκεκριμένης επιλογής των ανθρώπων στο παρελθόν (Foster, 2001: 170). Μάλιστα, σύμφωνα με τον Λεοντσίνη, η ενσυναίσθηση στα πλαίσια της διδασκαλίας της ιστορίας παραπέμπει σε δεξιότητες που αποκτά ο μαθητής για να προσεγγίσει με το συναίσθημα και τη φαντασία του τα βασικά εσωτερικά στοιχεία του ιστορικού υλικού που μελετά. Μέσα από αυτήν την κατανόηση της θέσης του άλλου στο παρελθόν ενισχύεται η κριτική σκέψη των παιδιών, ειδικά όταν μέσω της μελέτης της ιστορίας και κυρίως της Τοπικής Ιστορίας δίνονται με άμεσο τρόπο εικόνες των ιστορικών στοιχείων και επιτυγχάνεται η σύγκριση της σύγχρονης εικόνας του χώρου με εκείνη του παρελθόντος (Λεοντσίνης, 1996: 83).

Επίσης, οι εκπαιδευτικές θεωρίες του Κονστρουκτιβισμού³⁸ και της Πολλαπλής Νοημοσύνης του Gardner³⁹ συνδέονται με ενεργητικές διαδικασίες μάθησης, καθώς οι εκπαιδευόμενοι αλληλεπιδρούν με το κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον και συμβάλλουν στη μάθηση μέσα από τα αντικείμενα⁴⁰, το οποίο αποτελεί ζητούμενο στον εκπαιδευτικό φάκελο που σχεδιάστηκε για τον αρχαιολογικό χώρο στο Αρμενοχώρι.

Πιο συγκεκριμένα, η θεωρία του Κονστρουκτιβισμού υποστηρίζει ότι η προσέγγιση της νέας γνώσης στηρίζεται στην πρότερη γνώση του υποκειμένου αλλά και στην ποιότητα της εμπειρίας. Η «δόμηση νοήματος» και η «κατασκευή εννοιολογικών συστημάτων» συμβάλουν στη μάθηση μέσα από μία μαθησιακή διαδικασία που αναδεικνύει τον κοινωνικό της χαρακτήρα. Ο εκπαιδευτικός έχει υποστηρικτικό ρόλο

³⁷ Περισσότερες λεπτομέρειες για την ενσυναίσθηση: Lee, - Ashby, 2001· Λεοντσίνης, 1999· Low-Beer, 1989 .

³⁸ Περισσότερες πληροφορίες για τη θεωρία του Κονστρουκτιβισμού: Hein., 2002· Hein, 1991.

³⁹ Περισσότερες πληροφορίες για τη θεωρία της Πολλαπλής Νοημοσύνης: Gardner, 1983 και Gardner, 1993.

⁴⁰ Περισσότερες πληροφορίες για την εκπαιδευτική αξία των αντικειμένων: Durbin et.al, 1990·Hooper-Greenhill, 1994a.

στην διαδικασία της μάθησης, η οποία πραγματοποιείται μέσα από διαδραστικά περιβάλλοντα (Νικονάνου,2010: 82-83· Νικονάνου, 2015: 34- 37).

Παράλληλα, η θεωρία της Πολλαπλής Νοημοσύνης αντιλαμβάνεται την νοημοσύνη σαν μια πολυδιάστατη έννοια. Είναι μια πλουραλιστική και δημοκρατική προσέγγιση της μάθησης, καθώς οι πολλαπλοί τύποι νοημοσύνης οδηγούν στη γνώση με διαφορετικό τρόπο. Ο κάθε τύπος είναι ανεξάρτητος και δεν υπάρχει αλληλεξάρτηση, έτσι, η ικανότητα στον έναν δεν προϋποθέτει την ικανότητα και στον άλλον (Κακούρου- Χρόνη, 2010:52). Μάλιστα, διακρίνει τη νοημοσύνη σε οχτώ τύπους: γλωσσική, λογική-μαθηματική, χωροαντιληπτική, μουσική, σωματική-κινησιοαισθητική, διαπροσωπική- επικοινωνιακή, ενδοπροσωπική, νατουραλιστική. Οι νοημοσύνες αυτές υπάρχουν στο κάθε άτομο σε διαφορετικό βαθμό και συνδυασμό μεταξύ τους. Φυσικά, το πώς θα αναπτυχθούν από τον καθένα εξαρτάται από το κοινωνικό αλλά και πολιτισμικό του περιβάλλον (Νάκου, 2002: 81· Νικονάνου, 2015:37). Έτσι, χρησιμοποιώντας αυτήν τη θεωρία μπορούν να πραγματοποιηθούν πολλές δραστηριότητες που να αντιστοιχούν σε κάθε είδος νοημοσύνης και να ενεργοποιούν τους μαθητές σε ανακαλύψεις.

Μέσα από αυτές τις παιδαγωγικές θεωρίες μάθησης μπορεί να ενισχυθεί, εκτός των άλλων και την εκπαιδευτική αξία του υλικού πολιτισμού (τόσο τα μουσειακά αντικείμενα όσο και τα αρχαιολογικά ευρήματα) εφόσον αξιοποιηθούν κατάλληλα, ως περιεχόμενα της αντίληψης, ως σημεία της γνώσης και ως εργαλεία της έκφρασης (Νάκου, 2002:78). Τα αντικείμενα μέσα από την υλικότητα, την αυθεντικότητα, την ευρύτητα και την αισθητική μπορούν να αξιοποιηθούν με διάφορους εκπαιδευτικούς τρόπους (Μπούνια και Νικονάνου, 2008). Επίσης, ως φορείς διαφορετικών πληροφοριών, μηνυμάτων και περιεχομένων παρέχουν τη δυνατότητα στους εκπαιδευτικούς να χρησιμοποιήσουν στη διδασκαλία τους πιο ευέλικτες προσεγγίσεις και μέσα από την μελέτη τους να συνδυαστούν διάφορα γνωστικά αντικείμενα του αναλυτικού προγράμματος.

3.2 Σκοποί και Στόχοι

Σκοπός του εκπαιδευτικού φακέλου είναι να γνωρίσουν και να εκτιμήσουν οι μαθητές την πολιτισμική κληρονομιά του τόπου τους μέσα από την έρευνα και μελέτη της προϊστορικής τούμπας του Αρμενοχωρίου και να διαμορφώσουν αντιλήψεις, στάσεις και απόψεις για τη σημασία της τόσο στο παρελθόν όσο και στο παρόν. Ο γενικός αυτός σκοπός αναλύεται σε μια σειρά στόχων που διέπουν όλες τις φάσεις του προγράμματος. Παρακάτω παρουσιάζονται οι γενικοί στόχοι του προγράμματος.

Οι μαθητές και οι μαθήτριες:

1. Να κατανοήσουν το ιστορικό πλαίσιο της προϊστορικής περιόδου και τη διαφοροποίηση της από τις υπόλοιπες εποχές.
2. Να διερευνήσουν τις όψεις της προϊστορικής οικονομίας, αρχιτεκτονικής και τεχνολογίας.
3. Να αντιληφθούν ότι τα αρχαιολογικά αντικείμενα αποτελούν ιστορικές πηγές για την περίοδο της προϊστορίας.
4. Να πληροφορηθούν για την ιστορία της προϊστορικής τούμπας και να προσπαθήσουν να την ερμηνεύσουν μέσα από τη δική τους οπτική.
5. Να γνωρίσουν και να κατανοήσουν το πρόβλημα που υπάρχει στο συγκεκριμένο αρχαιολογικό χώρο και να το συνδέσουν με τη διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς.
6. Να εξοικειωθούν με τον αρχαιολογικό χώρο και το αρχαιολογικό μουσείο της Φλώρινας.
7. Να αναγνωρίσουν το μουσείο ως χώρο διάσωσης και διατήρησης της πολιτισμικής κληρονομιάς και ως χώρο πολλαπλών δράσεων.
8. Να ανακαλύψουν τη διαχρονική σημασία του αρχαιολογικού χώρου της προϊστορικής τούμπας με αφορμή τις αρχαίες και σύγχρονες χρήσεις της.
9. Να κατανοήσουν τη σπουδαιότητα των αρχαιολογικών ευρημάτων της περιοχής για τη διαμόρφωση της πολιτισμικής ταυτότητας του τόπου τους.
10. Να διαπιστώσουν ποια είναι η σχέση της προϊστορικής τούμπας με τη σύγχρονη τοπική κοινωνία.
11. Να συνεργαστούν και να αναλάβουν πρωτοβουλία μέσα από συλλογικές δράσεις.

12. Να αναπτύξουν τη δημιουργικότητα, να καλλιεργήσουν τη φαντασία τους και να εκφράσουν τις αντιλήψεις τους σχετικά με τα ευρήματα.
13. Να συνθέσουν, να αξιολογήσουν και να παρουσιάσουν τα αποτελέσματα των διερευνήσεων τους και να τα συσχετίσουν τόσο με τα μουσειακά εκθέματα όσο και με τον αρχαιολογικό χώρο.
14. Να αποκτήσουν αυτογνωσία και αγάπη για τον τόπο τους.

3.3 Η επιλογή της σχολικής τάξης

Ο συγκεκριμένος εκπαιδευτικός φάκελος απευθύνεται και εφαρμόζεται πιο εύκολα σε μια μέση σχολική ηλικία. Για το λόγο αυτό οι σχολικές τάξεις οι οποίες προτείνονται είναι η Ε΄ και ΣΤ΄ τάξη δημοτικού σχολείου.

Οι μαθητές αυτής της ηλικίας έχουν τις κατάλληλες γνώσεις και δεξιότητες που τους δίνουν τη δυνατότητα να αναλάβουν δραστηριότητες που περιλαμβάνουν μικρής έκτασης έρευνα. Επίσης, θεωρείται ότι οι μαθητές αυτών των τάξεων έχουν περισσότερες δυνατότητες να διερευνήσουν πηγές (τεχνουργήματα, εικόνες, βιβλία, εγκυκλοπαίδειες, περιοδικά, διαδίκτυο κ.α.) αλλά και να μετακινηθούν με μεγαλύτερη αυτονομία σε χώρους εκτός του σχολείου (μουσείο, αρχαιολογικό χώρο, επισκέψεις σε πρόσωπα για συνέντευξη κ.α.).

Σημαντικό κρίνεται ακόμη, ότι τα παιδιά σε αυτήν την ηλικία επικοινωνούν περισσότερο με τη σκέψη και λιγότερα με τις εμπειρικές παραστάσεις και έτσι μπορούν να δημιουργήσουν ομάδες μεταξύ τους και να συμμετέχουν μέσα σε αυτές ως ενεργά και υπεύθυνα μέλη. Επιπλέον, οι μαθητές αυτής της ηλικίας έχουν διδαχθεί από τα αντίστοιχα σχολικά βιβλία την ιστορία και γνωρίζουν σε αδρές γραμμές τη γενική ιστορία. Έχουν, λοιπόν, επίγνωση της καταγωγής τους αλλά και της ιστορίας τους.

Φυσικά, τα παιδιά στην Ε΄ και ΣΤ΄ τάξη Δημοτικού Σχολείου έχουν ήδη διαμορφώσει άποψη για τα μουσεία και τους αρχαιολογικούς χώρους, καθώς τις περισσότερες φορές στις εκπαιδευτικές εκδρομές οι δάσκαλοι συνδυάζουν επισκέψεις σε μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους. Έτσι, μια διαφορετική πρόταση επίσκεψης στους χώρους αυτούς θα προκαλούσε πιθανόν μια αλλαγή των αντιλήψεων τους και παράλληλα μια ανέλιξη στο γνωστικό τους επίπεδο. Το συγκεκριμένο εκπαιδευτικό πρόγραμμα επιδιώκει τη διαφορετική προσέγγιση και τη δημιουργία μιας φιλικής αλληλεπίδρασης του μουσείου και του αρχαιολογικού χώρου με τους μαθητές, ώστε να συνειδητοποιήσουν την αξία του χώρου γενικά και ειδικά, για τον συγκεκριμένο αρχαιολογικό χώρο.

3.4 Μεθοδολογία του εκπαιδευτικού φακέλου

Ο σχεδιασμός του εκπαιδευτικού φακέλου αξιοποίησε τις θεωρίες του Κονστρουκτιβισμού και της Πολλαπλής Νοημοσύνης του Gardner. Η θεωρία του Κονστρουκτιβισμού υποστηρίζει, ότι η πρότερη γνώση και εμπειρία είναι σημαντικές για τη δόμηση της νέα γνώσης, την οποία συνδυάζει με τις καταστάσεις της πραγματικής ζωής (Hein, 2002). Η θεωρία της Πολλαπλής Νοημοσύνης του Gardner υποστηρίζει, ότι ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται τον κόσμο με οχτώ διαφορετικές νοημοσύνες. Βέβαια, κάθε άτομο αναπτύσσει διαφορετικούς συνδυασμούς από αυτές, ανάλογα με τα ενδιαφέροντα και τις ικανότητες που διαθέτει (Gardner, 1983:8-12). Το εκπαιδευτικό υλικό που σχεδιάστηκε για το συγκεκριμένο εκπαιδευτικό φάκελο λαμβάνει όλα τα παραπάνω υπόψη του και προτείνει δραστηριότητες που προσφέρουν ερεθίσματα τα οποία απαιτούν διαφορετικούς τρόπους προσέγγισης, έτσι ώστε να ωθήσουν τους μαθητές σε ανακαλύψεις μέσα από την ανάπτυξη των διαφορετικών τύπων νοημοσύνης.

Η υλοποίηση των δραστηριοτήτων του εκπαιδευτικού φακέλου αξιοποιεί και τις δυνατότητες της μεθόδου Project⁴¹, η οποία αποτελεί μια ανοιχτή, διερευνητική διαδικασία μάθησης, της οποίας τα όρια και οι διαδικασίες δεν καθορίζονται αυστηρά (Κρίβας, 1999: 149). Αποτελεί βιωματική μέθοδο διδασκαλίας, στην οποία συμμετέχουν ενεργά, ρυθμιστικά και αποφασιστικά όλοι οι μαθητές (Frey, 1980: 9). Έτσι, οι μαθητές έχουν ενεργητικό ρόλο στη διαδικασία της μάθησης. Παράλληλα, προσεγγίζουν τη γνώση διεπιστημονικά-διαθεματικά και αντιλαμβάνονται την πραγματικότητα μέσα από την ομαδική εργασία και δράση (ομαδοσυνεργατική διδασκαλία⁴²). Οι μαθητές προσεγγίζουν το θέμα που μελετούν μέσα από δημιουργικές διαδικασίες κινητοποιώντας πτυχές της προσωπικότητάς τους. Φυσικά για την επιτυχή υλοποίηση της διδασκαλίας ο εκπαιδευτικός οφείλει να λάβει υπόψη του τα ενδιαφέροντα, τις ανάγκες αλλά και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των μαθητών της τάξης. Με αυτόν τον τρόπο θα δημιουργηθούν προϋποθέσεις ουσιαστικής συνεργασίας ανάμεσα στους μαθητές και ταυτόχρονα θα διευκολύνει τη διαδικασία προσέγγισης της γνώσης.

⁴¹ Σχετικά με τη μέθοδο Project: Frey, K., 1980.

⁴² Σχετικά με την ομαδοσυνεργατική διδασκαλία: Δερβίσης, 1998·Μαυροσκούφης Δ., «Τα πλεονεκτήματα της διδασκαλίας σε ομάδα ή σε τάξη έναντι της ατομικής διδασκαλίας», προσβάσιμο: <https://docplayer.gr> {ανακτήθηκε 15/11/2018}.

Φυσικά, το εκπαιδευτικό πρόγραμμα που προτείνεται στον συγκεκριμένο εκπαιδευτικό φάκελο χρησιμοποιεί την μαθητοκεντρική και διαθεματική μέθοδο διδασκαλίας. Η μαθητοκεντρική μάθηση εστιάζει στον μαθητή ο οποίος, πλέον, αποκτά μια διαλεκτική επικοινωνία με τον εκπαιδευτικό και συμμετέχει ενσυνείδητα και ενεργά στη μαθησιακή διαδικασία και στην παραγωγή της γνώσης. Ο εκπαιδευτικός παρέχει στους μαθητές τις απαραίτητες γνώσεις αλλά και τα εσωτερικά κίνητρα, ώστε οι ίδιοι μετά να τις επεκτείνουν μέσα από ανακαλυπτικές τεχνικές. Σημασία έχει η διαδικασία της μάθησης και όχι τόσο το αποτέλεσμα της (Νημά & Καψάλης, 2002). Αντίστοιχα, η διαθεματική μάθηση προσφέρει στο μαθητή τη δυνατότητα να οργανώσει ένα ενιαίο σύνολο γνώσεων και δεξιοτήτων, μια σφαιρική αντίληψη της γνώσης, καθώς προωθεί τη διασύνδεση των γνωστικών αντικειμένων (Κακούρου - Χρόνη, 2010: 42) και έτσι μπορεί να διαμορφώσει την προσωπική του άποψη για θέματα που σχετίζονται μεταξύ τους.

Πιο αναλυτικά, σε σχέση με τα διεπιστημονικά του χαρακτηριστικά, το προτεινόμενο εκπαιδευτικό πρόγραμμα σχετίζεται με την αρχαιολογία και συνδέεται με την τοπική ιστορία. Παράλληλα, τα παιδιά θα αξιοποιήσουν τις γνώσεις τους στην πληροφορική, καθώς καλούνται να ανατρέξουν σε σελίδες, να βρουν και να αποθηκεύσουν το υλικό που τους ενδιαφέρει, αλλά και να χρησιμοποιήσουν προγράμματα του διαδικτύου για τις εργασίες τους. Βέβαια, συνδέεται με το μάθημα της γλώσσας, αφού οι μαθητές καλούνται να κατανοήσουν οπτικές και γραπτές πηγές, να συντάξουν κειμενάκια να επιχειρηματολογήσουν και να συμπληρώσουν φύλλα εργασίας. Ακόμη, συνδέεται με το μάθημα της γεωγραφίας εφόσον, οι μαθητές επιδιώκεται να αντιληφθούν την προϊστορία τόσο στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο όσο και στην περιοχή της Φλώρινας. Επιπλέον, κατά την εφαρμογή του προτεινόμενου εκπαιδευτικού προγράμματος μπορεί να αξιοποιηθεί το μάθημα των μαθηματικών γιατί τα παιδιά εξασκούνται στη συλλογή, οργάνωση, αναπαράσταση και ερμηνεία των ερευνητικών δεδομένων της συνέντευξης αλλά και στη σχεδίαση με την αξιοποίηση γεωμετρικών εννοιών. Όπως επίσης, συνδέεται με το μάθημα των εικαστικών καθώς τα παιδιά καλούνται να κατασκευάσουν αντικείμενα όμοια με αυτά που συνάντησαν στο μουσείο και να αποτυπώσουν τον αρχαιολογικό χώρο. Η περιβαλλοντική εκπαίδευση είναι ένα ακόμα μάθημα, το οποίο συμπεριλαμβάνεται στο προτεινόμενο εκπαιδευτικό πρόγραμμα καθώς οι μαθητές θα πραγματοποιήσουν επίσκεψη πεδίου στο μουσείο

και τον αρχαιολογικό χώρο και θα διερευνήσουν μόνοι τους, το περιβάλλον, τους χώρους και τα αντικείμενα.

Πιο συγκεκριμένα ο εκπαιδευτικός φάκελος αποτελείται από τέσσερις ενότητες στις οποίες προτείνονται ιδέες και δίνονται οι αντίστοιχες οδηγίες αλλά και το εκπαιδευτικό υλικό, τα οποία μπορούν να χρησιμοποιήσουν οι εκπαιδευτικοί. Οι προτεινόμενες εκπαιδευτικές διαδικασίες ευνοούν ώστε ο εκπαιδευτικός να χρησιμοποιήσει μια ποικιλία εκπαιδευτικών μέσων και μεθόδων όπως είναι η επίδειξη (παρουσίαση power point), συζήτηση, ο κατευθυνόμενος διάλογος, κατευθυνόμενη ανακάλυψη – εξερεύνηση⁴³, ομαδοσυνεργατική διδασκαλία, βιωματικές δραστηριότητες⁴⁴, επίσκεψη πεδίου.

Η πρώτη ενότητα, που αφορά την προετοιμασία στην τάξη, απαρτίζεται από δύο υποενότητες, στην πρώτη παρουσιάζονται προτάσεις για την προετοιμασία των παιδιών για το εκπαιδευτικό πρόγραμμα με την εισαγωγή τους στην έννοια της Προϊστορίας, και στην δεύτερη υποενότητα παρουσιάζονται προτάσεις για την γνωριμία των μαθητών με τον προϊστορικό οικισμό του Αρμενοχωρίου. Η δεύτερη ενότητα αφορά τις επισκέψεις των μαθητών στο αρχαιολογικό μουσείο Φλώρινας και στον αρχαιολογικό χώρο, όπου δίνονται προτάσεις για τις αντίστοιχες επισκέψεις. Η τρίτη ενότητα αφορά την προετοιμασία, τη πραγματοποίηση των συνεντεύξεων και την επεξεργασία του υλικού που θα συγκεντρώσουν οι μαθητές. Η τέταρτη ενότητα αφορά δραστηριότητες που μπορούν να υλοποιήσουν οι μαθητές εφόσον έχουν ολοκληρώσει τις υπόλοιπες ενότητες και έχουν εμπεδώσει της πληροφορίες που αποκόμισαν από όλη τη διαδικασία.

⁴³ Περισσότερες πληροφορίες για την καθοδηγούμενη διερεύνηση – ανακάλυψη: Καριωτόγλου & Κουμαρά, 1994.

⁴⁴ Περισσότερες πληροφορίες για τις βιωματικές δραστηριότητες: Νικονάνου, 2015: σσ. 67-76· Δεδούλη, 2002: 145-159.

3.5 Χρονική Διάρκεια

Η χρονική διάρκεια ενός εκπαιδευτικού προγράμματος ποικίλλει καθώς πολλοί είναι οι παράγοντες που μπορούν να την επηρεάσουν. Κάποιοι από αυτούς είναι: ο αριθμός των μαθητών, το γνωστικό και συναισθηματικό τους επίπεδο, ο ελεύθερος χρόνος, η χρονική στιγμή της έναρξης του προγράμματος, η συνεργασία και η συνεννόηση του εκπαιδευτικού με φορείς που σχετίζονται για την υλοποίηση του προγράμματος.

Το εκπαιδευτικό υλικό του Φακέλου υποστηρίζει εκπαιδευτικές δράσεις που έχουν συγκεκριμένο χρονοδιάγραμμα, το οποίο μπορεί κάποιος να το ακολουθήσει ολοκληρωτικά είτε να το χρησιμοποιήσει ενδεικτικά.

Πρώτη Ενότητα: Προετοιμασία στη σχολική τάξη

Προτείνονται τέσσερις έως έξι διδακτικές ώρες, στη διάρκεια των οποίων οι μαθητές θα πληροφορηθούν για την προϊστορία, ώστε να ανακαλέσουν πρότερες γνώσεις τους μέσα από συγκεκριμένες διδακτικές δραστηριότητες, όπως επίσης και για τον προϊστορικό οικισμό του Αρμενοχωρίου.

Δεύτερη Ενότητα: Επίσκεψη στο Μουσείο Και στον Αρχαιολογικό Χώρο

Προτείνονται δύο αυτοτελείς επισκέψεις στο Αρχαιολογικό μουσείο Φλώρινας και στον Αρχαιολογικό χώρο στο Αρμενοχώρι. Κάθε επίσκεψη καλύπτει τις διδακτικές ώρες μιας ημέρας.

Τρίτη Ενότητα: Συνέντευξη από κατοίκους του χωριού

Προτείνονται τέσσερις έως έξι διδακτικές ώρες. Δύο ώρες για την προετοιμασία των μαθητών για τις συνεντεύξεις που θα πάρουν και τέσσερις ώρες για την επεξεργασία και παρουσίαση των αποτελεσμάτων των συνεντεύξεων.

Τέταρτη Ενότητα: Δραστηριότητες μετεπεξεργασίας

Προτείνονται δύο ή τέσσερις διδακτικές ώρες, αναλόγως με τις δραστηριότητες που θα αποφασίσουν από κοινού, οι μαθητές και ο εκπαιδευτικός, να πραγματοποιήσουν.

3.6 Προτάσεις αξιολόγησης του εκπαιδευτικού φακέλου

Οι εκπαιδευτικές δράσεις, που λαμβάνουν χώρα σε μουσεία, αρχαιολογικούς χώρους αλλά και χώρους πολιτισμικής αναφοράς, έχουν μια συγκεκριμένη δομή ως προς τον σχεδιασμό, την οργάνωση αλλά και την υλοποίησή τους. Η αξιολόγηση αποτελεί μέρος της υλοποίησής τους και αποτιμά την αποτελεσματικότητα και την επιτυχία μιας εκπαιδευτικής δράσης ή ενός προγράμματος και την εκτίμηση των παραμέτρων που επηρεάζουν την υλοποίησή του. Φυσικά, σε κάθε αξιολόγηση πρέπει να προσδιοριστούν οι στόχοι, το αντικείμενο αξιολόγησης, η περίσταση στην οποία πραγματοποιείται η αξιολόγηση, οι τεχνικές και τα μέσα που χρησιμοποιούνται για την αξιολόγηση και ο αξιολογητής (Κωνσταντίνου, 2000: 15-16).

Από τη σκοπιά της μουσειοπαιδαγωγικής, η αξιολόγηση ενός εκπαιδευτικού προγράμματος αποτελεί μια διαδικασία κατά την οποία επιδιώκεται η βελτίωση των επικοινωνιακών και εκπαιδευτικών ρυθμίσεων, εφαρμογών και δραστηριοτήτων. Ανάλογα με το χρονικό διάστημα στο οποίο διενεργείται ή το αντικείμενο της αξιολόγησης διακρίνεται σε τρεις κατηγορίες: την προκαταρτική, τη διαμορφωτική και την ολική (Νικονάνου, 2010: 91· Νικονάνου, 2015: 154).

Η προκαταρτική αξιολόγηση⁴⁵ πραγματοποιείται πριν και κατά τη διάρκεια του σχεδιασμού ενός προγράμματος και έχει ως στόχο να προλαμβάνει τυχόν λάθη. Για τον λόγο αυτό δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τον έλεγχο της αποτελεσματικότητας του εκπαιδευτικού προγράμματος (Νικονάνου, 2015:155). Η διαμορφωτική αξιολόγηση⁴⁶ πραγματοποιείται κατά τη διάρκεια του σχεδιασμού του εκπαιδευτικού προγράμματος και έχει ως στόχο να βελτιώσει τον σχεδιασμό δοκιμάζοντας την αποτελεσματικότητα συγκεκριμένων επιλογών (Νικονάνου, 2010:92). Η ολική αξιολόγηση⁴⁷ πραγματοποιείται με την ολοκλήρωση του εκπαιδευτικού προγράμματος και έχει ως στόχο να διαπιστώσει εάν πραγματοποιεί τους στόχους που είχαν ορίσει οι σχεδιαστές του.

⁴⁵ Περισσότερες πληροφορίες για την προκαταρτική αξιολόγηση: Νικονάνου, 2015: 154-156· Νικονάνου, 2010: 90-94.

⁴⁶ Περισσότερες πληροφορίες για την διαμορφωτική αξιολόγηση: 2015: 154-156· Νικονάνου, 2010: 90-94.

⁴⁷ Περισσότερες πληροφορίες για την ολική αξιολόγηση: 2015: 154-156· Νικονάνου, 2010: 90-94.

Τα αποτελέσματα της αξιολόγησης θεωρείται ότι μας δίνουν μία ολοκληρωμένη εικόνα, μόνο εφόσον εκτιμηθούν και αξιοποιηθούν οι απόψεις όσων συμμετείχαν στην εκπαιδευτική δράση, δηλαδή τους εκπαιδευτικούς, τους μαθητές, ακόμα και τους φορείς όπου πραγματοποιείται η δράση αλλά και άλλους συμμετέχοντες όπως λόγου χάριν εμπυχωτές και άλλους ειδικούς. Οι εκπαιδευτικοί στην περίπτωση που είναι οι υπεύθυνοι σχεδιασμού του προγράμματος, οφείλουν να ελέγξουν αν οι προκαθορισμένοι στόχοι του προγράμματος υλοποιήθηκαν με τον επιθυμητό τρόπο και μέσα στον προβλεπόμενο χρόνο που είχαν ορίσει. Όπως επίσης, μπορούν να αξιολογήσουν το κλίμα στο οποίο διενεργείται μια εκπαιδευτική δράση με βάση τις αντιδράσεις των μαθητών εντοπίζοντας έτσι τον ενθουσιασμό ή την αδιαφορία τους. Τις περισσότερες φορές για την συλλογή των δεδομένων χρησιμοποιούνται διάφορες τεχνικές όπως παρατήρηση, φωτογράφιση, βιντεοσκόπηση, συζήτηση, συνέντευξη, ερωτηματολόγιο, οι τρεις τελευταίες είναι και οι πιο συνηθισμένες.

Ο εκπαιδευτικός που θα χρησιμοποιήσει τον συγκεκριμένο εκπαιδευτικό φάκελο, εφόσον επιθυμεί μπορεί να αξιολογήσει τις δράσεις που θα πραγματοποιήσει με τους μαθητές τους. Προτείνεται η ολική αξιολόγηση καθώς οι άλλες δύο κατηγορίες αφορούν κυρίως δράσεις και εφαρμογές που υλοποιούνται από τα μουσεία. Με την ολική αξιολόγηση ο εκπαιδευτικός μπορεί να ελέγξει την αποδοχή των δραστηριοτήτων του εκπαιδευτικού προγράμματος από τους μαθητές, τις γνώσεις και εμπειρίες που αποκόμισαν μέσα από αυτό, τις δεξιότητες που ανέπτυξαν, τα νοήματα που διαμόρφωσαν, το χρόνο που διέθεσαν και τελικά εάν επιτεύχθηκαν οι στόχοι του εκπαιδευτικού φακέλου.

Πιο συγκεκριμένα ο εκπαιδευτικός μπορεί να συνδυάσει τη μέθοδο της παρατήρησης και της συζήτησης παράλληλα με τα φύλλα εργασίας που έχουν δοθεί στους μαθητές. Με την παρατήρηση και τη συζήτηση ο εκπαιδευτικός μπορεί να αξιολογήσει τον τρόπο που κινούνται οι μαθητές μέσα στο χώρο (τόσο στο μουσείο όσο και στον αρχαιολογικό χώρο), τις προσπάθειές τους να εντοπίζουν ό,τι τους ζητείται, να αξιολογούν τα αρχαιολογικά ευρήματα αλλά και τα αποτελέσματά τους από τις συνεντεύξεις στους κατοίκους του χωριού όπως επίσης και το βαθμό συνεργασίας με τους συμμαθητές τους. Φυσικά, με την υλοποίηση της τελικής εργασίας που θα επιλέξουν, ο εκπαιδευτικός μπορεί να αποτιμήσει τις ικανότητες των παιδιών όσον

αφορά την προσέγγιση του θέματος, την κατανόηση του, την εμπειρία που απέκτησαν μέσα από την όλη διαδικασία, την ικανότητά τους να παρουσιάζουν τις πληροφορίες και τα αποτελέσματα των ερευνών τους σε κοινό αλλά και τον βαθμό συνεργασίας που αναπτύσσει ο καθένας, καθώς αποτελεί ομαδική προσπάθεια. Επιπλέον, ο εκπαιδευτικός μπορεί να ετοιμάσει ένα ερωτηματολόγιο με ερωτήσεις ανοιχτού και κλειστού τύπου, ερωτήσεις σύντομης απαντήσεως και πολλαπλής επιλογής με το οποίο οι μαθητές θα αξιολογούν τον εαυτό τους αλλά και το πρόγραμμα. Κάποιες προτεινόμενες ερωτήσεις αξιολόγησης είναι:

Ανοιχτού τύπου

1. Τι σου άρεσε περισσότερο από το εκπαιδευτικό πρόγραμμα;
2. Ποιο ήταν το πιο δύσκολο κομμάτι του εκπαιδευτικού προγράμματος και γιατί;
3. Πόσο σε βοήθησε στην κατανόηση εννοιών της προϊστορίας;
4. Το συγκεκριμένο εκπαιδευτικό πρόγραμμα σε βοήθησε να κατανοήσεις την ύπαρξη ενός σημαντικού αρχαιολογικού χώρου κάτω από το νεκροταφείο του χωριού;
5. Αντιλήφθηκες ποιο είναι το πρόβλημα με τον συγκεκριμένο αρχαιολογικό χώρο;
6. Θεωρείς ότι συνέβαλες αρκετά στις ομαδικές εργασίες και με ποιον τρόπο;
7. Πιστεύεις ότι ο χωρισμός σε ομάδες σας βοήθησε ή η ατομική εργασία θα είχε καλύτερα αποτελέσματα και γιατί;
8. Θεωρείς ότι το μάθημα σε μια αίθουσα μουσείου ή σε έναν αρχαιολογικό χώρο γίνεται πιο εύκολο; Ναι ή όχι και γιατί;
9. Θα πρότεινες κάποια αλλαγή όσον αφορά τον χρόνο και τον χώρο που υλοποιήθηκε το πρόγραμμα. Εάν ναι, ποια είναι αυτή.

Κλειστού τύπου

1. Σου άρεσε η συνεργασία με τους συμμαθητές σου;
2. Σου άρεσε η επίσκεψη στο μουσείο και τον αρχαιολογικό χώρο;
3. Αισθάνεσαι υπεύθυνος/υπεύθυνη για το τελικό αποτέλεσμα του προγράμματος;

4. Ήταν ευχάριστη η συμμετοχή σου στο συγκεκριμένο εκπαιδευτικό πρόγραμμα;
5. Είσαι ευχαριστημένος/ευχαριστημένη από το αποτέλεσμα του εκπαιδευτικού προγράμματος;
6. Θα ήθελες όλα τα μαθήματα να γίνονται με παρόμοιο τρόπο, εάν υπήρχε η δυνατότητα;

Πολλαπλής επιλογής

Σε μια κλίμακα από το 1 έως το 5 σημειώστε τον αριθμό που περιγράφει καλύτερα τη γνώμη σας.

1=καθόλου, 2= λίγο, 3= μέτρια, 4= πολύ, 5= πάρα πολύ

- α. Πόσο δυσκολεύτηκες κατά την διάρκεια του εκπαιδευτικού προγράμματος;
- β. Πόσο σε βοήθησε να θυμηθείς έννοιες της προϊστορίας;
- γ. Πόσο καλή ήταν η συνεργασία σου με τους υπόλοιπους μαθητές/μαθήτριες;
- δ. Πόσο σε βοήθησε να πληροφορηθείς για τον συγκεκριμένο αρχαιολογικό χώρο;
- ε. Πόσο νιώθεις ότι σε βοήθησε να κινητοποιηθείς για τον συγκεκριμένο αρχαιολογικό χώρο;
- στ. Πόσο χρήσιμο ήταν το εκπαιδευτικό πρόγραμμα για την κατανόηση του προβλήματος του αρχαιολογικού χώρου στο Αρμενοχώρι;

4.ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΦΑΚΕΛΟΣ

«Ο ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΣ ΟΙΚΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΡΜΕΝΟΧΩΡΙΟΥ»

Εκπαιδευτικό πρόγραμμα για μαθητές Έ & ΣΤ΄
δημοτικού

Εισαγωγή

Ο φάκελος αυτός περιέχει εκπαιδευτικό υλικό για την υλοποίηση και διεξαγωγή ενός χρονικά διευρυσμένου εκπαιδευτικού προγράμματος στον προϊστορικό οικισμό του Αρμενοχωρίου. Απευθύνεται στους εκπαιδευτικούς της Ε΄ και ΣΤ΄ τάξης Δημοτικού με σκοπό να τους ενισχύσει, ώστε να προετοιμάσουν και να πραγματοποιήσουν την επίσκεψη των μαθητών τόσο στο αρχαιολογικό μουσείο της περιοχής όσο και στον αρχαιολογικό χώρο. Περιλαμβάνει τέσσερα στάδια εργασίας με τους μαθητές στα οποία επιδιώκεται να εκφραστούν και να ψυχαγωγηθούν μέσα από τις δραστηριότητες, να ασκηθούν στην παρατήρηση, στην έρευνα και στην ερμηνεία ιστορικών τόπων του περιβάλλοντός τους και να διαμορφώσουν κριτική στάση απέναντι στις υλικές μαρτυρίες, στις γραπτές, οπτικές και προφορικές πηγές με τις οποίες θα έρθουν σε επαφή. Οι δραστηριότητες που επιλέχθηκαν στοχεύουν στην διεπιστημονική προσέγγιση της γνώσης και συνδέονται με τα μαθήματα της ιστορίας (γενικής και τοπικής), γλώσσας, γεωγραφίας, πληροφορικής, μαθηματικών, εικαστικών και μελέτη περιβάλλοντος.

Ο εκπαιδευτικός φάκελος περιέχει:

1. Πληροφοριακό ενημερωτικό υλικό για την προετοιμασία του εκπαιδευτικού. Συγκεκριμένα, υπάρχει υλικό για: α) την προετοιμασία στην τάξη όπου οι μαθητές επιδιώκεται να αποκτήσουν κάποιες γενικές πληροφορίες για την Προϊστορία, την προϊστορική τούμπα του Αρμενοχωρίου και το πρόβλημα που υπάρχει σχετικά με τον αρχαιολογικό χώρο σε αυτήν, β) τις επισκέψεις στο αρχαιολογικό μουσείο Φλώρινας και στον αρχαιολογικό χώρο όπου οι μαθητές επιδιώκεται να προσεγγίσουν βιωματικά και να εξερευνήσουν το τοπικό περιβάλλον και γ) για τις συνεντεύξεις που πρόκειται να πραγματοποιήσουν οι μαθητές σε κατοίκους του χωριού, ώστε να συγκεντρώσουν πληροφορίες για την εικόνα που έχουν οι κάτοικοι για τον συγκεκριμένο αρχαιολογικό χώρο.
2. CD με δύο αρχεία power point τα οποία θα χρησιμοποιηθούν στην πρώτη ενότητα του εκπαιδευτικού προγράμματος, στην προετοιμασία στο σχολείο πριν τις επισκέψεις. Το πρώτο αρχείο με τον τίτλο: «Προϊστορία» ετοιμάστηκε για την πρώτη υποενότητα (Προϊστορία) αυτού του μέρους, με σκοπό να πληροφορήσει τους μαθητές για την προϊστορική περίοδο και να

ανακαλέσει τη πρότερη γνώση τους για αυτήν. Το δεύτερο αρχείο με τίτλο: «Προϊστορικός οικισμός Αρμενοχωρίου» ετοιμάστηκε για τη δεύτερη υποενότητα της προετοιμασίας στο σχολείο με σκοπό να πληροφορήσει τους μαθητές για τον προϊστορικό οικισμό του Αρμενοχωρίου.

3. Φύλλα εργασίας, τα οποία οι μαθητές θα επεξεργαστούν στις διάφορες φάσεις του προγράμματος τόσο κατά την προετοιμασία στο σχολείο πριν τις επισκέψεις στο μουσείο και τον αρχαιολογικό χώρο όσο και κατά τη διάρκεια των επισκέψεων.
4. Προτάσεις δραστηριοτήτων για την τέταρτη ενότητα του προγράμματος με σκοπό οι μαθητές να εμπεδώσουν τις πληροφορίες που άντλησαν από τις προηγούμενες φάσεις αλλά και μέσα από δημιουργικές δραστηριότητες να προεκτείνουν την εξέταση του θέματος.

4.1 ΠΡΩΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: Προετοιμασία στο σχολείο

4.1.1. Οι έννοιες της Προϊστορίας

Η υποενότητα αυτή προτείνει ιδέες για την προετοιμασία και εξοικείωση των μαθητών με το θέμα του εκπαιδευτικού προγράμματος. Για το λόγο αυτό γίνεται μια σύντομη παρουσίαση της Προϊστορίας, καθώς αυτή η περίοδος της Ιστορίας διδάσκεται στην Τρίτη τάξη του Δημοτικού σχολείου. Παρακάτω, αναφέρονται οι επιμέρους στόχοι αλλά και η διδακτική διαδικασία που προτείνεται.

Στόχοι

Οι μαθητές και οι μαθήτριες επιδιώκεται:

- ✓ Να ανακαλέσουν την πρότερη γνώση τους για την προϊστορική περίοδο και να εξοικειωθούν με βασικές έννοιες που την αφορούν.
- ✓ Να κατανοήσουν τα αίτια και τα αποτελέσματα της αλλαγής των προϊστορικών κοινωνιών και να τα εντάξουν στο πλαίσιο της εποχής που ξεκινούν να συμβαίνουν.
- ✓ Να ανακαλύψουν στοιχεία από τη ζωή και τον πολιτισμό του προϊστορικού ανθρώπου αξιοποιώντας το εικονογραφικό υλικό.
- ✓ Να διαπιστώσουν ότι η Ελλάδα είναι κατάσπαρτη από προϊστορικούς οικισμούς.
- ✓ Να εξοικειωθούν με σημαντικές πρωτογενείς έννοιες που αφορούν στις διαφορετικές φάσεις της προϊστορίας.
- ✓ Να χειρίζονται τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές (αναζήτηση στο διαδίκτυο).
- ✓ Να παράγουν γραπτό και προφορικό λόγο.
- ✓ Να εμπλακούν στο θέμα με προσωπική - ομαδική εργασία και έρευνα, μέσα από μια διαδικασία έκφρασης και δημιουργίας.

Διάρκεια

Προτείνονται δύο με τρεις διδακτικές ώρες.

Χώρος

Αίθουσα διδασκαλίας, αίθουσα με τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές.

Διδακτικό Υλικό

Βιντεοπροβολέας για την προβολή power point, ηλεκτρονικοί υπολογιστές, διαδικτυακοί τόποι: <https://www.amth.gr>, <http://ldepka.culture.gr>, <http://dml.culture.gr>, <http://efamagvolos.culture.gr>, φύλλα εργασίας.

Οδηγίες για τη διαδικασία

Προτείνεται ο εκπαιδευτικός μέσα από συζήτηση να προετοιμάσει ψυχολογικά τους μαθητές για το θέμα, το οποίο μπορεί να γράψει στον πίνακα. Τη συζήτηση βοηθά και κατευθύνει η παρουσίαση του power point με τίτλο «Προϊστορία», που εμπεριέχεται στον φάκελο, το οποίο θα ανακαλέσει την πρότερη γνώση των μαθητών σχετικά με την προϊστορική περίοδο και παράλληλα θα τους προετοιμάσει για την επόμενη ενότητα, που αφορά την προϊστορική τούμπα του Αρμενοχωρίου. Βέβαια, ο εκπαιδευτικός μπορεί να ανατρέξει για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την προϊστορική περίοδο στο αρχαιολογικό πλαίσιο του εκπαιδευτικού φακέλου και συγκεκριμένα, στις ενότητες 2.1 «Προϊστορική περίοδος» (σελίδα 59) και 2.2«Προϊστορικές τούμπες» (σελίδα 64) αλλά και στο βιβλίο της ιστορίας της Γ΄ Τάξης Δημοτικού Σχολείου, στο δεύτερο μέρος Προ- Ιστορία στις ενότητες 7, 8, 9, 10. Εφόσον ολοκληρωθεί η προβολή του power point και συζητηθούν όλα τα θέματα που τίγονται σε αυτό, μπορούν να πραγματοποιηθούν κάποιες δραστηριότητες, ώστε οι μαθητές να εμπεδώσουν και να αξιοποιήσουν τις πληροφορίες που απέκτησαν.

Ο εκπαιδευτικός οφείλει να έχει ετοιμάσει το απαραίτητο υλικό νωρίτερα, να ελέγξει ότι οι υπολογιστές του σχολείου διαθέτουν ίντερνετ και να επισκεφτεί τις ιστοσελίδες των μουσείων, έτσι ώστε να μπορεί να δώσει διευκρινήσεις στα παιδιά για το πώς θα βρουν τις προϊστορικές εκθέσεις των μουσείων στη δραστηριότητα 1.

Σε κάποιες δραστηριότητες προτείνεται τα παιδιά να εργαστούν ομαδικά οπότε ο εκπαιδευτικός θα πρέπει να τα συντονίζει για τη σύνθεση των ομάδων, στην περίπτωση που ήδη χρησιμοποιεί την ομαδοσυνεργατική διδασκαλία, αυτή η

διαδικασία δεν θα είναι χρονοβόρα. Τα παιδιά καλό είναι να επιλέγουν μόνα την ομάδα τους για καλύτερη συνεργασία, ωστόσο, αυτό θα το αποφασίσει ο εκπαιδευτικός, γνωρίζοντας καλύτερα τους μαθητές του. Βασικός παράγοντας για τη δημιουργία των ομάδων σε αυτή τη φάση είναι ο αριθμός των υπολογιστών που διαθέτει το σχολείο, προτείνεται να μην ξεπερνά τα τρία άτομα. Στο τέλος της ενότητας, ο εκπαιδευτικός μπορεί να ρωτήσει τα παιδιά, μήπως γνωρίζουν αν υπάρχουν προϊστορικοί οικισμοί στην περιοχή της Φλώρινας και να τους αναθέσει για εργασία στο σπίτι να κάνουν μια αναζήτηση στο διαδίκτυο.

Προτεινόμενες Δραστηριότητες

Δραστηριότητα 1: Ζητείστε από τις ομάδες να επισκεφτούν τους διαδικτυακούς τόπους από τέσσερα μουσεία <https://www.amth.gr>, <http://ldepka.culture.gr>, <http://dml.culture.gr>, <http://efamagvolos.culture.gr> και να περιηγηθούν στις εκθέσεις τους με τα προϊστορικά ευρήματα. Στόχος της δραστηριότητας είναι να έρθουν σε μια πρώτη επαφή οι μαθητές με τα στοιχεία της καθημερινότητας των προϊστορικών ανθρώπων και τον τρόπο ζωής τους.

Δραστηριότητα 2: Μοιράζεται στους μαθητές το φύλλο εργασίας 1 (παράρτημα σσ. 160-161) το οποίο περιλαμβάνει δύο χάρτες, έναν χάρτη της Ελλάδας στον οποίο διακρίνονται οι προϊστορικές θέσεις και έναν χάρτη της σύγχρονης Ελλάδας. Ο εκπαιδευτικός καλό είναι να αφήσει χρόνο στους μαθητές, ώστε να παρατηρήσουν τους δύο χάρτες και στη συνέχεια να τους ζητήσει, να σημειώσουν στο σύγχρονο χάρτη της Ελλάδας τις προϊστορικές θέσεις. Όταν ολοκληρώσουν όλοι οι μαθητές τη δραστηριότητα, μπορούν να σχολιάσουν με τον εκπαιδευτικό τις απαντήσεις, τις παρατηρήσεις αλλά και τις απορίες, που ίσως να δημιουργήθηκαν. Εάν θέλει και έχει χρόνο, ο εκπαιδευτικός αναθέτει στα παιδιά, αφού τα χωρίσει σε ομάδες, να αναζητήσουν πληροφορίες στο διαδίκτυο για ορισμένες προϊστορικές θέσεις που είδαν στο power point ή για άλλες, που μπορεί να τους αναφέρει ο ίδιος. Κάθε ομάδα μπορεί να αναζητήσει πληροφορίες για μια θέση και στη συνέχεια να παρουσιάσει τα αποτελέσματα της έρευνας της στις υπόλοιπες. Στόχος της δραστηριότητας αυτής είναι να βοηθήσει τους μαθητές να κατανοήσουν το γεωγραφικό πλαίσιο και να εξοικειωθούν στην αναζήτηση και ερμηνεία στοιχείων.

Δραστηριότητα 3: Διανέμεται σε όλους τους μαθητές το φύλλο εργασίας 2 (παράρτημα σσ. 162-163), το οποίο περιλαμβάνει δύο ασκήσεις. Η πρώτη αποτελεί ένα διάγραμμα, στο οποίο οι μαθητές θα πρέπει να συμπληρώσουν τις περιόδους της προϊστορίας. Στη δεύτερη, οι μαθητές θα πρέπει να τοποθετήσουν στη σωστή χρονολογική στήλη τις λέξεις που βρίσκονται στην παρένθεση. Στη συνέχεια θα συζητήσουν όλοι μαζί τις απαντήσεις που έδωσαν. Στόχος της δραστηριότητας είναι η εμπέδωση και ταξινόμηση των πληροφοριών που συζητήθηκαν κατά τη διάρκεια του μαθήματος για την καλύτερη κατανόηση και αξιολόγησή τους.

4.1.2.Ο προϊστορικός οικισμός του Αρμενοχωρίου

Η υποενοότητα αυτή προτείνει ιδέες για τη γνωριμία και εξοικείωση των μαθητών με τον προϊστορικό οικισμό που υπάρχει στο Αρμενοχώρι και την προετοιμασία τους για την επίσκεψη που θα πραγματοποιηθεί σε αυτόν. Βασικός μοχλός σε αυτήν αποτελεί το power point το οποίο παρουσιάζει συνοπτικά πληροφορίες για τον προϊστορικό οικισμό.

Στόχοι

Οι μαθητές και οι μαθήτριες επιδιώκεται:

- ✓ Να αντιληφθούν ότι η επιστήμη της αρχαιολογίας είναι αυτή που ασχολείται με την αναζήτηση και την ανακάλυψη της ανθρώπινης δραστηριότητας στο παρελθόν.
- ✓ Να γνωρίσουν την ιστορία της προϊστορικής τούμπας του Αρμενοχωρίου.
- ✓ Να είναι σε θέση να εντοπίσουν τη θέση του Αρμενοχωρίου στην ευρύτερη περιοχή της Φλώρινας.
- ✓ Να κατανοήσουν και να μπορούν να εξηγήσουν τους λόγους επιλογής της τοποθεσίας των οικισμών στην προϊστορική περίοδο και να τους συσχετίσουν με ανάλογες επιλογές στη σύγχρονη εποχή.
- ✓ Να ανακαλύψουν όψεις της ζωής των προϊστορικών κατοίκων του Αρμενοχωρίου μέσα από τη μελέτη οπτικών και γραπτών πηγών.
- ✓ Να προβληματιστούν και να κατανοήσουν την κατάσταση στην οποία βρίσκεται σήμερα ο προϊστορικός οικισμός.
- ✓ Να εξασκηθούν στην έρευνα οπτικών και γραπτών πηγών.
- ✓ Να αποκτήσουν μεγαλύτερη εξοικείωση με τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές (αναζήτηση στο διαδίκτυο, χρήση προγραμμάτων, αποθήκευση υλικού που συλλέγουν).
- ✓ Να παράγουν γραπτό και προφορικό λόγο.
- ✓ Να ασκηθούν στην ομαδική εργασία.

Χώρος

Αίθουσα πληροφορικής.

Διάρκεια

Δύο με τρεις διδακτικές ώρες.

Διδακτικό Υλικό

Βιντεοπροβολέας για την προβολή power point, ηλεκτρονικοί υπολογιστές, φύλλα εργασίας.

Οδηγίες για τη διαδικασία

Οι μαθητές σε αυτήν την ενότητα θα πρέπει να εργαστούν σε ομάδες. Προτείνονται πέντε ομάδες από τέσσερα άτομα. Πριν ξεκινήσουν οι δραστηριότητες καλό θα ήταν η κάθε ομάδα να δημιουργήσει στην επιφάνεια εργασίας ένα φάκελο στον οποίο θα συγκεντρώνει στοιχεία, σημειώσεις, παρατηρήσεις που θα της είναι χρήσιμα για την πορεία των εργασιών και στις επόμενες φάσεις.

Ο εκπαιδευτικός οφείλει να έχει ετοιμάσει το απαραίτητο υλικό νωρίτερα. Χρειάζεται να ελέγξει εάν οι υπολογιστές διαθέτουν το πρόγραμμα Google Earth, το οποίο θα χρησιμοποιήσουν οι μαθητές για τις δραστηριότητες 1 και 4. Επίσης, μπορεί να αναζητήσει περισσότερες πληροφορίες για την ανασκαφή και τα ευρήματα της προϊστορικής τούμπας του Αρμενοχωρίου στην ενότητα 2.6 του δεύτερου κεφαλαίου της εργασίας (σελίδες 85-89), για να ενισχύσει τους μαθητές με περισσότερες πληροφορίες, τις οποίες θα μπορούν να χρησιμοποιήσουν αργότερα και στις δραστηριότητές τους.

Προτείνεται κάποιες από τις εργασίες να πραγματοποιούνται παράλληλα με την προβολή του power point. Με την προβολή της πρώτης διαφάνειας του power point, τα παιδιά βλέπουν έναν χάρτη του νομού της Φλώρινας στον οποίο σημειώνονται οι διάφορες προϊστορικές θέσεις που υπάρχουν στην περιοχή. Εφόσον την προηγούμενη μέρα έχει γίνει μια μικρή συζήτηση με τους μαθητές για το εάν γνωρίζουν την ύπαρξη προϊστορικών οικισμών στην περιοχή τους και τους έχει ανατεθεί να αναζητήσουν στο διαδίκτυο για προϊστορικούς οικισμούς στο νομό Φλώρινας, θα είναι ήδη προετοιμασμένοι. Εάν πάλι, ο εκπαιδευτικός δεν έχει προλάβει να πραγματοποιήσει αυτήν τη συζήτηση και δεν τους έχει αναθέσει την επιπλέον εργασία, την κάνει τώρα,

με την προβολή του power point και στη συνέχεια προχωρούν σε μία εργασία αναζήτησης στο διαδίκτυο.

Στην δεύτερη διαφάνεια του power point παρουσιάζεται το εξώφυλλο από το βιβλίο του Heurtley, ο οποίος ήταν ο πρώτος που διεξήγαγε ανασκαφικές εργασίες στην τούμπα του Αρμενοχωρίου και το κομμάτι του βιβλίου που αναφέρεται στο Αρμενοχώρι. Βέβαια, τα κείμενα είναι στα αγγλικά, ωστόσο αυτό που ενδιαφέρει είναι να εντοπίσουν οι μαθητές, ότι το βιβλίο είναι γραμμένο το 1939, μιλά για την προϊστορική Μακεδονία και φυσικά το κείμενο αναφέρεται στο χωριό τους. Για το λόγο αυτό έχουν τονιστεί με κόκκινο ορισμένες λέξεις. Ο εκπαιδευτικός για περισσότερες πληροφορίες για τον Heurtley μπορεί να ανατρέξει στην ενότητα 2.3.1. οι έρευνες στην προϊστορική Μακεδονία στη σελίδα 65, καθώς επίσης, στο παράρτημα στη σελίδα 188, υπάρχει η μετάφραση του κειμένου. Στο σημείο αυτό καλό θα ήταν να πραγματοποιηθεί η δεύτερη δραστηριότητα. Ακολουθεί η παρουσίαση των υπόλοιπων διαφανειών του power point όπου μέσα από τις εικόνες οι μαθητές θα δουν με περισσότερες λεπτομέρειες, τι ακριβώς συμβαίνει με τον προϊστορικό οικισμό στο Αρμενοχώρι. Μετά την ολοκλήρωση της παρουσίασης μπορεί να πραγματοποιηθεί η τρίτη δραστηριότητα.

Εφόσον πραγματοποιηθούν όλες οι δραστηριότητες, ο εκπαιδευτικός κρίνεται σωστό να ανακοινώσει στους μαθητές ότι τις επόμενες μέρες θα επισκεφθούν το αρχαιολογικό μουσείο Φλώρινας και την προϊστορική τούμπα στο Αρμενοχώρι. Προτείνεται να ζητήσει και πάλι από τα παιδιά να χρησιμοποιήσουν το πρόγραμμα Google Earth και να σχεδιάσουν τη διαδρομή, που θα ακολουθήσουν για την επίσκεψη στον αρχαιολογικό χώρο. Ο εκπαιδευτικός θα την εκτυπώσει και θα την διανέμει στους μαθητές όταν πρέπει.

Προτεινόμενες Δραστηριότητες

Δραστηριότητα 1: Ζητήστε από τους μαθητές να μουν στο πρόγραμμα του Google Earth, να αναζητήσουν τη Φλώρινα και στη συνέχεια να ψάξουν τα χωριά που εντοπίζονται οι προϊστορικές θέσεις και να τα σημειώσουν. Αφού ολοκληρώσουν αυτήν τη διαδικασία, στη συνέχεια να συζητήσουν με τον εκπαιδευτικό για τον αριθμό των προϊστορικών θέσεων, την επιλογή των τοποθεσιών και να τα συγκρίνουν αντίστοιχα με τα σύγχρονα χωριά. Στόχος της δραστηριότητας είναι να κατανοήσουν οι μαθητές το γεωγραφικό πλαίσιο αλλά και να αντιληφθούν ότι οι λόγοι επιλογής των οικισμών τόσο στο παρελθόν όσο και στη σύγχρονη εποχή είναι σχεδόν οι ίδιοι.

Δραστηριότητα 2: Μοιράζεται στις ομάδες το φύλλο εργασίας 3 (παράρτημα σσ. 164), που είναι μια επιστολή, η οποία αναφέρεται στο πρόβλημα που υπάρχει με τον συγκεκριμένο προϊστορικό οικισμό. Ο εκπαιδευτικός ζητά από τους μαθητές να το διαβάσουν προσεκτικά και στη συνέχεια συζητούν. Στόχος της δραστηριότητας είναι οι μαθητές να αντιληφθούν και να κατανοήσουν ότι ο χώρος που πρόκειται να επισκεφθούν παρουσιάζει κάποια ιδιαιτερότητα.

Δραστηριότητα 3: Ο εκπαιδευτικός μοιράζει στις ομάδες από ένα φύλλο εργασίας, όπου το καθένα δίνει πληροφορίες για στοιχεία της καθημερινής ζωής των προϊστορικών κατοίκων του Αρμενοχωρίου. Υπάρχουν πέντε διαφορετικά φυλλάδια και κάθε ομάδα θα ασχοληθεί με ένα διαφορετικό στοιχείο. Δίνεται χρόνος στις ομάδες, να διαβάσουν προσεκτικά τα κείμενα τους, να παρατηρήσουν τις εικόνες και να ολοκληρώσουν τις ασκήσεις που ακολουθούν. Όταν ολοκληρώσουν τις εργασίες τους, η κάθε ομάδα παρουσιάζει στις υπόλοιπες το θέμα με το οποίο ασχολήθηκαν, ώστε όλοι οι μαθητές να αποκτήσουν μία γενική εικόνα. Οι πληροφορίες των κειμένων δεν αποσκοπούν στην απομνημόνευση αλλά στο να γνωρίσουν και να οικειοποιηθούν τα παιδιά τα αντικείμενα τα οποία θα συναντήσουν την επόμενη μέρα στην επίσκεψη στο μουσείο.

- Οδηγίες για τα φύλλα εργασίας

Η ομάδα Α θα ασχοληθεί με τις κατοικίες των προϊστορικών ανθρώπων, φύλλο εργασίας 4 (παράρτημα σσ. 165). Οι μαθητές, αφού διαβάσουν το κείμενο στο οποίο περιγράφεται ο τρόπος και τα υλικά κατασκευής των κατοικιών και παρατηρήσουν προσεκτικά τις εικόνες, θα πρέπει να διακρίνουν αν οι προτάσεις που ακολουθούν είναι σωστές ή λάθος. Στόχος της δραστηριότητας είναι οι μαθητές να κατανοήσουν και να εμπεδώσουν τον τρόπο κατασκευής των προϊστορικών κατοικιών.

Η ομάδα Β θα ασχοληθεί με τις ασχολίες των προϊστορικών κατοίκων, φύλλο εργασίας 5 (παράρτημα σσ. 167). Οι μαθητές, αφού διαβάσουν το κείμενο και παρατηρήσουν προσεκτικά τις εικόνες, θα πρέπει να κυκλώσουν τη σωστή απάντηση στις προτάσεις που ακολουθούν. Στόχος της δραστηριότητας είναι να γνωρίσουν τις βασικές ασχολίες των κατοίκων.

Η ομάδα Γ θα ασχοληθεί με την κεραμική, φύλλο εργασίας 6 (παράρτημα σσ. 168-169). Οι μαθητές, αφού διαβάσουν το κείμενο που αναφέρεται στον τρόπο κατασκευής των αγγείων κατά την προϊστορική περίοδο και παρατηρήσουν προσεκτικά τις εικόνες (δύο εικόνες απεικονίζουν τον τρόπο κατασκευής των αγγείων και αρκετές απεικονίζουν αγγεία που βρέθηκαν κατά την ανασκαφή της προϊστορικής τούμπας του Αρμενοχωρίου), θα πρέπει να αντιστοιχίσουν τις προτάσεις που ακολουθούν. Στόχος της δραστηριότητας είναι οι μαθητές να αντιληφθούν τον τρόπο κατασκευής των αγγείων εκείνη την εποχή και να παρατηρήσουν τα σχήματά τους.

Η ομάδα Δ θα ασχοληθεί με τα εργαλεία που χρησιμοποιούσαν οι προϊστορικοί άνθρωποι, φύλλο εργασίας 7 (παράρτημα σσ. 170). Οι μαθητές, αφού διαβάσουν το κείμενο και παρατηρήσουν προσεκτικά τις εικόνες (μάλιστα, οι δύο πρώτες εικόνες του φυλλαδίου απεικονίζουν εργαλεία που βρέθηκαν στη συγκεκριμένη ανασκαφή και θα τα συναντήσουν οι μαθητές στην επίσκεψή τους στο μουσείο), θα πρέπει να διακρίνουν εάν οι προτάσεις που ακολουθούν είναι σωστές ή λάθος. Στόχος της δραστηριότητας είναι να γνωρίσουν οι μαθητές τα εργαλεία που διέθεταν οι προϊστορικοί άνθρωποι αλλά και τη χρήση τους.

Η ομάδα Ε θα ασχοληθεί με την υφαντική, φύλλο εργασίας 8 (παράρτημα σσ. 171-172). Οι μαθητές, αφού διαβάσουν και παρατηρήσουν προσεκτικά το κείμενο και τις εικόνες (τα σφονδύλια που απεικονίζονται σε μία από τις εικόνες αποτελούν, ευρήματα της ανασκαφής), θα πρέπει να συμπληρώσουν ένα σταυρόλεξο σχετικό με την υφαντική. Στόχος της δραστηριότητας είναι οι μαθητές να γνωρίσουν τα υλικά και τον τρόπο κατασκευής των ρούχων κατά την προϊστορική περίοδο.

Δραστηριότητα 4: Ζητήστε από τους μαθητές, να μπουν στο πρόγραμμα του Google Earth, να αναζητήσουν το Αρμενοχώρι και στη συνέχεια να σημειώσουν πάνω στο χάρτη τη διαδρομή που θα ακολουθήσουν για να βρεθούν στον αρχαιολογικό χώρο. Εφόσον, ολοκληρώσουν όλοι τη δραστηριότητα μπορούν να το εκτυπώσουν, εάν υπάρχει εκτυπωτής στην αίθουσα, ειδάλλως την εργασία αυτή μπορεί να αναλάβει ο εκπαιδευτικός. Στόχος της δραστηριότητας είναι να εξοικειωθούν οι μαθητές με τα εργαλεία του διαδικτύου και παράλληλα να αντιληφθούν τη θέση του αρχαιολογικού χώρου και να γνωρίσουν τη διαδρομή που θα ακολουθήσουν .

4.2 ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: Επίσκεψη στο μουσείο και στον αρχαιολογικό χώρο

4.2.1 Επίσκεψη στο μουσείο της Φλώρινας

Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει ιδέες και διδακτικές προτάσεις που μπορούν να πραγματοποιηθούν κατά την επίσκεψη των μαθητών στο αρχαιολογικό μουσείο της Φλώρινας αλλά και μετά την επίσκεψή τους και την επιστροφή στο σχολείο. Η επίσκεψη στο μουσείο προϋποθέτει την ανάλογη προετοιμασία του εκπαιδευτικού, ο οποίος θα πρέπει να έχει επισκεφθεί το χώρο, να συνεννοηθεί με τους υπευθύνους του μουσείου για την επίσκεψη, να εντοπίσει τα σημεία της αίθουσας με τα προϊστορικά ευρήματα τα οποία θα διερευνηθούν από τους μαθητές και έτσι να προσαρμόσει τους στόχους, τις μεθόδους αλλά και τη διάρκεια της επίσκεψης. Σχεδιάστηκαν πέντε φύλλα εργασίας που αντιστοιχούν σε πέντε ενότητες, με βάση τα εκθέματα που υπάρχουν στην αίθουσα Α΄ του μουσείου, και θα μοιραστούν στους μαθητές εφόσον, χωριστούν σε ομάδες. Οι ενότητες είναι οι εξής: α. κεραμική – κατασκευή, β. κεραμική – χρήση, γ. κατοικίες, δ. εργαλεία και ε. υφαντική.

Στόχοι:

Οι μαθητές και οι μαθήτριες επιδιώκεται:

- ✓ Να διερευνήσουν τις όψεις της προϊστορικής οικονομίας, αρχιτεκτονικής και τεχνολογίας του Αρμενοχωρίου μέσα από τα αρχαιολογικά ευρήματα.
- ✓ Να εξασκηθούν στην έρευνα των οπτικών και γραπτών πηγών και να μπορέσουν να τις αναπλάσουν με τη βοήθεια σημειώσεων.
- ✓ Να είναι σε θέση να αναστοχαστούν για τον τρόπο ζωής των προϊστορικών ανθρώπων, εντοπίζοντας, παράλληλα, τυχόν ομοιότητες και διαφορές με τη σύγχρονη καθημερινότητα.
- ✓ Να διακρίνουν ότι όλα τα ευρήματα δεν σώζονται ακέραια.
- ✓ Να κατανοήσουν ποια υλικά των ευρημάτων καταστρέφονται και ποια διασώζονται.
- ✓ Να παρουσιάσουν τα αποτελέσματα της έρευνάς τους.
- ✓ Να αναπτύξουν τις καλλιτεχνικές τους δεξιότητες και να εκφραστούν δημιουργικά.

- ✓ Να αναπτύξουν πνεύμα συνεργασίας.
- ✓ Να εξοικειωθούν με το χώρο του αρχαιολογικού μουσείου και να αναγνωρίσουν ότι αποτελεί χώρο διάδοσης της πολιτισμικής κληρονομιάς.
- ✓ Να απολαύσουν μέσα από μια διαφορετική εκπαιδευτική εμπειρία την επίσκεψή τους στο μουσείο.

Χώρος

Σχολική αίθουσα και αίθουσα Α του αρχαιολογικού μουσείου Φλώρινας.

Διάρκεια

Διδακτικές ώρες μίας ημέρας. Προτείνονται δύο διδακτικές ώρες για την επίσκεψη στο μουσείο και οι υπόλοιπες διδακτικές ώρες μπορούν να αφιερωθούν για δραστηριότητες στο σχολείο μετά την επίσκεψη.

Διδακτικό υλικό

Φωτογραφικές μηχανές, ατομικό ντοσιέ που θα περιλαμβάνει μολύβια και γόμες, την κάτοψη του ισογείου του μουσείου και φύλλα εργασίας, πηλός, ξύλα, βότσαλα, σπάγκος.

Οδηγίες για τη διαδικασία

Κατά την επίσκεψη στο μουσείο τα παιδιά μπορούν να εργαστούν σε ομάδες. Διαμορφώθηκαν πέντε φύλλα εργασίας που αφορούν πέντε διαφορετικές θεματικές τις οποίες μπορούν να επεξεργαστούν οι μαθητές μέσα στην αίθουσα Α του μουσείου. Φυσικά, επειδή οι μαθητές και στην προηγούμενη φάση εργάστηκαν σε ομάδες μπορούν να διατηρήσουν την ίδια σύνθεση. Όπως επίσης, κρίνεται καλό τα φύλλα εργασίας να μοιραστούν στις ομάδες ανάλογα με το θέμα το οποίο ασχολήθηκαν την προηγούμενη μέρα, έτσι ώστε να έχουν μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα.

Προτείνεται η συνάντηση να ξεκινήσει από τη σχολική τάξη όπου ο εκπαιδευτικός μπορεί να προετοιμάσει τους μαθητές και να μοιράσει στις ομάδες το ντοσιέ με το υλικό που θα χρειαστούν, το οποίο περιέχει την κάτοψη του ισογείου του μουσείου, το φύλλο εργασίας και να ελέγξει όλες οι ομάδες να έχουν φωτογραφική μηχανή ή

οτιδήποτε άλλο με το οποίο μπορούν να τραβήξουν φωτογραφίες (κινητά, tablet), την οποία θα κρατήσουν και για την επίσκεψή τους στον αρχαιολογικό χώρο. Η κάτοψη του ισογείου δίνεται για να βοηθήσει τους μαθητές να αντιληφθούν το χώρο και να εντοπίσουν την αίθουσα στην οποία θα εργαστούν.

Κρίνεται καλό πριν εισέλθουν στο μουσείο ο εκπαιδευτικός να ενημερώσει τους μαθητές για τη συμπεριφορά τους μέσα στο χώρο του μουσείου, όπως να μετακινούνται ήρεμα, να μιλούν μεταξύ τους ψιθυριστά, να μην ενοχλούν τους άλλους επισκέπτες και να μην αγγίζουν αντικείμενα. Τις οδηγίες αυτές μπορεί να τις δώσει και με τη μορφή ερωτήσεων, που θα είναι πιο ευχάριστο για τους μαθητές και έτσι, μέσα από τις δικές τους απαντήσεις να καλύψουν ότι χρειάζεται για την κατάλληλη συμπεριφορά στο μουσείο.

Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης κρίνεται σωστό να γίνει μια ενημέρωση – ξενάγηση είτε από τον ίδιο τον εκπαιδευτικό είτε από τους υπεύθυνους του μουσείου. Ο εκπαιδευτικός θα πρέπει να δώσει εξηγήσεις και διευκρινήσεις στις ομάδες για τα φύλλα εργασίας και να τις καθοδηγεί, αν χρειάζεται. Οι ομάδες θα πρέπει να εντοπίσουν το δικό τους τμήμα μελέτης μέσα στο χώρο, να παρατηρήσουν, να συγκρίνουν, να περιγράψουν, να απαντήσουν και να σχεδιάσουν τις ενέργειες τους. Αφού ολοκληρώσουν όλες οι ομάδες τα φύλλα εργασίας, προτείνεται ένας εκπρόσωπος από την καθεμία να κοινοποιήσει στις υπόλοιπες το θέμα με το οποίο ασχολήθηκαν και να ακολουθήσει συζήτηση για τυχόν απορίες που δημιουργήθηκαν, εντυπώσεις και παρατηρήσεις.

- Οδηγίες για τα φύλλα εργασίας

Στην ομάδα Α διανέμεται το φύλλο εργασίας 1 με τίτλο: «Κεραμική – κατασκευή» (παράρτημα σσ.174-175). Οι μαθητές εργάζονται, ώστε να αναζητήσουν, να παρατηρήσουν, να περιγράψουν και να συγκρίνουν τα αγγεία που βρίσκονται στις συγκεκριμένες προθήκες, να αναρωτηθούν για τις διαφοροποιήσεις τους αλλά και να αναζητήσουν ομοιότητες ή διαφορές με αντικείμενα της σύγχρονης εποχής. Τέλος, οι μαθητές καλούνται να παράγουν γραπτό και προφορικό λόγο, καθώς τους ζητείται να περιγράψουν στους συμμαθητές τους τον τρόπο με τον οποίο οι προϊστορικοί άνθρωποι κατασκεύαζαν τα αγγεία.

Στην ομάδα Β διανέμεται το φύλλο εργασίας 2 με τίτλο: «Κεραμική – χρήση» (παράρτημα σσ. 176-177). Οι μαθητές εργάζονται, ώστε να αναζητήσουν, να παρατηρήσουν και να αντλήσουν πληροφορίες από τα αγγεία, που βρίσκονται στις προθήκες, για τη χρήση τους αλλά και να αναγνωρίσουν, αν υπάρχουν όμοια αντικείμενα στη σημερινή εποχή, με την ίδια ή διαφορετική χρήση. Επιπλέον, οι μαθητές καλούνται να παράγουν γραπτό και προφορικό λόγο, καθώς η τελευταία άσκηση του φύλλου εργασίας τους ζητά να περιγράψουν στους συμμαθητές τους ποια ήταν η χρήση των αγγείων κατά τα προϊστορικά χρόνια.

Στην ομάδα Γ διανέμεται το φύλλο εργασίας 3 με τίτλο: «Κατοικίες» (παράρτημα σσ. 178-179). Οι μαθητές αυτής της ομάδας εργάζονται, ώστε να αναζητήσουν, να παρατηρήσουν, να κατανοήσουν, να συγκρίνουν και να ανασυνθέσουν τις πληροφορίες τους για τις κατοικίες των προϊστορικών ανθρώπων και παράλληλα να αναζητήσουν ομοιότητες ή διαφορές με τον τρόπο κατασκευής των σημερινών κατοικιών. Η τελική τους εργασία αφορά την παραγωγή γραπτού και προφορικού λόγου, καθώς καλούνται να περιγράψουν τον τρόπο κατασκευής των κατοικιών εκείνη την εποχή.

Στην ομάδα Δ διανέμεται το φύλλο εργασίας 4 με τίτλο: «Εργαλεία» (παράρτημα σσ. 180-181). Οι μαθητές εργάζονται, ώστε να αναζητήσουν, να παρατηρήσουν, να κατανοήσουν, να συγκρίνουν, να περιγράψουν και να αναγνωρίσουν ομοιότητες με σύγχρονα εργαλεία καθώς επίσης, να διαπιστώσουν ποια από τα επαγγέλματα εκείνης της εποχής υπάρχουν και σήμερα. Όπως και οι υπόλοιπες ομάδες στο τέλος καλούνται να περιγράψουν στους συμμαθητές τους τη χρήση των διάφορων εργαλείων κατά την προϊστορική περίοδο, παράγοντας γραπτό και προφορικό λόγο.

Στην ομάδα Ε διανέμεται το φύλλο εργασίας 5 με τίτλο: «Υφαντική» (παράρτημα σσ. 182-183). Οι μαθητές εργάζονται, ώστε να αναζητήσουν, να παρατηρήσουν, να καταγράψουν, να περιγράψουν, να στοχαστούν και αντιληφθούν ότι τα αντικείμενα που μελετούν έχουν αντικατασταθεί ή εξαλειφθεί με άλλα σύγχρονα. Ως τελική εργασία τους ανατίθεται να παράγουν γραπτό και προφορικό λόγο μέσα από την περιγραφή της εικόνας που σχετίζεται με το θέμα τους στους συμμαθητές τους.

Εργασία στη σχολική τάξη

Αφού επιστρέψουν οι μαθητές στην αίθουσα διδασκαλίας ο εκπαιδευτικός θα πρέπει να τους ζητήσει να οργανώσουν, να παρατηρήσουν και να αξιολογήσουν το πληροφοριακό τους υλικό. Ενώ στη συνέχεια, προτείνεται μια βιωματική δραστηριότητα, ώστε οι μαθητές μέσα από μια ευχάριστη διαδικασία να αφομοιώσουν τις πληροφορίες, που απέκτησαν από την επίσκεψή τους και να αναπτύξουν τη δημιουργική σκέψη αλλά και τις καλλιτεχνικές τους δεξιότητες. Μπορεί να τους ανακοινώσει, ότι η τάξη θα μετατραπεί σε εργαστήριο κατασκευής αντικειμένων. Οι μαθητές θα κατασκευάσουν αντικείμενα όμοια με αυτά που είδαν στο μουσείο.

Προτεινόμενη Δραστηριότητα

Εργαστήριο κατασκευής αντικειμένων

Ο εκπαιδευτικός ζητά από τους μαθητές να κατασκευάσουν αντικείμενα όμοια με αυτά που είδαν στο μουσείο. Η δραστηριότητα μπορεί να γίνει είτε ατομικά είτε ομαδικά. Εάν επιλέξει ο εκπαιδευτικός τα παιδιά να εργαστούν ατομικά, ζητά από αυτά να κατασκευάσουν ένα αντικείμενο, που τους έκανε εντύπωση στο μουσείο είτε να ορίσει κάποια παιδιά να κατασκευάσουν αγγεία, ομοιώματα κατοικιών, εργαλεία και υφαντικά βαρίδια. Εάν επιλέξει να εργαστούν τα παιδιά ομαδικά, ζητά από την κάθε ομάδα να φτιάξει δύο με τρία αντικείμενα, ανάλογα με τον αριθμό των παιδιών που απαρτίζουν την ομάδα, που να σχετίζονται με το θέμα το οποίο ασχολήθηκαν στο μουσείο. Στόχος αυτής της δραστηριότητας είναι οι μαθητές μέσω της βιωματικής μάθησης να κατανοήσουν τη διαδικασία με την οποία κατασκευάστηκαν τα αντικείμενα αυτά κατά την αρχαιότητα και παράλληλα να εκφραστούν δημιουργικά.

4.2.2 Επίσκεψη στον αρχαιολογικό χώρο

Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει προτάσεις για δραστηριότητες που θα πραγματοποιηθούν κατά την επίσκεψη των μαθητών στο χώρο της τούμπας του Αρμενοχωρίου. Ο εκπαιδευτικός οφείλει να έχει επισκεφτεί το χώρο, να μελετήσει το πρόγραμμα σε συνδυασμό με το χώρο και να προνοήσει για τα πρακτικά ζητήματα, που μπορεί να προκύψουν κατά την επίσκεψη, καθώς οι μαθητές δεν είναι εξοικειωμένοι να αναγνωρίζουν την ύπαρξη ενός αρχαιολογικού χώρου, ειδικά στην περίπτωση της τούμπας Αρμενοχωρίου και μάλιστα να προβαίνουν σε συμπεράσματα. Για τους λόγους αυτούς απαιτείται από τους μαθητές αυξημένη προσοχή κατά την επίσκεψή τους, που δε θα πρέπει να παραβλέψει ο εκπαιδευτικός.

Στόχοι

Οι μαθητές και οι μαθήτριες επιδιώκεται:

- ✓ Να γνωρίσουν και να εξοικειωθούν με τη μορφή του αρχαιολογικού χώρου.
- ✓ Να παρατηρήσουν και να περιγράψουν το χώρο.
- ✓ Να συνδέσουν το σημερινό περιβάλλον του αρχαιολογικού χώρου με τις πληροφορίες που απέκτησαν στις προηγούμενες φάσεις.
- ✓ Να κατανοήσουν τις δυσκολίες, τεχνικές και δεοντολογικές, που δεν επιτρέπουν στην αρχαιολογική έρευνα να ολοκληρώσει τις ανασκαφικές εργασίες.
- ✓ Να αντιληφθούν τη σημασία του αρχαιολογικού χώρου και τη διασύνδεσή του με τη ζωή της τοπικής κοινωνίας.
- ✓ Να είναι ικανοί/ ικανές να εκθέσουν την προσωπική και τεκμηριωμένη γνώμη τους σχετικά με αυτά που είδαν στον αρχαιολογικό χώρο.
- ✓ Να αναπτύξουν τη δημιουργική τους έκφραση.
- ✓ Να παράγουν γραπτό και προφορικό λόγο.
- ✓ Να απολαύσουν την επίσκεψη παράλληλα με την εκπαιδευτική διαδικασία.

Χώρος

Αίθουσα διδασκαλίας, αρχαιολογικός χώρος.

Διάρκεια

Διδακτικές ώρες μίας ημέρας. Προτείνονται δύο με τρεις διδακτικές ώρες για την επίσκεψη στον αρχαιολογικό χώρο, ενώ οι υπόλοιπες μπορούν να αφιερωθούν για επεξεργασία του υλικού από την επίσκεψη και συζήτηση.

Διδακτικό υλικό

Φωτογραφικές μηχανές, ατομικό ντοσιέ που περιλαμβάνει μία φωτοτυπία με τη διαδρομή που θα ακολουθήσουν και ένα φύλλο εργασίας, μολύβια γόμες και χάρακες.

Οδηγίες για τη διαδικασία

Κατά την επίσκεψη στον αρχαιολογικό χώρο οι μαθητές προτείνεται να εργαστούν ατομικά, ωστόσο, κατά την επεξεργασία μπορούν να επικοινωνούν μεταξύ τους. Ο εκπαιδευτικός θα ήταν καλό να μοιράσει το ντοσιέ με το υλικό στους μαθητές πριν ξεκινήσουν την επίσκεψη, καθώς μέσα σε αυτόν υπάρχει και η φωτοτυπία με τη διαδρομή που θα ακολουθήσουν (την οποία θα έχουν ετοιμάσει οι ίδιοι, σε προηγούμενη φάση). Οι ομάδες ήδη από την προηγούμενη μέρα έχουν φωτογραφικές μηχανές, ο εκπαιδευτικός πρέπει να υπενθυμίσει στα παιδιά να τις πάρουν μαζί τους.

Στον αρχαιολογικό χώρο κρίνεται ωφέλιμο να γίνει μια στάση στην είσοδο του κοιμητηρίου, ώστε ο εκπαιδευτικός να ενημερώσει τους μαθητές για τον τρόπο συμπεριφοράς μέσα στον χώρο, γιατί είναι ένας ιδιαίτερος χώρος και χρήζει σεβασμού αλλά παράλληλα είναι και δύσβατος οπότε χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή. Πριν ξεκινήσουν οι μαθητές την περιήγησή τους στο χώρο, ο εκπαιδευτικός πρέπει να τους δώσει κάποιες διευκρινιστικές οδηγίες για τη συμπλήρωση του φύλλου εργασίας.

Οι ερωτήσεις – δραστηριότητες του φύλλου εργασίας (παράρτημα σσ. 185-186) διαμορφώθηκαν, έτσι ώστε να καλύπτουν τη διερεύνηση των μαθητών μέσα στο χώρο και σταδιακά να δίνουν σημασία στον εντοπισμό κάποιων πιο συγκεκριμένων στοιχείων (θέση του προϊστορικού οικισμού στο χώρο). Ταυτόχρονα, καταγράφοντας τις προσωπικές τους προτάσεις, τα παιδιά αναπτύσσουν τη δημιουργική και κριτική

σκέψη και ικανότητα. Έτσι, οι μαθητές παρατηρούν, αναζητούν, καταγράφουν, περιγράφουν, αποτυπώνουν τα όσα βλέπουν και εκφράζουν την άποψή τους.

Προτείνεται μετά την ολοκλήρωση της δραστηριότητας να επιστρέψουν στην αίθουσα διδασκαλίας και να γίνει μία συζήτηση, τόσο σχετικά με τις απαντήσεις που έδωσαν όσο και σχετικά με απορίες, εντυπώσεις και παρατηρήσεις που πιθανόν να δημιουργήθηκαν κατά την επίσκεψη.

- Οδηγίες για το φύλλο εργασίας

Στην πρώτη δραστηριότητα του φύλλου εργασίας οι μαθητές καλούνται να παρατηρήσουν τον ευρύτερο χώρο και να τον αποτυπώσουν μέσα από τις φωτογραφίες που θα τραβήξουν, κρίνοντας τι θεωρούν οι ίδιοι χρήσιμο. Στη δεύτερη ερώτηση του φύλλου εργασίας οι μαθητές καλούνται να περιγράψουν και να αποδώσουν στο χαρτί ό,τι βλέπουν γύρω τους, άρα θα πρέπει να παρατηρήσουν το χώρο και στη συνέχεια να παράγουν γραπτό λόγο. Στην τρίτη δραστηριότητα οι μαθητές πρέπει να αναζητήσουν, να εντοπίσουν και να εντάξουν στο χώρο τη θέση του προϊστορικού οικισμού. Στην τέταρτη ερώτηση τα παιδιά καλούνται να παρατηρήσουν και παράλληλα να κρίνουν την κατάσταση στην οποία βρίσκεται ο αρχαιολογικός χώρος. Στην πέμπτη ερώτηση οι μαθητές θα πρέπει να διατυπώσουν γραπτώς αυτό που τους κίνησε το ενδιαφέρον κατά την περιήγησή τους στον αρχαιολογικό χώρο. Στην έκτη ερώτηση οι μαθητές θα πρέπει να σκεφτούν, να αναρωτηθούν, να αναζητήσουν και να προτείνουν ιδέες για να αλλάξει μορφή ο υπάρχων αρχαιολογικός χώρος. Η τελευταία δραστηριότητα αποβλέπει στην εικαστική έκφραση των μαθητών.

4.3 ΤΡΙΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: Συνέντευξη από κατοίκους του χωριού

Στην ενότητα αυτή προτείνονται ιδέες για την προετοιμασία, την πρακτική εφαρμογή αλλά και την επεξεργασία και παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας των μαθητών. Στο στάδιο αυτό οι μαθητές έχουν ολοκληρώσει την επαφή τους με το μουσείο και τον αρχαιολογικό χώρο και προχωρούν σε μία δραστηριότητα στο ευρύτερο περιβάλλον τους που θα τους βοηθήσει να συλλέξουν περισσότερα στοιχεία σχετικά με το πρόβλημα του προϊστορικού οικισμού στο χωριό τους.

Στόχοι

Οι μαθητές και οι μαθήτριες επιδιώκεται:

- ✓ Να εξοικειωθούν με τη διαδικασία προετοιμασίας του προφορικού λόγου και των ερωτήσεων.
- ✓ Να ασκηθούν στις στρατηγικές καταγραφής και επεξεργασίας κειμένων.
- ✓ Να ερευνούν, να αξιολογούν και να παρουσιάζουν τα αποτελέσματα της έρευνας σχετικά με τις συνεντεύξεις που πραγματοποίησαν.
- ✓ Να εξάγουν συμπεράσματα σχετικά με τη σχέση της τοπικής κοινωνίας και του αρχαιολογικού χώρου.
- ✓ Να προβληματιστούν σχετικά με τον αρχαιολογικό χώρο και να εκφράσουν τις απόψεις τους.
- ✓ Να κατανοήσουν τη σημασία του προφορικού λόγου ως πηγή πληροφοριών.
- ✓ Να παράγουν γραπτό λόγο.
- ✓ Να χειρίζονται τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές (χρήση της επεξεργασίας κειμένων, αποθήκευση του υλικού που συλλέγουν).
- ✓ Να συνεργάζονται με τους συμμαθητές τους.
- ✓ Να αναλαμβάνουν συγκεκριμένες ευθύνες-δραστηριότητες.

Χώρος

Αίθουσα διδασκαλίας και αίθουσα ηλεκτρονικών υπολογιστών.

Διάρκεια

Τέσσερις έως έξι διδακτικές ώρες. Οι δύο ώρες μπορούν να αφιερωθούν για την προετοιμασία των μαθητών για τις συνεντεύξεις που θα πραγματοποιήσουν και οι τέσσερις ώρες για την επεξεργασία και παρουσίαση των αποτελεσμάτων των συνεντεύξεων.

Διδακτικό Υλικό

Ηλεκτρονικοί υπολογιστές, φυλλάδιο με ερωτήσεις για τη συνέντευξη, μαγνητοφωνάκι.

Οδηγίες για τη διαδικασία

Οι συνεντεύξεις δίνουν στα παιδιά τη δυνατότητα να κατανοήσουν μια άλλη διάσταση καθώς ενώνουν τον αρχαιολογικό χώρο με τις αφηγήσεις και τις εμπειρίες των κατοίκων σχετικά με αυτό, βιώνουν μια άλλη εμπειρία συλλογής πληροφοριών και απόκτησης γνώσεων και αντιλαμβάνονται την αξία της προφορικής μαρτυρίας. Επειδή είναι μια πρωτόγνωρη εμπειρία για τους μαθητές, ο εκπαιδευτικός θα πρέπει να τους καθοδηγήσει, ώστε να σχεδιάσουν κατάλληλα τις ερωτήσεις τους, να τις τοποθετήσουν με τέτοιο τρόπο που θα εξυπηρετεί τους στόχους τους αλλά και να εντοπίσουν τα σημαντικά στοιχεία που θα πρέπει να συλλέξουν και θα τους βοηθήσουν στη συνέχεια. Για το λόγο αυτό οι ερωτήσεις που προτείνονται για τη συνέντευξη (παράρτημα σσ. 190) διαμορφώθηκαν έτσι ώστε να έχουν μια εξελικτική σειρά που θα οδηγήσουν τους μαθητές να διαπιστώσουν τη σχέση της σύγχρονης τοπικής κοινωνίας με τον αρχαιολογικό χώρο. Φυσικά, αυτές οι ερωτήσεις μπορούν να χρησιμεύσουν ως οδηγός για τις ερωτήσεις που θα σχεδιάσουν οι ίδιοι οι μαθητές.

Οι μαθητές προτείνεται να εργαστούν ομαδικά, (μπορούν να διατηρηθούν οι ομάδες των προηγούμενων φάσεων). Ο εκπαιδευτικός πρέπει να ενημερώσει τους μαθητές με τι ακριβώς πρόκειται να ασχοληθούν τι επόμενες μέρες και στη συνέχεια να μοιράσει στις ομάδες ένα φυλλάδιο με ερωτήσεις για τις συνεντεύξεις (παράρτημα σσ.190), το οποίο θα πρέπει να επεξεργαστούν και με βάση αυτό να προσθέσουν νέες ερωτήσεις που θα ήθελαν να συμπεριληφθούν στο φυλλάδιο. Εφόσον, ολοκληρωθεί αυτή η

διαδικασία από όλες τις ομάδες μπορούν να κοινοποιήσουν τις προτάσεις τους και στο τέλος να αποφασίσουν συλλογικά ποιες επιπλέον ερωτήσεις θα προστεθούν.

Φυσικά, οφείλεται να δοθεί χρόνος στις ομάδες για να οργανωθούν, να συντονίσουν τις εργασίες του και να καθοριστεί ο ρόλος του κάθε μέλους μέσα σε αυτές, για παράδειγμα, ποιοι θα αναλάβουν τις συνεντεύξεις, ποιοι θα ασχοληθούν με την απομαγνητοφώνησή τους (αν αποφασίσουν να μαγνητοφωνήσουν τις συνεντεύξεις τους), ποιοι θα τα επεξεργαστούν στους ηλεκτρονικούς υπολογιστές, ποιοι θα γράψουν ένα κείμενο με τα αποτελέσματα της έρευνας τους, όπως και άλλες εργασίες που μπορεί να προκύψουν στην πορεία.

Η επιλογή των ατόμων από τα οποία τα παιδιά θα πάρουν συνεντεύξεις, μπορεί να γίνει είτε από τα ίδια είτε μπορεί να τα κατευθύνει ο εκπαιδευτικός. Έτσι, μπορεί να ορίσει μία ομάδα να πάρει συνεντεύξεις από ηλικιωμένα άτομα, μια άλλη από άτομα μέσης ηλικίας, άλλη από νεαρά άτομα, άλλη από άτομα που εμπλέκονται στα κοινά ενώ κάποια άλλη από μέλη συλλόγων.

Οι συναντήσεις των μαθητών για τις συνεντεύξεις καλό είναι να γίνονται ώρες που δεν εντάσσονται στο σχολικό πρόγραμμα. Εφόσον πραγματοποιηθούν οι συνεντεύξεις, οι ομάδες πρέπει να οργανώσουν, να παρατηρήσουν, να αξιολογήσουν το υλικό τους και ολοκληρώνοντας αυτή τη διαδικασία, ένας εκπρόσωπος από κάθε ομάδα να παρουσιάσει τις προτάσεις της και στο τέλος, να συζητήσουν τα συμπεράσματα και τις προτάσεις που προέκυψαν από τις έρευνες τους.

4.4 ΤΕΤΑΡΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: Δραστηριότητες μετεπεξεργασίας

Σε αυτήν την ενότητα προτείνονται κάποιες δραστηριότητες για να πραγματοποιήσουν οι μαθητές μετά τις επισκέψεις τους στο μουσείο, τον αρχαιολογικό χώρο και τη λήψη συνεντεύξεων από τους κατοίκους του χωριού, ώστε να επεξεργαστούν περαιτέρω τις πληροφορίες που άντλησαν και να ενισχύσουν τις παραστάσεις και τις εμπειρίες που απέκτησαν κατά τα προηγούμενα στάδια. Φυσικά, πολλά θέματα μπορούν να συζητηθούν στην τάξη μετά τις επισκέψεις, ανάλογα με τα ερωτήματα που θα δημιουργηθούν στους μαθητές. Ο εκπαιδευτικός θα επιλέξει τις δραστηριότητες που ανταποκρίνονται καλύτερα στις ανάγκες και τα ενδιαφέροντα των μαθητών του. Η διάρκεια και ο ρυθμός των δραστηριοτήτων θα καθοριστούν από τη συμμετοχή και το ενδιαφέρον των μαθητών. Παρακάτω παρουσιάζονται οι δραστηριότητες που προτείνονται:

1. Οργάνωση στρογγυλής τραπέζης. Πρόκειται για ένα παιχνίδι ρόλων. Οι μαθητές θα οργανώσουν μια συζήτηση με θέμα την αξία του αρχαιολογικού χώρου, την ιστορία του, τον πολιτισμό και τον τουρισμό. Οι μαθητές μπορούν να εργαστούν σε ομάδες. Δύο μαθητές μπορούν να αναλάβουν τον ρόλο των συντονιστών, οι οποίοι θα είναι υπεύθυνοι για τη θετική έκβαση της συζήτησης, παραχωρώντας το λόγο στους ομιλητές και ελέγχοντας την τήρηση του χρονικού ορίου. Μία ομάδα θα υποστηρίζει το πόσο σημαντικό είναι να αναδειχτεί ο αρχαιολογικός χώρος τόσο για το ίδιο το χωριό τους αλλά και για την ευρύτερη περιοχή. Μια δεύτερη ομάδα θα υποστηρίζει την διατήρηση του νεκροταφείου στην υπάρχουσα θέση, όποτε θα πρόσκειται αρνητικά προς την διασφάλιση του αρχαιολογικού χώρου. Μια Τρίτη ομάδα μπορεί να κρατήσει μια στάση ουδετερότητας και αδιαφορίας. Στόχος της δραστηριότητας είναι η ανάπτυξη της κριτικής ικανότητας, της παραγωγής γραπτού και προφορικού λόγου εκφράζοντας τα συναισθήματα, τις ιδέες και τις προτάσεις τους αλλά και του σεβασμού για την διαφορετική άποψη.

2. Ξεναγοί και τουρίστες. Πρόκειται για ένα παιχνίδι ρόλων. Μια ομάδα παιδιών θα υποδυθούν τους ξεναγούς και μία άλλη θα υποδυθούν τους τουρίστες. Η ομάδα των ξεναγών θα ετοιμάσει την διαδρομή της ξενάγησης, τα σημεία που μπορούν, να επισκεφθούν, οι τουρίστες αλλά και τους λόγους για τους οποίους πρέπει να επισκεφθούν αυτόν τον χώρο, προσπαθώντας να δελεάσει τους τουρίστες να

επισκεφθούν τον συγκεκριμένο αρχαιολογικό χώρο. Η ομάδα των τουριστών θα αρνείται να επισκεφτεί το χώρο λόγω της δυσκολίας στην πρόσβαση αλλά και της αδυναμίας να έχουν οπτική επαφή με τα αρχαιολογικά κατάλοιπα. Στόχος της δραστηριότητας είναι η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης, της επιχειρηματολογίας, του γραπτού και προφορικού λόγου.

3. Μια μέρα στο προϊστορικό χωριό του Αρμενοχωρίου. Πρόκειται για ένα βιωματικό παιχνίδι. Οι μαθητές θα υποδυθούν τους κατοίκους του προϊστορικού οικισμού μια καθημερινή μέρα, όπου μπορεί να οριστεί ένα πρόβλημα μεταξύ των κατοίκων (π.χ. ανταλλαγή προϊόντων, πλημμύρα ή φωτιά και οι αντίστοιχες ζημιές στις οικογένειες, μια γιορτή και η συνέντευξη όλων των οικογενειών). Μπορούν να εργαστούν σε ομάδες και καθεμία ομάδα να υποδύεται μια προϊστορική οικογένεια. Έτσι, μια ομάδα αποτελεί την οικογένεια ενός γεωργού, άλλη την οικογένεια ενός κυνηγού, άλλη την οικογένεια ενός κτηνοτρόφου και άλλη ομάδα την οικογένεια ενός κεραμέα. Μέσα σε κάθε οικογένεια οι μαθητές μπορούν να υποδυθούν αντίστοιχα τα μέλη της (πατέρας, μητέρα, παιδιά) παρουσιάζοντας τις ανάλογες δραστηριότητες. Τα παιδιά θα πρέπει να αυτοσχεδιάσουν για τους ρόλους τους, γι' αυτό ο εκπαιδευτικός οφείλει να τους βοηθήσει να οργανωθούν και να τους δώσει κατευθύνσεις. Τα παιδιά πρέπει να κατανοήσουν ποιοι είναι, πού βρίσκονται, τι κάνουν, γιατί το κάνουν, ποιο είναι το πρόβλημα και ποια η λύση του. Στόχος της δραστηριότητας είναι η ενεργή συμμετοχή των μαθητών, η συνειδητοποίηση της γνώσης, η ανάπτυξη της συνεργασίας και της ομαδικότητας. Μέσα από τους ρόλους οι μαθητές ενστερνίζονται τα χαρακτηριστικά του προσώπου, κατανοούν πώς σκέφτεται, πώς αισθάνεται, πώς ενεργεί αλλά και τον τρόπο που αλληλεπιδρά στο πλαίσιο των συγκεκριμένων καταστάσεων.

4. Συγγραφή ενημερωτικών επιστολών σε φορείς. Οι μαθητές θα γράψουν επιστολές προς διάφορους φορείς, που να κοινοποιούν το πρόβλημα του προϊστορικού οικισμού και να προτείνουν λύσεις διαφοροποιημένες ανάλογα με το φορέα στον οποίο απευθύνονται. Παρακινήστε τους να εργαστούν σε ομάδες, κάθε ομάδα μπορεί να στείλει επιστολή σε ένα διαφορετικό φορέα όπως Εφορεία Αρχαιοτήτων Φλώρινας, Υπουργείο Πολιτισμού, Υπουργείο Παιδείας, Περιφέρεια Εκπαίδευσης Δυτικής Μακεδονίας, Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας, Δήμο Φλώρινας, Μητρόπολη Φλώρινας, Κοινότητα Αρμενοχωρίου. Μέσα από τις

επιστολές οι μαθητές θα γνωστοποιούν το πρόβλημα και θα επισημαίνουν την ιδιαιτερότητα της συγκεκριμένης ανασκαφής αλλά και θα παρακαλούν όλους τους φορείς να συνεργαστούν για την επιτυχή επίλυση του προβλήματος. Στόχος της δραστηριότητας είναι η ανάπτυξη δημιουργικής έκφρασης, η παραγωγή τεκμηριωμένου γραπτού λόγου για κάθε περίπτωση, η συνεργασία, η χρήση των νέων τεχνολογιών αλλά και η ενημέρωση των επίσημων φορέων για το ζήτημα του συγκεκριμένου αρχαιολογικού χώρου.

5. Δημιουργία έκθεσης. Οι μαθητές θα πραγματοποιήσουν μια έκθεση με το υλικό που έχουν συγκεντρώσει και να πληροφορήσουν τους υπόλοιπους μαθητές στο σχολείο αλλά και τους γονείς για το συγκεκριμένο αρχαιολογικό χώρο. Προτείνετε τους να οργανώσουν μια έκθεση με την καθημερινή ζωή των προϊστορικών κατοίκων στην τούμπα του Αρμενοχωρίου, με τις θεματικές που έχουν ήδη επεξεργαστεί. Μπορούν να χρησιμοποιήσουν φωτογραφίες που έχουν τραβήξει κατά τις επισκέψεις τους στο μουσείο και στον αρχαιολογικό χώρο, τα αντικείμενα που κατασκεύασαν οι ίδιοι μετά την επίσκεψή τους στο μουσείο, στοιχεία από τα φύλλα εργασία που έχουν συμπληρώσει κατά τη διάρκεια του προγράμματος. Στόχος της δραστηριότητας είναι η ανάπτυξη δημιουργικής σκέψης και έκφρασης, η κριτική ικανότητα, η συνεργατικότητα και η παραγωγή γραπτού λόγου.

6. Δημιουργία τουριστικού οδηγού. Οι μαθητές και οι μαθήτριες θα δημιουργήσουν έναν ψηφιακό ή συμβατικό τουριστικό οδηγό για τον αρχαιολογικό χώρο. Τα παιδιά μέσα από αυτήν τη δραστηριότητα θα αξιοποιήσουν όλες τις γνώσεις και πληροφορίες που συνέλεξαν καθ' όλη τη διάρκεια του προτεινόμενου εκπαιδευτικού προγράμματος. Προτείνεται να χωριστούν σε ομάδες και καθεμία να αναλάβει μία εργασία στα πλαίσια σχεδιασμού του τουριστικού οδηγού. Αφού ορίσουν το θέμα και σχεδιάσουν τη δομή του οδηγού, κατανέμουν τις εργασίες που θα αναλάβει κάθε ομάδα. Φυσικά, ο εκπαιδευτικός μπορεί να συμβουλέψει και να βοηθήσει τους μαθητές σε αυτές τις εργασίες. Μία ομάδα θα ασχοληθεί με τη συγγραφή κειμένων για τον οδηγό. Μία άλλη ομάδα θα ασχοληθεί με την αναζήτηση φωτογραφιών, σχεδίων και εικόνων σχετικά με το θέμα. Μια τρίτη ομάδα θα αναλάβει να φωτογραφίσει σημεία από το μουσείο και τον αρχαιολογικό χώρο που κρίνουν ότι είναι απαραίτητα για το έντυπο που θα δημιουργήσουν. Μια τελευταία ομάδα θα ασχοληθεί με την τελική ηλεκτρονική μορφή του υλικού που συγκέντρωσαν και

ετοίμασαν οι υπόλοιπες ομάδες. Στόχος της δραστηριότητας είναι τόσο η δημιουργία ενός αναμνηστικού από την εμπειρία αυτή των μαθητών όσο και η παρότρυνση των υπόλοιπων μαθητών του σχολείου αλλά και των φίλων και συγγενών τους να επισκεφτούν το μουσείο και τον χώρο. Φυσικά, με αυτήν τη δραστηριότητα οι μαθητές προσεγγίζουν τα περιεχόμενα μέσα από ένα διαθεματικό τρόπο, αναπτύσσουν τη δημιουργικότητα, εξοικειώνονται με την έρευνα και μαθαίνουν να συνεργάζονται.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Είναι ανάγκη να γίνει κατανοητό από όλους μας ότι η πολιτισμική κληρονομιά, που αποτελεί κομμάτι της συλλογικής μνήμης αλλά και της εθνικής μας ταυτότητας, είναι ένα κοινωνικό αγαθό που μας αφορά και πρέπει να το διαφυλάξουμε σαν αναπόσπαστο κομμάτι της κοινωνίας μας. Η αναγνώριση, λοιπόν της σημασίας της πολιτισμικής κληρονομιάς και η επιθυμία και επικρότηση των πρωτοβουλιών και δράσεων που σχετίζονται με την προβολή της, είναι δυνατόν να επιτευχθούν με την αρωγή της αρχαιολογίας και της εκπαίδευσης. Οι αρχαιολόγοι οφείλουν να κατανοήσουν τον κοινωνικό και δημόσιο χαρακτήρα της αρχαιολογικής επιστήμης και ότι φέρουν την ηθική ευθύνη για τη γνωστοποίηση του έργου τους και την επικοινωνία τους με το κοινό. Η εκπαίδευση μέσω της οποίας διαχέεται η αρχαιολογική και ιστορική γνώση να αποδεχτεί στους κόλπους της την αρχαιολογική επιστήμη και να συνεργαστεί μαζί της, συμβάλλοντας στην καλύτερη κατανόηση του παρελθόντος και του παρόντος και ενισχύοντας την αποδοχή της διαφορετικότητας μέσα από την ποικιλομορφία της πολιτισμικής κληρονομιάς. Ο παρών εκπαιδευτικός φάκελος ευελπιστώ να αποτελέσει μέρος αυτής της προσπάθειας και ένα δυναμικό εργαλείο μάθησης και κριτικής σκέψης για τους μαθητές. Σκοπός του εκπαιδευτικού φακέλου είναι οι μαθητές που θα συμμετέχουν στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα που προτείνεται από αυτόν, να ευαισθητοποιηθούν, να πληροφορηθούν, να εξοικειωθούν και να κατανοήσουν την πολιτισμική αξία του προϊστορικού οικισμού που βρίσκεται στον τόπο τους μέσα από μια ενεργητικά διαμορφωμένη γνώση.

Βιβλιογραφία

- AHC (Australian Heritage Commission) (2000), *Protecting Local Heritage Places. A guide, for communities*. Canberra: Australian Heritage Commission.
- Ακαμάτη, Μ. & Βελένη, Π. (1987), *Νομός Φλώρινας. Από τα προϊστορικά ως τα ρωμαϊκά χρόνια*. Θεσσαλονίκη.
- Άλκηστις (1995), *Μουσεία και Σχολεία, Δεινόσαυροι και Αγγεία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Andreou, S. (2001), «Exploring the Patterns of Power in the Bronze Age Settlements of Northern Greece». In: Keith Branigan (ed.), *Urbanism in the Aegean Bronze Age*. Sheffield: Academic Press, pp. 160-173.
- Andreou, S., Fotiadis, M. and Kotsakis, K., (1996), «Review of Aegean Prehistory V: The Neolithic and Bronze age of Northern Greece». In: *AJA* 100, pp. 537-597.
- Ανδρέου, Στ., Κωτσάκης, Κ. (2002), «Αρχαιολογία, Μουσείο και εκπαίδευση. Έρευνα της ελληνικής και της διεθνούς εμπειρίας». Στο: *Αρχαιολογία & Τέχνες*, τ. 85B. σσ. 102-103.
- Andreou, S. & Kotsakis, K. (1994), «Prehistoric rural communities in perspective: the Langadas survey project». In: Doukellis, P. N. and Mendoni, L. G., *Structures rurales et societes antiques*. Paris: Annales Litteraires de l' Universite de Besancon: 17-25.
- Ανδρέου, Σ. & Κωτσάκης, Κ. (1987), «Διαστάσεις του χώρου στην Κεντρική Μακεδονία: αποτύπωση της ενδοκοινοτικής και διακοινοτικής χωροοργάνωσης». Στο: ΑΜΥΤΟΣ. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Μανώλη Ανδρόνικο. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, σσ. 57-88.
- Ascherson, N. (2001), Editorial. In: *Public Archaeology* 1 (1): pp. 1-4.
- Ασλάνης, Ι. (1992), *Η Προϊστορία της Μακεδονίας Ι. Η Νεολιθική Εποχή*. Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- Ασωνίτης Σπ., Παππάς Θ. (2006), *Η Τοπική Ιστορία ως πεδίο σπουδής στα πλαίσια της σχολικής παιδείας*. Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β.
- Borza, N.E. (1990), *In the Shadow of Olympus: The Emergence of Macedon*. Princeton: University Press.
- Bradley, R. & Williams, H. (EDS) (1998), «The past in the past: the reuse of ancient monuments». In: *World Archaeology*, 30 (1).

- Βρεττός, Γ. & Καψάλης, Α. (1999), *Αναλυτικό Πρόγραμμα. Σχεδιασμός – Αξιολόγηση – Αναμόρφωση*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Γεωργιάδης, Λ. (2002), «Το φυσικό περιβάλλον». Στο: *Η Φλώρινα και η περιοχή της*. Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Φλώρινας, σσ. 6-21.
- Γκότσης, Στ. (2002), «Αντικείμενο και ερμηνεία: από τις θεωρητικές αναζητήσεις στη μουσειακή και εκπαιδευτική πράξη». Στο: ΥΠΕΠΘ, ΥΠΠΟ, ICOM- Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων/ Ελληνικό Τμήμα, Δημοτικό Μουσείο Καβάλας, *Μουσείο-Σχολείο: 6ο Περιφερειακό Σεμινάριο (Καβάλα 20-21 Σεπτεμβρίου 2002)*. Αθήνα, σσ. 17- 21.
- Clarke, P. (1986), «What does archaeology have to offer ?». In: Cracknell, S. and Corbishley, M. (Eds.), *CBA Research Report No.64: Presenting Archaeology to Young People*. London: Council for British Archaeology, pp.9-12.
- Council of Europe (2005), Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society. *European Treaty Series, no. 199*. Faro.
- Γρόσδος, Στ. (2004), «Δέκα βήματα για να υιοθετήσει το σχολείο ένα μνημείο». Στο: *Αρχαιολογία και Τέχνες*, τ. 93, σσ. 130-134.
- Δάλκος, Γ. (2000), *Σχολείο και Μουσείο*. Αθήνα: εκδόσεις Καστανιώτη.
- Δάσιου, Ολ. (1988), «Αρχαιολογία και Εκπαίδευση». Στο: *Αρχαιολογία και Τέχνες*, τ. 28, σσ.76-80.
- Δεδούλη, Μ. (2002), «Βιωματική μάθηση- Δυνατότητες αξιοποίησής της στο πλαίσιο της ευέλικτης ζώνης». Στο: *Επιθεώρηση εκπαιδευτικών θεμάτων*, τ. 6, σσ.145-159.
- Δερβίσης Σ., (1998), *Οι μαθητές μιας τάξης ως κοινωνική ομάδα και η ομαδοκεντρική διδασκαλία*, Αθήνα: Gutenberg.
- Diaz-Andreu, M. and Champion, T. (1996), *Nationalism and archaeology in Europe*. London: UCL Press.
- Diaz-Andreu, M. and Champion, T. (1996a), «Nationalism and archaeology in Europe: an introduction». In: M. Diaz-Andreu and T. Champion (eds.), *Nationalism and archaeology in Europe*. London: UCL Press, pp. 1-23.
- Dickinson, Ol. (2003), *Αιγαίο εποχή του Χαλκού. (Μτφρ.) Ξένος, Θ.*. Αθήνα: εκδ. Καρδαμίτσα.

- Durbin, G., Morris, S.& Wilkinson, S. (1990), *A Teacher's Guide to Learning from Objects*. English Heritage.
- Ζιώτα, Χ. (2007), *Ταφικές Πρακτικές και Κοινωνίες της Εποχής το Χαλκού στην Δυτική Μακεδονία. Τα νεκροταφεία στην κοιλάδα και στις Γούλες Κοζάνης*. Διδ. Διατριβή, Θεσσαλονίκη, ΑΠΘ.
- Ζωγράφου - Τσαντάκη, Μ. (2000), *Μουσειακή Εκπαίδευση. Τα παιδιά γνωρίζουν την πολιτιστική τους κληρονομιά. Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα στο Ιστορικό- Λαογραφικό Μουσείο Γιαννιτσών*. Γιαννιτσά: Υδρόγειος.
- Fagan, B. (1996), «The Arrogant Archaeologist». In: Vitelli, K. D., *Archaeological Ethics*. Altamira Press, pp. 238-243.
- Fagan, B. (1984), «Archaeology and the wider audience». In: L. Green (ed.), *Ethics and values in archaeology*. New York: The Free Press, pp.175-183.
- Fleming, N. (2000), «Archaeology in education in the U. K. *III Seminari Arqueologia I Ensenyament* (Barcelona, 16- 18 de Novembre, 2000)». In: Treballs d' Arqueologia, 6 pp. 144- 166.
- Foster, S. J. (2001), «Historical Empathy in Theory and Practice: Some Final Thoughts». In: Davis, O.L., Yeager, EL. An., Foster, St. J., *Historical Empathy and Perspective Taking in the Social Studies*. Rowman and Littlefield Publishers, INC.
- Fowler, D. (1987), «Uses of the past: archaeology in the service of the state». In: *American Antiquity* 52 (2), pp.229-248.
- Frey K., (1980), *Η μέθοδος Project. Μια μορφή συλλογικής εργασίας στο σχολείο ως θεωρία και πράξη*. Μεταφραστής: Μάλλιου Κλ., Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Friedman J. (1992), «*The past in the Future: History and the Politics of Identity*». In: *American Anthropologist* 94, Blackwell Publishing on behalf of the American Anthropological Association, pp. 837-859.
- Gardner H. (1993), *Multiple intelligences Q. The theory in practice*. New York: Basic Books.
- Gardner H. (1983), *Frames of mind: The Theory of multiple intelligences Q*. New York: Basic Books.
- Grün, R. (1996). «Re-analysis of electron spin resonance dating results associated with the Petralona hominid». *Journal of Human Evolution* 30, pp. 227-241.

- Halstead, P. (1994), «The North-South Divide: Regional Paths to Complexity in Prehistoric Greece». In: Mathers C.& S. Stoddart. *Development and Decline in the Mediterranean Bronze Age*. Sheffield: Sheffield University Press, pp. 195-219.
- Hamilakis, Y. & Yalouri, E. (1999), «Sacralising the past: cults of archaeology in modern Greece». *Archaeological Dialogues* 6 (2), pp. 115-135.
- Hamilakis, Y. & Yalouri, E. (1996), «Antiquities as symbolic capital in modern Greek society». *Antiquity* 70, pp. 117-129.
- Hein, G. E. (1991), *Constructivist Learning Theory. The Museum and the Needs of People*, available at: <http://www.exploratorium.edu/ifi/resources/research/constructivistlearning.html> {retrieved: 15/11/2018}.
- Hein, G. E. (2002), «The Challenge of Constructivist Teaching». In: Mirochnik, E. & Sherman, D. C. (eds.), *Passion and Pedagogy: Reflection, Creation, and Transformation in Teaching*. New York: Peter Lang, pp. 197-214.
- Heurtley, W. A. (1939), *Prehistoric Macedonia. An archaeological reconnaissance of Greek Macedonia (West of the Struma) in the Neolithic, Bronze and Early Iron Ages*. Cambridge: University Press.
- Hodder, I. (1990), *The domestication of Europe*. London: Routledge.
- Hodder, I. (1991), «Archaeological Theory in European Contemporary Societies: The Emergence of Competing Traditions». In: Hodder, I. (ed.), *Archaeological Theory in Europe: The Last Three Decades*. London and New York: Routledge, pp.1-24.
- Hodder, I. (2002), *Διαβάζοντας το παρελθόν. Τρέχουσες ερμηνευτικές προσεγγίσεις στην αρχαιολογία*. Μπφρ. Π. Μουτζουριδής, Κ. Νικολέτζος, Μ. Τσούλη. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Hooper- Greenhill, E. (1994a), *Museum and Gallery Education*. Leicester University Press.
- Jockey, Ph. (2003), «Η Σύγχρονη αρχαιολογία σε «πράξεις». Η εποχή των μεγάλων ανασκαφών». Στο: *Αρχαιολογία & Τέχνες*, τ. 87, σσ. 32-37.
- Jones,G., Wardle,K., Halstead, P. & Wardle,D. (1986), «Crop Storage at Assiros». *Scientific American* 254, pp. 84-91.
- ICOM, ελληνικό τμήμα (1996), *Ενημερωτικό δελτίο, αρ. 18. Αθήνα*.

- ICOMOS (1965), *International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (The Venice Charter 1964)*. Paris: ICOMOS. Προσβάσιμο στο: https://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf, {ανακτήθηκε:12/9/2018}.
- ICOMOS (1990), *Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage*. Lausanne: ICOMOS. Προσβάσιμο στο: https://www.icomos.org/charters/arch_e.pdf, {ανακτήθηκε:12/9/2018}.
- Isberwood, R. (2011), «Community Archaeology: Conceptual and Political Issues». In: Moshenska, G. & Dhanjal, S., *Community Archaeology Themes, Methods and Practices*. Oxford and Oakville: Oxbow Books.
- Καγιάφα, Μ. (2006), «Η γλώσσα της αρχαιολογίας στο Ελληνικό Δημοτικό Σχολείο». 6^ο Επιστημονικό Συνέδριο Ιστορίας της Εκπαίδευσης, 2006. Προσβάσιμο στο: <http://www.eriande.elemedu.upatras.gr> {ανακτήθηκε: 25/12/2017}.
- Κακούρη - Χρόνη, Γ. (2010), *Μουσείο - Σχολείο. Αντικριστές Πόρτες Στη Γνώση*. (β' εκδ.). Αθήνα: Πατάκη.
- Καλεσοπούλου, Δ. (2000), «Εκπαιδευτικά Προγράμματα στο μουσείο. Πώς το μουσείο γίνεται σχολείο – Η περίπτωση του μουσείου τέχνης». Στο: *Ανοιχτό Σχολείο*, τ. 75, σσ. 16-20.
- Καλπαξής, Θ. (1990), *Αρχαιολογία και πολιτική Ι: Σαμιακά αρχαιολογικά 1850-1914*. Ρέθυμνο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Καλοπίσης, Γ. (1993), «Επί της μεθόδου Ραδιοχρονολόγησης με τον άνθρακα-14». Στο: *Αρχαιολογία & Τέχνες*, τ. 49, σσ.66-69.
- Καλοφορίδης, Β. (2012), «Ο εκπαιδευτικός ρόλος του μουσείου στο σύγχρονο κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον». Στο: *e-Περιοδικό Επιστήμης & Τεχνολογίας*, τευχ. 5 και 7, σσ. 69-77. Προσβάσιμο στο: <http://e-jst.teiath.gr> {ανακτήθηκε 12/12/2017}.
- Καριωτόγλου, Π. & Κουμαρά, Π. (1994), «Εκπαιδευτική Τεχνολογία II: θέματα διδακτικής Μεθοδολογίας». Πανεπιστημιακές Σημειώσεις, Υπηρεσία Δημοσιευμάτων του ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη.
- Κασβίκης, Κ. & Κουνελάκης, Κ. (2000), «Από την Αρχαιολογική Ανασκαφή στο Μουσείο της Τάξης: Ένα πειραματικό πρόγραμμα εισαγωγής της Αρχαιολογίας στο δημοτικό σχολείο». Στο: *Αρχαιολογία και Τέχνες*, τεύχ.77, σσ. 54-58.

- Κασβίκης, Κ., Νικονάνου, Κ. & Φουρλίγκα, Ευ. (2002), «Εκπαιδευτικά Προγράμματα Αρχαιολογίας στην Ελλάδα». Στο: *Αρχαιολογία και Τέχνες*, τ. 85B, σσ. 103-112.
- Κασβίκης, Κ. (2004), *Αρχαιολογικές αφηγήσεις και εκπαίδευση. Ανάλυση περιεχομένου και εικονογράφησης στα σχολικά εγχειρίδια του Δημοτικού Σχολείου* (Διδακτορική Διατριβή). Τμήμα Ιστορίας – Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη.
- Κόκκινος, Γ. (1998), *Από την Ιστορία στις Ιστορίες. Προσεγγίσεις στην ιστορία της ιστοριογραφίας, την επιστημολογία και τη διδακτική της ιστορίας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κόκκινος, Γ., Αθανασιάδης, Η., Βούρη, Σ., Γατσώτης, Π., Τράντας, Π., Στέφος, Ε. (2005), *Ιστορική κουλτούρα και συνείδηση*. Αθήνα: Νόγραμμα Εκδοτική.
- Κόνσολα, Ν. (1995), *Η διεθνής προσαρτία της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Κουκουλή- Χρυσανθάκη, Χ. (2014), «Η αρχαιολογική έρευνα στη Μακεδονία της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου. Απολογισμός και προοπτικές». Στο: Στεφανή, Ευ., Μερούση, Ν. & Δημουλά Α. (επιμ.), *Εκατό χρόνια έρευνας στην προϊστορική Μακεδονία. πρακτικά συνεδρίου, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης 22-24 Νοεμβρίου 2012*. Θεσσαλονίκη: Ζήτη, σσ.153- 178.
- Kotsakis, K. (1991), «The powerful past: Theoretical trends in Greek archaeology». In: Hodder, I. (ed.), *Archaeological theory in Europe*. London: Routledge, pp. 65-90.
- Kotsakis, K. (1998), «The Past is ours. Images of Greek Macedonia». In: Meskell, L. (ed.), *Archaeology Under Fire*. London: Routledge, pp.44-67.
- Kotsakis, K. (2003), «Ideological aspects of contemporary archaeology in Greece». In: Haagsma, M., Den Boer, P., Moorman E. M. (eds.), *The impact of classical Greece on European and national identities*. (Proceedings of an international colloquium, held at the Netherlands Institute at Athens, 2-4 October 2000). Amsterdam: J. C. Gieben, pp. 55-70.
- Κρίβας Σ., (1999), *Περιβαλλοντική Αγωγή, Εγχειρίδιο για εκπαιδευτικούς*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ-ΠΕΑΕΚ.

- Κυριακούδης, Ευ. (2002), «Οι Βυζαντινοί χρόνοι». Στο: *Η Φλώρινα και η περιοχή της*. Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Φλώρινας, σσ.66-85.
- Κωνσταντίνου, Χ. (2000), *Η Αξιολόγηση της Επίδοσης του Μαθητή ως Παιδαγωγική Λογική και Σχολική Πρακτική*. Α' έκδοση. Αθήνα: Gutenberg.
- Κωνσταντίνος, Δ. (1993), «Η έννοια της ολοκληρωμένης συντήρησης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και η ελληνική εμπειρία». Στο: *Νέες πόλεις πάνω σε παλιές* (Ελληνικό Τμήμα ICOMOS, ΤΕΕ-Τμ. Δωδεκανήσου, 4η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, ΚΒ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, Δήμος Ρόδου, 27-30 Σεπτεμβρίου 1993, Ρόδος). Προσβάσιμο στο: http://library.tee.gr/digital/rho/rho_m33/rho_m33_contents.pdf. {ανακτήθηκε:15/9/2018}.
- Κωτσάκης, Κ., Βοκοτόπουλος, Λ., Λέκκα, Α., Φουρλίγκα, Ε. (1993), «Πολιτιστική κληρονομιά και τοπική κοινωνία: Η ανασκαφή της Τούμπας Θεσσαλονίκης». Ανακοίνωση στο Συνέδριο «Μνημείο και Κοινωνία». Αθήνα.
- Κωτσάκης, Κ. (2002), «Εισαγωγή του επιμελητή». Στο: Hodder, I., *Διαβάζοντας το παρελθόν. Τρέχουσες ερμηνευτικές προσεγγίσεις στην αρχαιολογία*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, σσ. 15-24.
- Κωτσάκης, Κ. (2008), «Υλικός Πολιτισμός και Ερμηνεία στη Σύγχρονη Αρχαιολογική Θεωρία». Στο: Ν. Νικονάνου & Κ. Κασβίκης (επιμ.), *Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο: Εμπειρίες και ερμηνείες του παρελθόντος*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, σσ. 31-65.
- Κωτσάκης, Κ. (2013), «Η Προϊστορική Μακεδονία» Διαθέσιμο στο: <http://www.imma.edu.gr> {ανακτήθηκε: 12/10/2017}.
- Κωτσάκης, Κ. (2014), «Εκατό χρόνια νεολιθικής έρευνας στη Μακεδονία: τάσεις και κατευθύνσεις». Στο: Στεφανή, Ευ., Μερούση, Ν. & Δημουλά Α. (επιμ.), *Εκατό χρόνια έρευνας στην προϊστορική Μακεδονία. πρακτικά συνεδρίου, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης 22-24 Νοεμβρίου 2012*. Θεσσαλονίκη: Ζήτη, σσ. 133-140
- Λάββας, Γ. (1993), *Πολιτιστική Κληρονομιά. Βασικές έννοιες, ιδεολογία, διεθνείς συμφωνίες, μεθοδολογία*. Αθήνα: Εκτύπωση Σ. Αθανασόπουλος – Σ. Παπαδάμης & ΣΙΑ Ε.Ε..
- Λάββας, Γ. (2010), *Ζητήματα πολιτιστικής κληρονομιάς*. Αθήνα: Μέλισσα.

- Λαμπρινουδάκης, Β.(2008), *Δέκα μαθήματα αρχαιολογίας - Οδοιπορικό από την αρχαία ελληνική τέχνη στη σύγχρονη ζωή*. Αθήνα: Α.Α. Λιβάνη.
- Λαμπρινουδάκης, Β. (2010), «Η διαμόρφωση και η ωρίμανση της έννοιας της διαχείρισης των μνημείων στην Ελλάδα κατά τα τελευταία πενήντα χρόνια». Στο: Μπούρας, Χ. & Τουρνικιώτης, Π. (επιμ.), *Συντήρηση, αναστήλωση και αποκατάσταση μνημείων στην Ελλάδα, 1950-2000*. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, σσ.273-284.
- Lee, P.J. & Ashby, R. (2001), «Empathy, Perspective Taking And Rational Understanding». In: Davis, O.L., Yeager, E.A., Foster, S.J., *Historical Empathy and Perspective Taking in the Social Studies*. Rowman and Littlefield
- Λεοντσίνης Γ. (1996), *Διδακτική της Ιστορίας. Γενική - Τοπική Ιστορία και Περιβαλλοντική Εκπαίδευση*. Αθήνα: Πατάκη.
- Λεοντσίνης, Γ. (1999). «Ενσυναίσθηση και διδασκαλία της Ιστορίας». Στο ΠΕΦ Σεμινάριο 21, Θεωρητικά προβλήματα και διδασκαλία της Ιστορίας. Γρηγόρης.
- Λεοντσίνης, Γ., Ρεπούση, Μ. (2001), *Η τοπική ιστορία ως πεδίο σπουδής στο πλαίσιο της σχολικής παιδείας*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων.
- Λεοντσίνης Γ. «Τοπική ιστορία και διδακτική της ιστορίας στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση», προσβάσιμο στο: <http://www.viokliron.gr> {ανακτήθηκε 26/11/2017}.
- Levstik, L., Henderson, A. G. & Schlarb, J. (2005). Digging For Clues:An Archaeological Exploration of Historical Cognition. In: R. Ashby, P. Gordon and P. Lee (eds), *Understanding history. International Review of History Education*, vol. 4. London and New York: Routledge, Falmer, pp.34-48.
- Λιλιμπάκη Μ. –Ακαμάτη (1998), Το αρχαιολογικό έργο της ΙΖ'ΕΠΚΑ το 1998. *ΑΕΜΘ*, τ. 12. Θεσσαλονίκη, σσ. 301-304.
- Λιλιμπάκη Μ. –Ακαμάτη & Τροχίδης, Κ. (1999-2001), «Η νέα έκθεση του αρχαιολογικού μουσείου Φλώρινας». *ΑΑΑ XXXII- XXXIV*, σσ. 127-138.
- Λιλιμπάκη–Ακαμάτη, Μ. & Αδάμ- Βελένη Π. (2002), «Από τους προϊστορικούς χρόνους μέχρι την ύστερη αρχαιότητα». Στο: *Η Φλώρινα και η περιοχή της*. Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Φλώρινας, σσ. 40-59.

- Λιλιμπάκη –Ακαμάτη, Μ. & Ακαμάτης, Ι. (2006), *Η ελληνοιστική πόλη της Φλώρινας*. Θεσσαλονίκη: Υπουργείο Πολιτισμού, ΙΖ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, Μουσείο Φλώρινας.
- Λιλιμπάκη –Ακαμάτη, Μ. (2013), «Ο Φ. Πέτσας και το αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία». Στο: Μακεδονικά, τ. 39 (2010-2012). Θεσσαλονίκη, σσ. 125-138.
- Λιλιμπάκη –Ακαμάτη Μ. (2016). *Το αρχαιολογικό μουσείο Φλώρινας*. Αθήνα: Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων, Διεύθυνση Δημοσιευμάτων.
- Low-Beer, A. (1989), «Empathy and History», *Teaching History*, vol. 55, pp. 8-12.
- Μαλλούχου-Tufano, Φ. (2009), «Μετά το Χάρτη της Βενετίας: εξέλιξη ιδεών και προσεγγίσεων στην προστασία των μνημείων». Στο: Δρόσου, Κ. & Θεοχαρίδου, Κ. (επιμ.), *Πρακτικά 2ου Πανελληνίου Συνεδρίου Αναστηλώσεων (ΕΤΕΠΙΑΜ)* (Αθήνα, 21-24 Μαΐου), σσ.1-11.
- Μανιάτης, Γ. (2012), «Η μέθοδος ραδιοάνθρακα για την χρονολόγηση αρχαιολογικών και περιβαλλοντικών υλικών». Προσβάσιμο στο: <https://proistoria.files.wordpress.com> {ανακτήθηκε: 30/8/2017}.
- Μανιάτης, Γ. (2014), «Χρονολόγηση με άνθρακα-14 των μεγάλων πολιτισμικών αλλαγών στην προϊστορική Μακεδονία: πρόσφατες εξελίξεις». ΣΤΟ: Στεφανή, Ευ., Μερούση, Ν. & Δημουλά Α. (επιμ.), *Εκατό χρόνια έρευνας στην προϊστορική Μακεδονία. Πρακτικά συνεδρίου, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης 22-24 Νοεμβρίου 2012*. Θεσσαλονίκη: Ζήτη, σσ. 208-218.
- Μαρκιανός, Σ. (1984). «Σκοπός του μαθήματος της Ιστορίας». Στο ΠΕΦ Σεμινάριο 3 Ιστορία.
- Marshall, Y. (2002), «What is community archaeology?». *World Archaeology* 34(2), pp. 211-219.
- Masson, P. & Guillot, H. (1994), «Archaeo-fiction with upper primary-school children 1988–1989». In: P.G. Stone & B.L. Molyneaux (eds), *The Presented Past: Heritage, Museums, and Education*. London and New York: Routledge, pp. 375-383.
- Matthew, D., Ed. (2011), *Prehistoric Minds: Human Origins as a Cultural Artefact*. Royal Society of London.

- Μαυροπούλου - Τσιούμη, Χρ. (2008), «Πολιτισμική κληρονομιά. Γιατί και πώς». Στο: Ν. Νικονάνου & Κ. Κασβίκης (επιμ.), *Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο: Εμπειρίες και ερμηνείες του παρελθόντος*. Αθήνα: Πατάκη, σσ. 196-206.
- Μαυροσκούφης Δ., «Τα πλεονεκτήματα της διδασκαλίας σε ομάδα ή σε τάξη έναντι της ατομικής διδασκαλίας» Προσβάσιμο: : <https://docplayer.gr> {ανακτήθηκε 15/11/2018}.
- McManamon, F. (1991), «The many publics for archaeology». *American Antiquity* 56, pp. 121-130.
- McManamon, F. (1998), «Public Archaeology: A professional obligation». *Archaeology and public education* 8 (3), pp. 3, 13.
- McManamon, F. (2000a), «Archaeological messages and messengers». *Public Archaeology* 1(1), pp. 5-20.
- McManamon, F. (2000b), «Public education. A part of archaeological professionalism». In: K. Smardz and Sh. J. Smith (eds.), *The archaeology education handbook. Sharing the past with kids*. Altamira Press and Society for American archeology: Walnut Creek, CA, pp.17-24.
- McGimsey, C.R. (1972), «*Public Archaeology*». New York: Seminar Press.
- Moshenska, G. & Dhanjal, S. (2011). «*Introduction: Thinking about, Talking about, and Doing Community Archaeology*». In: Moshenska, G. & Dhanjal, S.. *Community Archaeology Themes, Methods and Practices*. Oxford and Oakville: Oxbow Books
- Moser, St., Glazier, D., Phillips, J. E., El Nemr, L. N., Mousa, M. S., Aiesh, R. N., Richardson, S., Conner, Ad., Seymour, M. (2002), «Transforming Archaeology through Practice: Strategies for Collaborative Archaeology and the Community Archaeology Project at Quseir, Egypt». *World Archaeology*, Vol. 34, No. 2, Community Archaeology, pp. 220-248.
- Mouliou, M. (1996), «Ancient Greece, its classical heritage and the modern Greeks: aspects of nationalism in museums exhibitions». In: S. Atkinson, I. Banks, and J. O'Sullivan (eds.), *Nationalism and Archaeology*. Glasgow: Cruithne Press, pp. 174-199.
- Μούλιου Μ. (1999), «Από την ιστορία της αρχαιολογικής επιστήμης στην ανάγνωση μουσειακών εκθέσεων». Στο: *Αρχαιολογία & Τέχνες τ. 73*, σσ. 53-58.

- Μπαλασσοά-Φλέγκα, Ε. (2009), *Δράσεις και πολιτικές της UNESCO. Θέματα Διαπολιτισμικής Πολιτικής και Παιδείας. Προσεγγίσεις και στρατηγικές*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Μπούνια, Α., Νικονάνου, Ν., Οικονόμου, Μ. (2008), *Η Τεχνολογία στην Υπηρεσία της Πολιτισμικής Κληρονομιάς*. Αθήνα: Καλειδοσκόπιο.
- Νάκου, Ειρ. (2000), *Τα παιδιά και η ιστορία. Ιστορική σκέψη, γνώση και ερμηνεία*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Νημά Α, Ε., Καψάλης Γ, Α. (2002). *Σύγχρονη Διδακτική*. Αθήνα: Αφοί Κυριακίδη.
- Νικονάνου, Ν., Καβίκης, Κ. (2008), «Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο: παρελθόν-παρόν- μέλλον». Στο: Ν. Νικονάνου & Κ. Κασβίκης (επιμ.), *Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο: Εμπειρίες και ερμηνείες του παρελθόντος*. Αθήνα: Πατάκη, σσ. 11-29.
- Νικονάνου, Ν., Καβίκης, Κ., Κωτσάκης, Κ. (2008), «Τοπική κοινωνία και αρχαιολογία: παιδιά και έφηβοι εθελοντές σε μια πανεπιστημιακή ανασκαφή». Στο: Ν. Νικονάνου & Κ. Κασβίκης (επιμ.), *Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο: Εμπειρίες και ερμηνείες του παρελθόντος*. Αθήνα: Πατάκη, σσ. 287-310.
- Νικονάνου, Ν. (2010), *Μουσειοπαιδαγωγική: από την θεωρία στην πράξη*. Αθήνα: Πατάκης.
- Νικονάνου, Ν. (2015), «Μουσεία και τυπική εκπαίδευση». Στο: Νικονάνου, Ν., *Μουσειακή Μάθηση και Εμπειρία στον 21ο αιώνα*. Αθήνα: Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, www.kallipos.gr.
- Νικονάνου, Ν. (2015). «Εκπαιδευτικά Εργαλεία: Έντυπα και Υλικά». Στο: Νικονάνου, Ν., *Μουσειακή Μάθηση και Εμπειρία στον 21ο αιώνα*. Αθήνα: Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, www.kallipos.gr.
- Okamura, K. & Matsuda, A. (2011), «Introduction: New Perspectives in Global Public Archaeology». In: K. Okamura & A. Matsuda (eds.), *New Perspectives in Global Public Archaeology*, Springer New York Dordrecht Heidelberg London.
- Πάντος, Π. (2005), *Κωδικοποίηση νομοθεσίας για την πολιτιστική κληρονομιά. Διεθνές και κοινοτικό δίκαιο*. Αθήνα: ΥΠΠΟ – Δ/ση Εθνικού Αρχείου Μνημείων
- Παπαγιαννόπουλος Κ., Σιμώνη Ε., Φραγκούλης Ι. (1999), *Η Τοπική Ιστορία ως πεδίο σπουδής στα πλαίσια της σχολικής παιδείας*, Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β.

- Παπαναστασοπούλου, Β. (2012), «Αρχαιολογία και 21ος αιώνας. Θεωρία της Αρχαιολογικής επιστήμης». Προσβάσιμο στο: <https://www.archaiologia.gr/blog/publishig> { ανακτήθηκε: 15/12/2017}.
- Παπαπετρόπουλος, Δ. (2006), *Νόμος 3028/2002 Για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς*. Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Παππά, Μ. (2014), «Το έργο του W.A. Heurtley στη Μακεδονία μέσα από το αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και της Βρετανικής Αρχαιολογικής Σχολής». Στο: Στεφανή, Ευ., Μερούση, Ν. & Δημουλά Α. (επιμ.), *Εκατό χρόνια έρευνας στην προϊστορική Μακεδονία. πρακτικά συνεδρίου, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης 22-24 Νοεμβρίου 2012*. Θεσσαλονίκη: Ζήτη, σσ. 101-111.
- Παυλογεωργάτος, Γ. (2003), *Διατήρηση της υλικής πολιτιστικής κληρονομιάς*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Πετράκος, Β. (1987). *Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία. Η ιστορία των 150 χρόνων της 1837-1987*. Βιβλιοθήκη της Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρείας αρ. 104. Αθήναι.
- Πετράκος, Β. (1995), *Η περιπέτεια της ελληνικής αρχαιολογίας στο βίο του Χρήστου Καρούζου*. Βιβλιοθήκη της Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρείας Αρ. 150, Αθήναι.
- Πετρουλάκης Ν. Β. (1992), *Προγράμματα, Εκπαιδευτικοί στόχοι, Μεθοδολογία*, Αθήνα: Γρηγόρη.
- Podgorny, I. (1990), «The excluded present: archaeology and education in Argentina». In: P. Stone and R. McKenzie (eds.), *The excluded past: archaeology and education. One World Archaeology* vol. 17. London and New York: Routledge, pp.68-87.
- Πολίτης, Α. (1998), *Ρομαντικά χρόνια: ιδεολογίες και νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880* (2η έκδοση). Αθήνα: Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού-Μνήμων.
- Potter, P. (1990), «The «what» and «why» of public relations for archaeology: a postscript to De Cicco's public relations primer». *American Antiquity* 55, pp. 608-613.
- Πούλιος, Ι. (2012), «Εισαγωγή στη Διαχείριση της Πολιτισμικής Κληρονομιάς: Ορολογία, Έννοια και Μοντέλα Διαχείρισης». *Αρχαιογνωσία*, τ.16 (τεύχη 1-3), σσ. 321-340.

- Renfrew, C & Bahn P. (2001), *Αρχαιολογία. Θεωρίες, Μέθοδοι και Πρακτικές εφαρμογές*. (Μτφρ). Ι. Καραλή- Γιαννακοπούλου. Αθήνα: Ινστιτούτο Βιβλίου- Α. Καρδαμίτσα.
- Renfrew, C. (2008), *Prehistory, The Making Of The Human Mind*. New York: Modern Library Print.
- Rocks-Macqueen, D. (2012), «Archaeologists Perceptions on Public Outreach and Education». In: *Online Journal in Public Archaeology*, JAS Arqueología S.L.U., (2), pp.100-121.
- Ρεπούση, Μ. (2004), *Μαθήματα ιστορίας. Από την ιστορία στην ιστορική εκπαίδευση*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Ρωμοπούλου, Κ. (2014), «Οι αρχές της προϊστορικής έρευνας στη Μακεδονία». Στο: Στεφανή, Ευ., Μερούση, Ν. & Δημουλά Α. (επιμ.), *Εκατό χρόνια έρευνας στην προϊστορική Μακεδονία. πρακτικά συνεδρίου, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης 22-24 Νοεμβρίου 2012*. Θεσσαλονίκη: Ζήτη, σσ. 31- 36.
- Schadla-Hall, T. (1999), «Editorial: Public Archaeology». In *European Journal of Archaeology*, 2 (2), pp.147-158.
- Scheibler, I. (1992), *Ελληνική κεραμική. Παραγωγή, εμπόριο και χρήση των αρχαίων ελληνικών αγγείων*. (Μτφρ.) Μανακίδου Ε.. Αθήνα: Καρδαμίτσα, σσ. 88-133.
- Shanks, M. (2004), «The politics of archaeology». In: J. Bintliff ed., *The Blackwell companion to archaeology*. USA, UK, Australia: Blackwell Publishing Ltd, pp. 490- 508.
- Shanks, M. and Tilley, C. (1989), «Archaeology into the 1990s». *Norwegia Archaeological review vol. 22, no 1*, pp. 1-12.
- Shennan, S. (1989), «Archaeological approaches to cultural identity». *One World Archaeology vol. 10*. London: Unwin Hyman.
- Σκοπετέα, Ε. (1988), *Το πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα: όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*. Αθήνα: Πολύτυπο.
- Συμβούλιο των ευρωπαϊκών κοινοτήτων, επιτροπή των ευρωπαϊκών κοινοτήτων (1992), *Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση*. Λουξεμβούργο: Υπηρεσία επίσημων εκδόσεων των ευρωπαϊκών κοινοτήτων.
- Thomas S. (2017), «Community archaeology». In: Moshenska, G. (2017). *Key Concepts in Public Archaeology*. UCL Press, pp. 14-30.

- Τόλιας, Γ. (2003), «Ελληνομάθεια, αρχαιογνωσία και εθνική κληρονομιά. Το ελληνικό προεπαναστατικό ενδιαφέρον για τις αρχαιότητες». Στο: *Αρχαιολογία & Τέχνες*, τ. 89, σσ.8-14.
- Τουλούμης, Κ. (2004), *Διδάσκοντας για το Παρ(ελθ)όν: Η Αρχαιολογία στη Μέση Εκπαίδευση, Δυνατότητες και Προοπτικές*. Θεσσαλονίκη: Ζήτη.
- Τουρνικιώτης, Π. (2010), «Ιδεολογικά και θεωρητικά προβλήματα αναστήλωσης αρχιτεκτονικών μνημείων στην Ελλάδα στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα». Στο: Μπούρας, Χ. & Τουρνικιώτης, Π. (επιμ.), *Συντήρηση, αναστήλωση και αποκατάσταση μνημείων στην Ελλάδα, 1950-2000*. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, σσ. 13-28.
- Τρανταλίδου, Κ. (1984), *Αρχαιολογική Τοπογραφία του Νομού Φλώρινας*. Φλώρινα.
- Treuil, R., Darcque P., Poursat, J.-Cl., Touchais G. (1996), *Οι πολιτισμοί του Αιγαίου*. (Μτφρ.) Πολυχρονοπούλου, Ολ. & Touchais, Αν. Φ.. Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- Trigger, B. (1995), «Romanticism, nationalism and archaeology». In: P. Kohl and C. Fawcett ed. (1995). *Nationalism, politics, and the practice of Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 263-279.
- Trigger, B. (2005), *Μια ιστορία της αρχαιολογικής σκέψης*. Μτφ. Β. Λαλιώτη. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Ucko, P. J. (1987), *Academic Freedom and Apartheid: The story of the World Archaeological Congress*. London: Duckworth & Co Ltd.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ. – Π.Ι. (2003), *Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών και Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών Υποχρεωτικής Εκπαίδευσης*. Αθήνα.
- Φουρλίγκα, Ε., Νικονάνου, Ν., Κασβίκης, Κ. & Γαβριηλίδου, Ι. (2002), «Μουσειακή εκπαίδευση και αρχαιολογία. Παραδείγματα από τρεις ευρωπαϊκές χώρες». *Αρχαιολογία και τέχνες*, τ. 85β, σσ.113-122.
- Φραγκούλης Ι., Φραντζή Φ. (2010), *Σύγχρονες διδακτικές προσεγγίσεις της τοπικής ιστορίας στο πλαίσιο της εκπαίδευσης ενηλίκων*, Πάτρα: Γιάννης Πικραμένος.
- Χαλκιά, Αλκ. (2002), «Ένα βήμα πιο κοντά στο μουσείο. Σχεδιάζουμε ένα φύλλο εργασίας και οργανώνουμε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα σε μουσείο». Στο: Κόκκινος, Γ., Αλεξάκη, Ευγ., *Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στη μουσειακή αγωγή*. Αθήνα: Μεταίχμιο, σσ. 297-307.

- Χατζηνικολάου, Κ. (2009)., «Συμβολή στη μελέτη της ιστορικής γεωγραφίας της Άνω Μακεδονία». *Μακεδονικά*, τ. 38, σσ. 1-20.
- Χατζηνικολάου, Τ. (2010), «Μουσειακή Εκπαίδευση στην Ελλάδα: Ιστορική αναδρομή». Στο: Μπίλη, Β. & Νάκου, Ειρ. (επιμ.), *Μουσεία και εκπαίδευση*. Αθήνα: Νήσος, σσ. 117-126.
- Χορταρέα, Ειρ. (2002), «Ιστορική εξέλιξη των εκπαιδευτικών προγραμμάτων μουσείων στην Ελλάδα και στο εξωτερικό». Στο: Κόκκινος, Γ. & Αλεξάκη Ευγ., *Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στη μουσειακή αγωγή*. Αθήνα: Μεταίχμιο, σσ.179-188.
- Χουρμουζιάδης, Γ. Χ. (1996), *Το Δισπηλιό Καστοριάς*. Θεσσαλονίκη, Κώδικας.
- Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία (1892), «Γενική Συνέλευσις 19ης Ιανουαρίου 1892. Έκθεσις των εργασιών του Διοικητικού Συμβουλίου από 1 Ιανουαρίου 1891 - 31 Δεκεμβρίου 1891». *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 1, σσ. 89-93.
- Χριστοφιλόπουλος, Δ. (2005), *Προστασία πολιτιστικών αγαθών*. Αθήνα: Σάκκουλας.
- Χρυσοστόμου, Π. (1997), «Αποτελέσματα της Προϊστορικής Τούμπας Αρμενοχωρίου 1996-1997». Ομιλία στην Φλώρινα. Προσωπικό αρχείο Χρυσοστόμου Π.
- Χρυσοστόμου, Π. (1998 α.) «Τούμπα Αρμενοχωρίου». Στο: *Μνείας Χάριν. Τόμος στη μνήμη της Μ. Σιγανίδου*. Θεσσαλονίκη, σσ. 335- 353.
- Χρυσοστόμου, Π. (1998 β) «Τούμπα Αρμενοχωρίου». Ημερίδα για την αρχαιολογική έρευνα στο νομό Φλώρινας (Δήμος Φλώρινας). Προσωπικό αρχείο Χρυσοστόμου Π.
- Χρυσουλάκη, Σ. & Κουτσοουράκη, Τ. (2010), «Εξερευνήσεις σε μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους». Στο: Μπίλη, Β. & Νάκου, Ειρ. (επιμ.), *Μουσεία και Εκπαίδευση*. Αθήνα: Νήσος, σσ. 127-137.
- Ψαράκη-Μπελετσιώτη, Ν. (2002), «Σχεδιασμός εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων στο Μουσείο». Στο: ΥΠΕΠΘ, ΥΠΠΟ, ICOM - Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων/ Ελληνικό Τμήμα, Δημοτικό Μουσείο Καβάλας, *Μουσείο-Σχολείο: 6ο Περιφερειακό Σεμινάριο (Καβάλα 20-21 Σεπτεμβρίου 2002)*. Αθήνα, σσ. 35-37.

Διαδικτυακοί τόποι

- <http://freedmanstownarchaeology.rice.edu>, τελευταία επίσκεψη 20/9/2018.
- <https://www.archaeological.org/fieldwork/afob/2359>, τελευταία επίσκεψη 20/9/2018.
- <http://www.archaeologyincommunity.com>, τελευταία επίσκεψη 21/9/2018.
- <https://www.yorkarchaeology.co.uk/case-studies/sector/community>, τελευταία επίσκεψη 10/9/2018.
- <http://heritage.umd.edu/CHRWeb/AssociatedProjects/hampden/Hampdenresearchdesign.pdf>, τελευταία επίσκεψη 10/9/2018.
- <http://www.yac-uk.org>, τελευταία επίσκεψη 10/9/2018.
- http://www.estlatrus.eu/eng/news/aac_archaeology_authority_amp/_gv, τελευταία επίσκεψη 11/9/2018.
- <http://adoptoimonumentti.fi/info>, τελευταία επίσκεψη 11/9/2018.
- (<https://www.culture.gr/el/>, τελευταία επίσκεψη 11/9/2018.
- <http://www.auth.gr/temper>, τελευταία επίσκεψη 20/9/2018.
- <http://www.namuseum.gr/education/schools-gr.html>, τελευταία επίσκεψη 20/8/2018.
- <http://www.mbp.gr/edu>, τελευταία επίσκεψη 20/8/2018.
- <https://www.amth.gr/education/school-programs> τελευταία επίσκεψη 20/8/2018.
- <http://www.emst.gr>, τελευταία επίσκεψη 10/10/2018.
- <http://www.theacropolismuseum.gr>, τελευταία επίσκεψη 10/10/2018.
- <https://www.noesis.edu.gr>, τελευταία επίσκεψη 10/10/2018.
- <http://foundation.parliament.gr>, τελευταία επίσκεψη 10/10/ 2018.
- <https://www.culture.gr/el/service/SitePages/view.aspx?iID=2583>, τελευταία επίσκεψη 10/10/2018.
- <http://tomba.web.auth.gr/-/index.php/el/2015-06-04-10-38-19/educational-activities>, τελευταία επίσκεψη 11/10/2018.
- http://www.britishmuseum.org/learning/schools_and_teachers, τελευταία επίσκεψη 25/5/2018.
- https://www.benaki.gr/index.php?option=com_educations&view=landing&Itemid=165&lang=el, τελευταία επίσκεψη 25/5/2018.

- <https://cycladic.gr>, τελευταία επίσκεψη 25/5/2018.
 - <http://www.piop.gr/el/Programmes/ekpaideutika-programmata-mouseion.aspx>,
τελευταία επίσκεψη 25/5/2018.
 - <https://www.icomos.org/en/and/169-the-declaration-of-amsterdam>, τελευταία
επίσκεψη 25/9/2018.
 - www.unesco.org/, τελευταία επίσκεψη 25/9/2018.
 - <https://www.icomos.org>, τελευταία επίσκεψη 25/9/2018.
 - <http://network.icom.museum>, τελευταία επίσκεψη 25/9/2018.
 - <https://www.iccrom.org>, τελευταία επίσκεψη 25/9/2018.
 - <https://www.ovpm.org>, τελευταία επίσκεψη 25/9/2018.
-

Πηγές εικόνων

Αρχαιολογικό μουσείο Φλώρινας

Βαλαβάνης, Π. (2017), *Ο λόφος με τα κρυμμένα μυστικά. Το χρονικό μιας φανταστικής ανασκαφής*. Αθήνα, 10^η εκδ.: Πορφύρα.

Ξανθοπούλου, Κ., «Τα πολύ παλιά χρόνια στη Θράκη...», τετράδιο για τον μαθητή. Στο: εκπαιδευτικός φάκελος «Νεολιθικός πολιτισμός στη Θράκη». Πρόγραμμα Μελέτης, Εκπαίδευση και πολιτισμός σε συνεργασία με το Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων, ελληνικό τμήμα.

Ξανθοπούλου, Κ., «Νεολιθικός πολιτισμός στη Θράκη», βιβλίο για τον εκπαιδευτικό. Στο: εκπαιδευτικός φάκελος «Νεολιθικός πολιτισμός στη Θράκη». Πρόγραμμα Μελέτης, Εκπαίδευση και πολιτισμός σε συνεργασία με το Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων, ελληνικό τμήμα.

Προσωπικό αρχείο

Προσωπικό αρχείο Π. Χρυσοστόμου, προϊσταμένου του τμήματος προϊστορικών και κλασικών αρχαιοτήτων και μουσείων της ΕΦΑ Φλώρινας.

<https://theancientwebgreece.wordpress.com>, τελευταία επίσκεψη 20/12/2018.

<http://www.neolithicavgi.gr>, τελευταία επίσκεψη 20/12/2018.

<http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGYM-B106/382/2534,9809/>, τελευταία επίσκεψη 20/12/2018.

<https://www.nea-acropoli-athens.gr/arthra/esoterismos/363-proistorika-spilaia>, τελευταία επίσκεψη 15/12/2018.

<http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSDIM-C103/88/699,2638/>, τελευταία επίσκεψη 15/12/2018.

<http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGYM-A105/29/155,896/>, τελευταία επίσκεψη 10/12/2018.

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B5%CE%AF%CE%BF:%CE%9D%CE%B5%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CE%B8%CE%B9%CE%BA%CE%AC_%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%B1%CE%BB%CE%B5%CE%AF%CE%B1.jpg, τελευταία επίσκεψη 5/12/2018.

<http://greekworldhistory.blogspot.com/2014/07/blog-post.html>, τελευταία επίσκεψη 5/12/2018.

<http://users.sch.gr/ipap/Ellinikos%20Politismos/Yliko/istoria/a-01-02.htm>, τελευταία επίσκεψη 5/12/2018.

<http://www.kastoria.gov.gr>, τελευταία επίσκεψη 5/12/2018.

<https://www.google.com/imgres?imgurl=https%3A%2F%2Fwww.alfavita.gr>, τελευταία επίσκεψη 5/12/2018.

https://www.google.com/search?tbm=isch&q=εποχη+χαλκου&backchip=online_chip&sa=X&ved=0ah, τελευταία επίσκεψη 5/12/2018.

http://odysseus.culture.gr/h/4/gh430.jsp?obj_id=4795, τελευταία επίσκεψη 5/12/2018.

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9C%CF%85%CE%BA%CE%B7%CE%BD%CE%B1%CF%8A%CE%BA%CF%8C%CF%82_%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82, τελευταία επίσκεψη 5/12/2018.

www.mthv.gr/el/monimi-ekthesi/i-genesi-tou-mykinaikou-politismou, τελευταία επίσκεψη 5/12/2018.

<https://e-kafeneio.gr/kikladikos-politismos-enas-apo-tous-paleoterous-politismous-tis-evropis/>, τελευταία επίσκεψη 5/12/2018.

<http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGYM-A105/29/156,901>, τελευταία επίσκεψη 5/12/2018.

http://history-pages.blogspot.com/2012/02/blog-post_12.html, τελευταία επίσκεψη 5/12/2018.

<https://e-tutor.blogspot.com/2015/09/9.html>, τελευταία επίσκεψη 5/12/2018.

<https://www.heraklion.gr/ourplace/archeological-museum/archeological-museum.html>, τελευταία επίσκεψη 8/12/2018.

https://encryptedtbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcR7swvt22uJarb_IzqM7SVR6suwGNtGhExbqBzz-16msp1Nx0heHA, τελευταία επίσκεψη 5/12/2018.

<https://peripluscd.wordpress.com/tag/%CF%83%CE%B1%CE%BC%CE%BF%CE%B8%CF%81%CE%AC%CE%BA%CE%B7>, τελευταία επίσκεψη 5/12/2018.

https://encryptedtbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcSnKFhu4zEHXVmkHU_4Sg3S-urGmqeRqAoPQoBn_XKV7BciwYKr, τελευταία επίσκεψη 5/12/2018.

<https://kariopoliskontostavlifokades.blogspot.com/2017/>, τελευταία επίσκεψη 5/12/2018.

<http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGYM-A105/29/156,903>, τελευταία επίσκεψη 5/12/2018.

<http://myclassroomstudents.weebly.com/thetaepsilonomicrontauetatauepsilonsigma.html>, τελευταία επίσκεψη 5/12/2018.

<http://toumba.web.auth.gr>, τελευταία επίσκεψη 1/12/2018.

<http://efamagvolos.culture.gr/Aerino%20ODHGOS.pdf>, τελευταία επίσκεψη 1/12/2018.

http://visithalkidiki.blogspot.com/2012/05/blog-post_4481.html, τελευταία επίσκεψη 1/12/2018.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΦΥΛΛΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΠΡΩΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:
Προετοιμασία στο σχολείο

Φύλλο Εργασίας 1

Χάρτης της σύγχρονης Ελλάδας

ΟΙ ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

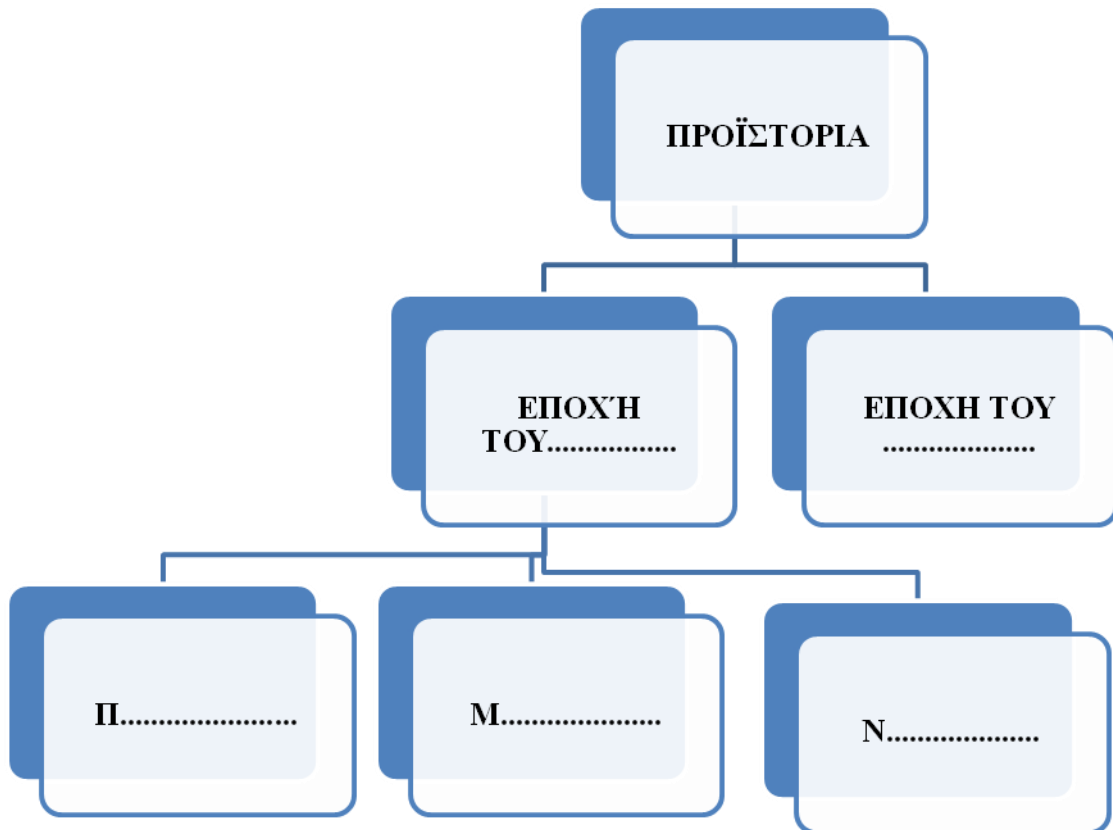

ΧΡΩΜΑ	ΕΠΟΧΗ
Καφέ	Παλαιολιθική
Κίτρινο	Μεσολιθική
Κόκκινο	Νεολιθική
Πράσινο	Εποχή Χαλκού

Για να θυμηθούμε!!!

Συμπληρώστε στο παρακάτω διάγραμμα τις εποχές που αποτελούν την Προϊστορία.

Βάζω τις λέξεις της παρένθεσης στη σωστή στήλη:

(τροφοσυλλέκτης, πρώτοι οικισμοί, ανάκτορο της Κνωσού, σπηλαιές, μινωικός πολιτισμός, εξημερωμένα ζώα, γεωργοί, εργαλεία από χαλκό, Σέσκλο, Κυκλάδες, σπηλαιογραφίες, σπίτια από ξύλο)

Παιολιθική–Μεσολιθική εποχή	Νεολιθική εποχή	Εποχή Χαλκού

Φύλλο Εργασίας 3

Διαβάστε προσεκτικά την επιστολή και στη συνέχεια συζητήστε σε ποιο θέμα αναφέρεται.

να κρυφτούν, μια και κυκλοφορούν ασκεπή και σε κλειστούς και σε υπαίθριους χώρους. Εξ άλλου, ποτέ δε συμπάθησα τις εκ των όπισθεν βολές και θλίβομαι όταν την επόμενη μέρα βλέπω έναν πυροβολητή –ελαφρά τη καρδία– να ρίχνει στον ήδη βληθέντα, φαρδιά πλατιά και μια «εγκάρδια» καλημέρα για καπάκι.

Αν υπερέβαλα, ζητώ συγγνώμη. Δεν είναι από κακία ή απλή εφηβική ζέση. Έχω μόνο μια υπέρμετρη ευαισθησία στα κακώς κείμενα. Είμαι και τελείως άπειρος: Είναι η πρώτη φορά στη ζωή μου που πιάνω μολύβι και χαρτί, για να συντάξω τέτοια επιστολή κι έχασα την παρθενικότητά μου. Νιώθω και κάτι πόνους...

ΚΩΣΤΑΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛΙΔΗΣ
ένθερος υποστηρικτής της ΕΣΜΘ

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΑΡΜΕΝΟΧΩΡΙΟΥ

53100 ΦΛΩΡΙΝΑ

Αρμενοχώρι, 5 Ιανουαρίου 1994

Αριθ. Πρωτ. 1

Προς
Το Υπουργείο Πολιτισμού
Διεύθυνση Προϊστορικών
και Κλασικών Αρχαιοτήτων

ΑΘΗΝΑ

Με αφορμή διάφορα ευρήματα που μαρτυρούν ίσως προϊστορικού οικισμού στο λόφο που βρίσκεται στη βορειοανατολική πλευρά του χωριού και με βάση μαρτυρίες των κατοίκων της κοινότητας Αρμενοχωρίου για τις

ανασκαφικές εργασίες που είχαν γίνει στον παραπάνω λόφο από τον W.A. Heurtley της Αγγλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών το 1930, ζητήσαμε με τα έγγραφα μας κατ' αρχήν προς την ΙΖ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (Βέροια, 1/10-1-1992) και στη συνέχεια προς την Ζ' Εφορεία Κλασικών Αρχαιοτήτων (Έδεσσα, 12-11-1992) τον προγραμματισμό ανασκαφικών εργασιών στην περιοχή της προϊστορικής Τούμπας Αρμενοχωρίου. Δυστυχώς οι παραπάνω Εφορείες δεν φαίνεται ότι έλαβαν σοβαρά υπόψη το αίτημά μας.

Εμείς ωστόσο, εκτιμώντας την μεγάλη σημασία που θα είχε η διενέργεια ανασκαφικών εργασιών στην αρχαιολογική περιοχή του χωριού μας και παρακολουθώντας με ανησυχία την αλλοίωση της μορφολογίας του τοπίου που παρατηρείται εξαιτίας της μεταφοράς χωμάτων από συνεχόμενο λόφο, επανερχόμεστε στο αίτημά μας και σας παρακαλούμε να αποφασίσετε τη διεξαγωγή ανασκαφικών εργασιών στην περιοχή της προϊστορικής Τούμπας Αρμενοχωρίου Φλώρινας.

Με την ελπίδα ότι θα εξετάσετε το αίτημά μας με την απαιτούμενη προσοχή και θα εκδηλώσετε το αμέριστο ενδιαφέρον σας διατελούμε

Με εκτίμηση

Για το Διοικητικό Συμβούλιο

Ο Πρόεδρος

ΔΗΜ. Ι. ΘΩΙΔΗΣ

Ο Γεν. Γραμματέας

ΠΑΝΤ. Ι. ΜΑΥΡΟΣ

**ΕΠΕΙΔΗ ΕΠΕΙΓΕΣΤΕ ΝΑ
ΓΡΑΦΤΕΙΤΕ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΕΣ:
ΤΗΛΕΦΩΝΗΣΤΕ ΜΑΣ!**

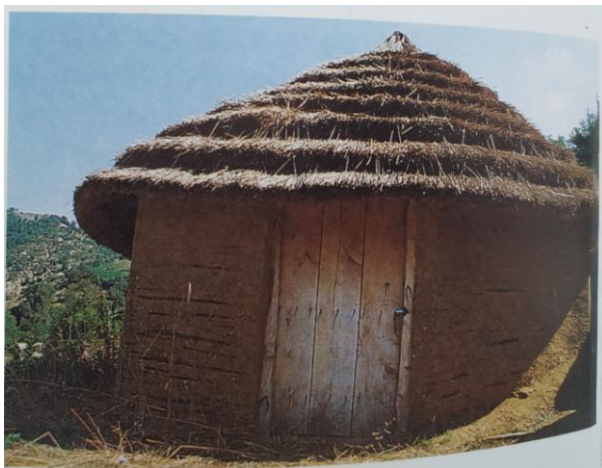
Πώς ήταν τα σπίτια των προϊστορικών

ανθρώπων

Φύλλο Εργασίας 4

Οι προϊστορικοί κάτοικοι του Αρμενοχωρίου έχτιζαν τα σπίτια τους από ξύλινο σκελετό, καθώς η ξυλεία υπήρχε σε αφθονία γύρω τους. Οι τοίχοι ήταν κατασκευασμένοι από πλεγμένα κλαδιά και καλύπτονταν από κονίαμα πηλού (λάσπη από πηλό). Οι στέγες ήταν αχυρένιες ενώ τα περισσότερα δάπεδα ήταν από πατημένη γη. Τα σπίτια διέθεταν, συνήθως, έναν όροφο και ήταν μονόχωρα, υπήρχαν όμως και σπίτια με δύο ορόφους και περισσότερα δωμάτια

Συμπληρώνω (Σ) για το σωστό και (Λ) .

α. Τα σπίτια των προϊστορικών ανθρώπων ήταν από ξύλο και πηλό.

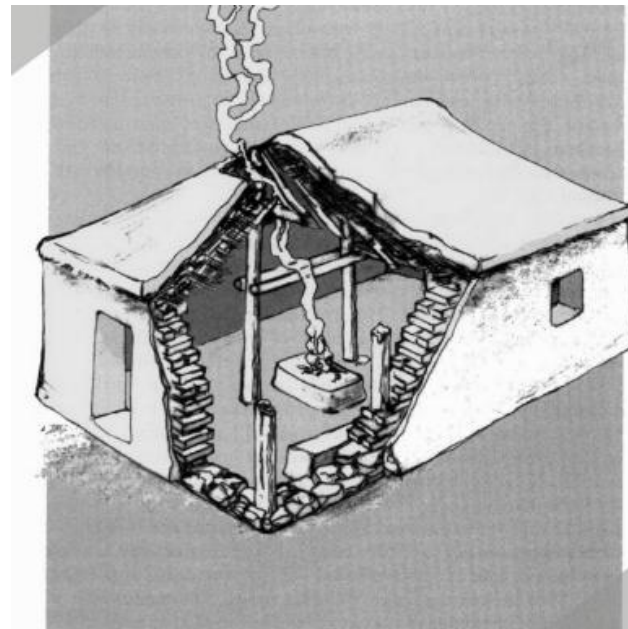
β. Ο σκελετός του σπιτιών ήταν από σίδερα.

γ. Οι στέγες τους καλύπτονταν από κεραμίδια.

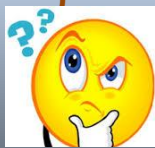
δ. Τα δάπεδα των σπιτιών ήταν από πατημένη γη.

ε. Συνήθως τα σπίτια διέθεταν έναν χώρο.

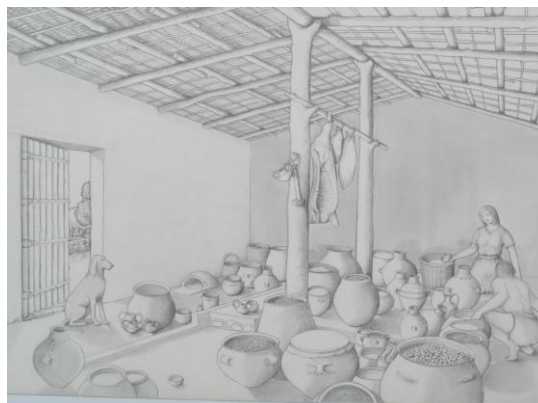
στ. Τα σπίτια είχαν πολλούς ορόφους.

Πώς ζούσαν οι προϊστορικοί άνθρωποι

Φύλλο Εργασίας 5

Η καθημερινή ζωή των κατοίκων της προϊστορικής τούμπας του Αρμενοχωριού κυλούσε ειρηνικά. Τα σπίτια τους οργανώνονταν, ώστε να υπάρχει λειτουργικότητα στους χώρους αλλά και ασφάλεια καθώς δεν ήταν μόνο χώρος διαμονής και διαβίωσης αλλά και μιας σειράς οικοτεχνικών δραστηριοτήτων. Οι κύριοι τομείς στους οποίους στηρίζονταν η οικονομία των προϊστορικών ανθρώπων του χωριού ήταν η γεωργία και η κτηνοτροφία αλλά ασχολούνταν και με την υφαντική, την καλαθοπλεκτική και την κεραμική. Οι άντρες στον ελεύθερο τους χρόνο πήγαιναν για κυνήγι και ψάρεμα. Οι γυναίκες είχαν την κύρια ευθύνη του σπιτιού και των παιδιών και πέρα από τις καθημερινές τους ασχολίες ύφαιναν υφάσματα, άλεθαν δημητριακά και ζύμωναν ψωμί ενώ κάποιες έπλαθαν και αγγεία. Τα παιδιά συνήθως έπαιζαν έξω σε μεγάλες παρέες. Τα μεγαλύτερα αγόρια ακολουθούσαν τους μεγάλους για να μαθαίνουν τις γεωργικές και κτηνοτροφικές εργασίες. Τα κορίτσια ακολουθούσαν τις γυναίκες.

Κυκλώνω το σωστό.

1. Η ζωή των κατοίκων της προϊστορικής τούμπας του Αρμενοχωρίου ήταν:

- α. ειρηνική β. ετοιμοπόλεμη γ. ταραχώδης

2. Το κέντρο της ζωής τους ήταν:

- α. το ιερό β. το σπίτι γ. το κτήμα

3. Τα σπίτια τους οργανώνονταν ώστε να υπάρχει:

- α. φως β. άνεση γ. λειτουργικότητα

4. Οι κύρια ασχολία τους ήταν:

- α. το ψάρεμα β. η κατασκευή αγγείων γ. η γεωργία

5. Οι προϊστορικοί κάτοικοι του Αρμενοχωρίου πήγαιναν συχνά για:

- α. χορό β. κυνήγι γ. ψάρεμα

6. Οι γυναίκες είχαν την κύρια ευθύνη:

- α. των παιδιών β. του σπιτιού γ. των ζώων

7. Τα μεγάλα αγόρια :

- α. έμεναν στο σπίτι β. πήγαιναν σχολείο γ. ακολουθούσαν τους μεγαλύτερους

ΚΕΡΑΜΙΚΗ

Φύλλο Εργασίας 6

Η κεραμική ήταν απαραίτητο στοιχείο της καθημερινότητας των προϊστορικών ανθρώπων στο Αρμενοχώρι.

Αγγείο ονομάζεται κάθε δοχείο μέσα στο οποίο φυλάγονται ή μεταφέρονται υγρά (νερό, λάδι, γάλα) ή στερεά (σιτηρά). Τα αγγεία κατασκευάζονται από πηλό. Ο προϊστορικός κεραμέας έδινε με τα χέρια του μορφή στα αγγεία, συνήθως βάζοντας κουλούρες πηλού τη μία πάνω στην άλλη, στη συνέχεια λείαινε την επιφάνεια τους με έναν λίθινο στιλβωτήρα (μικρό βότσαλο). Με την ολοκλήρωση της διακόσμησης (εφόσον υπήρχε), άφηνε τα αγγεία να στεγνώσουν στη σκιά και ύστερα τα έψηνε σε φούρνο. Με τη βοήθεια της φωτιάς ο πηλός μετασχηματίζεται σε σκληρό και ανθεκτικό υλικό και έτσι το αγγείο δε χάνει το σχήμα του, εκτός εάν σπάσει.

Προετοιμασία του πηλού

Φούρνος όπου έψηναν τα αγγεία

Πιθοειδές αγγείο

Κάνθαροι

Κουτάλα

Κύπελλα

Υδρία

Φιάλη

Να αντιστοιχίσετε τις φράσεις που ταιριάζουν μεταξύ τους.

Τα αγγεία κατασκευάζονται

Στα αγγεία φυλάγονται

Για να κατασκευαστούν τα αγγεία

Μετά την ολοκλήρωση της διακόσμησης

Τα αγγεία ψήνονταν στο φούρνο

Η φωτιά βοηθούσε τον πηλό

Η επιφάνεια του αγγείου λειαίνονταν

να γίνει σκληρός και ανθεκτικός

αφήνουν τα αγγεία να στεγνώσουν

αφού πρώτα στέγνωσαν στη σκιά

με έναν λίθινο στιλβωτήρα

στερεά και υγρά

τοποθετούνται επάλληλες κουλούρες

από πηλό

Τι εργαλεία
χρησιμοποιούσαν;

Φύλλο Εργασίας 7

Σφυροπελέκεις

Οστέινο εργαλείο

Μυλόπετρες

Τα προϊστορικά εργαλεία κατασκευάζονταν από διάφορα υλικά, όπως πέτρα, ξύλο, οστά και αργότερα από χαλκό. Με αυτά έκαναν διάφορες εργασίες, όπως θέρισμα, κοπή και κατεργασία ξύλου και δέρματος κ.α. Στις ανασκαφές συνήθως βρίσκουμε εργαλεία από πέτρα και οστά.

Λεπίδες

Σημειώστε (Σ) για το σωστό και (Λ) για το λάθος.

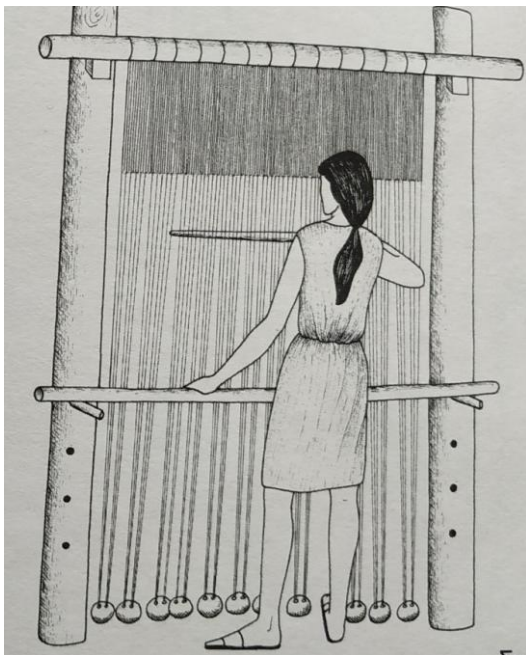
- α. Ο σφυροπέλεκυς χρησιμοποιούνταν για το θέρισμα.
- β. Οι μυλόπετρες χρησιμοποιούνταν για την κατεργασία της τροφής.
- γ. Τα περισσότερα προϊστορικά εργαλεία είναι από σίδηρο.
- δ. Πολλές φορές χρησιμοποιούσαν οστέινα εργαλεία για την κατεργασία του δέρματος των ζώων.
- ε. Στις ανασκαφές συνήθως βρίσκουμε εργαλεία από ξύλο.
- στ. Οι λεπίδες ήταν κατασκευασμένες από πέτρες.

Φύλλο Εργασίας 8

Υφαντική

Σφονδύλια

Οι προϊστορικοί άνθρωποι στο Αρμενοχώρι για να ντυθούν χρησιμοποιούσαν κυρίως τα δέρματα και τις γούνες των ζώων. Ωστόσο, ήξεραν να κατασκευάζουν και υφάσματα από το μαλλί των ζώων και ιδίως των προβάτων. Αφού, κούρευαν τα ζώα, έγνεθαν το μαλλί με τη ρόκα και το αδράχτι, ύφαιναν τις κλωστές στον ξύλινο αργαλειό και τέλος με τις οστέινες βελόνες έραβαν τα ρούχα. Στις ανασκαφές, συνήθως, βρίσκονται οι βελόνες και τα πήλινα υφαντικά βάρη.

ΦΥΛΛΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΔΕΥΤΕΡΗΣ
ΕΝΟΤΗΤΑΣ: επίσκεψη στο μουσείο και στον
αρχαιολογικό χώρο

Φύλλο Εργασίας 1

ΚΕΡΑΜΙΚΗ- ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ

Εντοπίστε την προθήκη 2

και την προθήκη 1

Παρατηρείστε προσεκτικά τα αγγεία.

Από τι υλικό είναι φτιαγμένα τα αγγεία;

.....
.....

Τι χρώμα έχουν;

.....
.....

Όλα τα αγγεία έχουν το ίδιο μέγεθος;

.....
.....

Είναι κάποια από τα αγγεία σπασμένα; Για ποιο λόγο;

.....
.....
.....

Τι σχήμα έχουν;

.....
.....

Έχουν διακόσμηση; Τι σχέδια έχουν;

.....
.....
.....

Παρατηρείστε τα σύγχρονα αντικείμενα του πίνακα και δείτε ποια από αυτά εντοπίζετε στα αντικείμενα της προθήκης, σημειώστε X σε όσα εντοπίσετε. Στην τελευταία στήλη σημειώστε το υλικό από το οποίο είναι κατασκευασμένα τα σύγχρονα αντικείμενα.

Σύγχρονα σκεύη	X	Υλικό
		
		
		
		

Διαβάστε προσεκτικά το κείμενο που βρίσκεται στην προθήκη 2. Κρατείστε σημειώσεις, ώστε να περιγράψετε στους συμμαθητές σας τον τρόπο με τον οποίο κατασκεύαζαν τα αγγεία κατά την προϊστορική περίοδο.

.....
.....
.....

Φύλλο Εργασίας 2

ΚΕΡΑΜΙΚΗ – ΧΡΗΣΗ

Στις προθήκες 1

2,

4 παρατηρήστε με προσοχή τα διάφορα αγγεία.

Από τι υλικό είναι κατασκευασμένα;

.....
.....
.....

Έχουν όλα το ίδιο μέγεθος; Γιατί;

.....
.....
.....

Για ποιο λόγο τα κατασκεύασαν;

.....
.....
.....

Τι πιστεύετε ότι περιείχαν τα αγγεία (υγρά ή στερεά); Γιατί;

.....
.....
.....

Σε ποιο δωμάτιο του σπιτιού νομίζετε ότι έβαζαν αυτά τα αγγεία;

.....
.....
.....

Σήμερα τι τοποθετούμε εμείς μέσα στα σκεύη μας και σε ποιο δωμάτιο βάζουμε αυτού του είδους τα σκεύη;

.....
.....
.....

Με βάση τις απαντήσεις που δώσατε στις προηγούμενες ερωτήσεις και τις εικόνες στην προθήκη κρατείστε σημειώσεις για να περιγράψετε στους συμμαθητές σας τη χρήση των αγγείων κατά την προϊστορική περίοδο.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ

Φύλλο Εργασίας 3

Εντοπίστε την προθήκη 3 και το ενημερωτικό κείμενο που αναφέρετε στις κατοικίες. Παρατηρείστε προσεκτικά τα κατασκευαστικά υλικά.

Με τι υλικά ήταν κατασκευασμένα τα σπίτια κατά την προϊστορική εποχή;

.....
.....
.....
.....

Οι πηλοί που βρίσκονται στην προθήκη έχουν αποτυπώματα. Τι αποτυπώματα μπορεί να είναι αυτά;

.....
.....
.....
.....

Για ποιο λόγο πιστεύετε, δεν διασώθηκαν τα υπόλοιπα οικοδομικά υλικά των κατοικιών;

.....
.....
.....
.....

Σήμερα, από τι υλικά κατασκευάζονται τα σπίτια μας; Υπάρχουν ομοιότητες με τα υλικά που χρησιμοποιούσαν κατά την προϊστορική εποχή;

.....
.....
.....
.....

Με τη βοήθεια της εικόνας που βρίσκεται στο πίσω μέρος της προθήκης και του ενημερωτικού υλικού που αναφέρεται στις κατοικίες, κρατήστε σημειώσεις, ώστε να περιγράψετε στους συμμαθητές σας τον τρόπο που κατασκεύαζαν οι προϊστορικοί άνθρωποι τις κατοικίες τους.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

ΕΡΓΑΛΕΙΑ

Φύλλο Εργασίας 4

Βρείτε την
προσεκτικά

προθήκη 4 και παρατηρείστε
τα εργαλεία που υπάρχουν.

Υπάρχουν διαφορετικά είδη εργαλείων. Μπορείτε να διακρίνετε από τι υλικά
είναι κατασκευασμένα;

.....
.....
.....
.....
.....

Πόσα από αυτά σώζονται ολόκληρα; Ποιο μέρος τους λείπει;

.....
.....
.....
.....
.....

Γιατί τα εργαλεία αυτά δεν σώθηκαν ολόκληρα μέχρι σήμερα;

.....
.....
.....
.....

Με τη βοήθεια των εικόνων, μπορείτε να σκεφτείτε σε ποιο επάγγελμα αντιστοιχεί το κάθε εργαλείο;

.....

.....

.....

.....

.....

Μπορείτε να αντιστοιχίσετε τα παρακάτω γεωργικά εργαλεία με τμήματα των αντίστοιχων αρχαίων που υπάρχουν στην προθήκη 6; Κάθε φορά που θα τα βρίσκετε συμπληρώνετε ένα X στο κουτάκι που βρίσκεται κάτω από κάθε εικόνα.

	Δρεπάνι	σκαλιστήρι	μαχαίρι	σφυρί
Σύγχρονο εργαλείο				
Τμήμα αντίστοιχου αρχαίου				

Παρατηρήστε τις παραστάσεις που βρίσκονται στο πίσω μέρος της προθήκης. Κρατείστε σημειώσεις για να τις περιγράψετε στη συνέχεια στους συμμαθητές σας και να τους εξηγήσετε πως χρησιμοποιούσαν τα διάφορα εργαλεία οι άνθρωποι κατά την προϊστορική περίοδο.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Βρείτε την προθήκη 4 και παρατηρείστε προσεκτικά τα αντικείμενα που σχετίζονται με την υφαντική.

Πόσα υφαντικά βάρη (σφονδύλια) βρίσκονται στην προθήκη;

.....
.....
.....

Από τι υλικό είναι φτιαγμένα;

.....
.....
.....

Τι σχήμα έχουν;

.....
.....
.....

Έχουν όλα το ίδιο μέγεθος;

.....
.....
.....

Μπορείτε να σκεφτείτε και να περιγράψετε που χρησίμευαν;

.....
.....

.....
.....

Σήμερα, εμείς χρησιμοποιούμε υφαντικά βαρίδια; Με τι τα έχουμε αντικαταστήσει;

.....
.....
.....
.....
.....

Παρατηρείστε την εικόνα στο πίσω μέρος της προθήκης που αναφέρεται στην υφαντική. Κρατείστε παρακάτω σημειώσεις για να την περιγράψετε στη συνέχεια στους συμμαθητές σας.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Η τούμπα του Αρμενοχωριού

Παρατηρείστε το χώρο και ψάξτε να βρείτε που μπορεί να βρίσκεται ο προϊστορικός οικισμός. Μπορείτε να βγάλετε οτιδήποτε θεωρείται ότι θα σας είναι χρήσιμο.

Τι βλέπετε γύρω σας;

.....

.....

.....

.....

.....

.....

© Can Stock Photo

Μήπως εντοπίσατε τη θέση; Σε ποιο σημείο της τούμπας

βρίσκεται;

ΝΑΙ

ΟΧΙ

.....
.....
.....

**Σε τι κατάσταση βρίσκεται;
προϊστορικό οικισμό;**

Μπορείτε να δείτε κάτι από τον

.....
.....
.....
.....

Τι σας έκανε εντύπωση στο χώρο της τούμπας;

.....
.....
.....
.....

Τι αλλαγές θα κάνατε αν σας δινόταν η ευκαιρία;

.....
.....
.....
.....
.....
.....

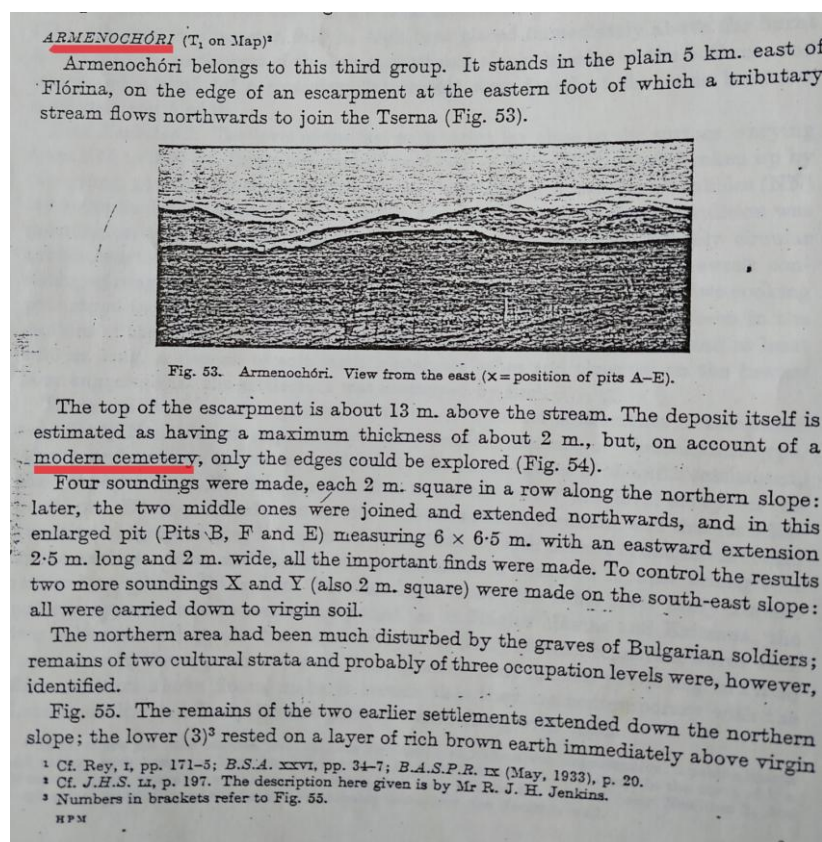
Τώρα μπορείτε να αποτυλώσετε (σχεδιάσετε) το χώρο

A large, empty rectangular area with rounded corners, outlined in a dark blue border, intended for drawing or sketching.

**Πρόσθετο βοηθητικό υλικό για τον
εκπαιδευτικό**

Μετάφραση

Κείμενο Power Point: «προϊστορικός οικισμός Αρμενοχωρίου», διαφάνεια 2.

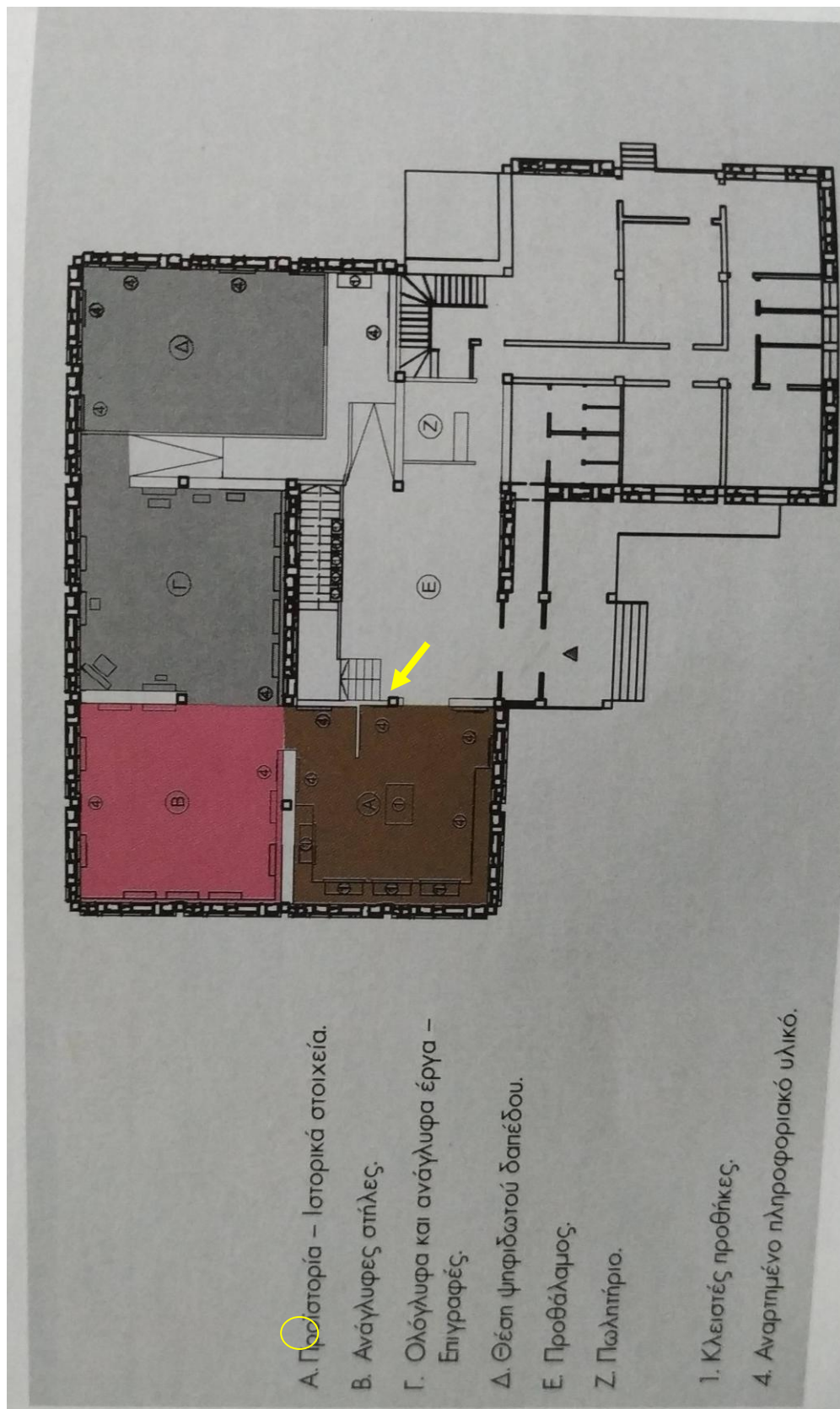
Το Αρμενοχώρι ανήκει στο τρίτο γκρουπ. Βρίσκεται στα πεδινά, πέντε χλμ ανατολικά της Φλώρινας, στην κορυφή ενός λόφου. Στο ανατολικό του τμήμα κυλά ένας παραπόταμος με κατεύθυνση προς βορρά και καταλήγει στην Τσέρνα.

Η κορυφή του λόφου βρίσκεται 13 μ. πάνω από το ρέμα. Η ίδια η απόθεση εκτιμάται ότι έχει πάχος 2 μ., αλλά λόγω της ύπαρξης ενός σύγχρονου νεκροταφείου μπορούν να ανασκαφούν μόνο οι άκρες.

Πραγματοποιήθηκαν τέσσερις δοκιμαστικές τομές κατά μήκος της βόρειας πλαγιάς, σε τετράγωνα μήκους δύο μέτρων. Αργότερα τα δύο μεσαία τετράγωνα συνδέθηκαν και επεκτάθηκαν και σε αυτά τα 2,5 x 2 μ. εντοπίστηκαν όλα τα σημαντικά ευρήματα. Για τον έλεγχο των αποτελεσμάτων πραγματοποιήθηκαν άλλες δύο δοκιμαστικές τομές (επίσης τετράγωνα μήκους 2μ.) στη νοτιοανατολική πλαγιά. Όλες οι δοκιμαστικές τομές έφτασαν στο φυσικό έδαφος.

Η βόρεια περιοχή είχε δεχτεί μεγάλη καταστροφή από τάφους βούλγαρων στρατιωτών, εντοπίστηκαν τα υπολείμματα δύο στρωμάτων που υποδηλώνουν τρία επίπεδα κατοίκησης.

Κάτοψη του ισογείου του μουσείου

Ερωτήσεις που μπορεί να είναι χρήσιμες για τη συνέντευξη!

1. Γνωρίζετε ότι στο Αρμενοχώρι υπάρχει προϊστορικός οικισμός;
Ναι Όχι
1. Ξέρετε που ακριβώς βρίσκεται;
2. Ξέρετε τι έχει βρεθεί;
3. Γνωρίζετε αν αυτή τη στιγμή πραγματοποιούνται ανασκαφικές εργασίες;
4. Για ποιον λόγο πραγματοποιούνται ή δεν πραγματοποιούνται ανασκαφικές εργασίες;
5. Θα θέλατε να συνεχιστούν και πάλι οι αρχαιολογικές έρευνες στον χώρο;
Αν όχι για ποιον λόγο;
6. Γνωρίζετε εάν υπήρχαν διαφωνίες για τις ανασκαφικές εργασίες που πραγματοποιήθηκαν στο παρελθόν;
7. Πιστεύετε ότι μπορεί να αναδειχθεί ως αρχαιολογικός χώρος;
8. Τι ενέργειες θα προτείνατε για να αναδειχθεί η τούμπα του Αρμενοχωρίου ως αρχαιολογικός χώρος;
9. Θα συμμετείχατε σε μια προσπάθεια προβολής και ανάδειξή του σε αρχαιολογικό χώρο;
10. Οι ανασκαφικές εργασίες και η ανάδειξη του χώρου ως αρχαιολογικού θα είχε θετικά ή αρνητικά αποτελέσματα για την κοινότητα;

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

Ειδώλιο = το μικρού μεγέθους ομοίωμα που αποδίδει με αφηρημένο ή συγκεκριμένο τρόπο τη μορφή ανθρώπου, ζώου αλλά και αντικειμένων. Το πιο συνηθισμένο υλικό κατασκευής του είναι ο πηλός ωστόσο, κατασκευάζεται και από άλλα υλικά όπως το μάρμαρο που συναντάμε στις Κυκλάδες.

Κάνθαροι = ποτήρια με τα οποία συνήθως έπιναν κρασί.

Λεπίδες = έλασμα τέμνοντος οργάνου (ξίφους, μαχαιριού, πριόνι).

Μυλόπετρες = δύο λίθινοι δίσκοι που χρησιμοποιούνταν για την άλεση των δημητριακών καρπών.

Πιθοειδές αγγείο = αγγείο που μοιάζει με πίθο αλλά είναι μικρότερο σε μέγεθος.

Πίθος = μεγάλο αποθηκευτικό αγγείο, πιθάρι.

Σφονδύλια = υφαντικά βαρίδια.

Σφραγίδες = είναι κατασκευασμένες από πηλό ή μαλακές πέτρες και διακοσμούνται με διάφορα γεωμετρικά σχέδια.. Πιθανόν να σφράγιζαν ή αποτύπωναν επιφάνειες αγγείων, υφάσματα ή ακόμα και το ανθρώπινο δέρμα ως τατουάζ.

Σφυροπέλεκυς = εργαλείο του οποίου το ένα άκρο έχει σχήμα σφύρας και το άλλο σχήμα πελέκεως. Είδος σκεπαρνιού.

Υδρία = αγγείο στο οποίο αποθήκευαν και μετέφεραν νερό.

Φιάλη = πιάτο